

DAĞITIM :
 ANDA
Bâkrî Caddesi No : 50/2
Cağaloğlu - İstanbul

15 Lira

297.453

mutluluğun kazanılması

Mütercimi :
LÜTFİ DOĞAN
Diyanet İşleri Eski Başkan Vekili

MÜELLİF :
Ebül Kasım Rağıp El-İsfahanî

92-140-143-148

İNSANİ SAPTIRANLAR 174

Müellif
EBÜL KASIM RAĞİP EL - İSFAHANİ

MUTLULUĞUN KAZANILMASI

(TAFSİLÜN-NEŞ'ETEYN VE TAHSİLÜS-SEADETEYN
TERCEMESİ.)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	075966
Tas. No:	297.453 RAG.T

Mütercimi
LÜTFİ DOĞAN
Diyanet İşleri Eski Başkan Vekili

İTHAF :

Bu naçiz çalışmamı yapma güç ve imkânını bana bahşeden Allah'a hamd eder, Resûlü Ekremi Hz. Muhammed'e ve enun âl-ve ashabına selat ve selâm kılmasını O'ndan dilerim.

Bu naçiz tercememi doğum yerim olan Gümüşhane'nin Salyazı kasabasında medfun bulunan validem Pullu hanım ile büyük validem Fatma hoca hanımın ruhlarına ithaf eylerim.

Lütfi Doğan

Diyanet İşleri Eski Başkan Vekili

**Fatih Gençlik Vakfı
Matbaa İşletmesi**

1974

Ö N S Ö Z

Tercemesini sunduğumuz bu eser, insanın yaradılışını, değerini, rûhî durumlarını ve ahlâkî davranışlarını, İslâm Dini açısından tahlil eden; insana üstün ahlâk esaslarını, dünya ve âhiret mutluluklarının yollarını gösteren edebî ve ilmî bir eserdir.

Eserin müellifi: İmam Ebûl Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıp El-İsfehânî'dir. Müellif, bu eseri Arap dili ile yazmış ve kitaba «Tafsîl-ün-Neş'eteyn ve Tahsîl-üs-Saadeteyn» adını vermiştir. Türkçe karşılık olarak; «Dünyaya gelişin, âhirette yeniden dirilişin açıklanması ve iki cihan saadetine elde edilişi» diyebileceğimiz bu eserde insanın dünyaya gelişi, hayatının safhaları, ölümü, âhiret âleminde yeniden dirilişi, islâmî açıdan ele alınmış; bu iki âlem saadetine elde edilme yolları veciz bir şekilde gösterilmeğe çalışılmıştır.

Eser insanın yaradılışına ve ruh yapısına uygun olarak büyük bir itina ile, Kur'an-ı Kerim âyetlerinin ve Hz. Peygamberin (S.A.V.) hadislerinin ışığı altında işlenmiştir. Kitabın ihtiva ettiği bölümlerde insanın mebdei, mahiyeti, ahlâkî ve ruhî durumları, üstün vasıfları veya davranışlarındaki zaafı ve bu zaafıların sebepleri gösterilmiş, bu zaafıların ne suretle giderileceği veya iyileştirilebileceği dinî ve ilmî yönden tahlil edilmiş ve insana üstün ahlâk ve gerçek mutluluğun esasları anlatılmıştır.

Eser ilim ve terbiye metodlarına ve insanın hüviyetine

uygun bir şekilde hazırlandığı içindir ki aradan dokuzyüz yıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen yeniliğini muhafaza etmektedir.

«Tafsil'ün-Neş'eteyn» adlı bu eseri daha önceleri mütaalâ etmiş ve çok faydalanmış idim. Eser, okuyan ve okudugunu anlayan herkes için konusunda faydalı olacağını ümit etmekteyim. Bu sebeple eseri dilimize çevirmiş bulunuyorum. Bu tercemenin okuyucularımın hepsi için faydalı olacağını ümit etmekle birlikte bilhassa terbiyecilerimize çocuk terbiyesi ve halk eğitimi ile uğraşanlara, müftü, vaiz, ve diğer din görevlilerimizle öğretmenlerimize; dinî, içtimâî görevlerle iştigal edenlere çok daha faydalı olacağını ümit etmekteyim.

Bu sebeplerle ve bir de okuyucularımıza kolaylık sağlamak amacı ile kitapta geçen âyet-i kerimelerin meâlleri ile birlikte âyetlerin hangi sûrenin kaçınıcı âyeti olduğu ve ayrıca kitapta geçen hadislerin kaynakları dip notu olarak gösterilmiştir. Kitap terceme edilirken Hicrî 1323 yılında Mısır Hamidiye matbaasında tab'edilen nüshası esas alınmıştır.

Tercemede müellifin maksadı olan fikirleri tam olarak aksettirebilmek düşüncesiyle asıl metne sadık kalınmıştır.

Müellif kitabını bir önsöz ve otuz üç bölüm ile tamamlamıştır. Bilhassa önsözünde bu kitabı hangi amaçla yazdığını belirtmiş; insanî görevlerini ihmâl eden ve hayat nimetini bayağı arzuları tatmin uğruna heder eden insanları iğneleyici bir dil ile yermiştir. Diğer taraftan müellif yetişme çağında olan ve doğruyu arayanlara tatmin edici şekilde yol göstericilik görevini de yapmıştır.

Eserin değeri, müellifinin mevzu aldığı bu mühim konuyu ilmin rehberliğinde âyet ve hadislerin ışığı altında incelemiş olması ile; ilmi, aydınlatıcı ve islah edici fikirleri, zamanındaki insanlara ve daha sonraki kuşaklara aksettirmesi ile mütenasip olması tabiidir.

İslâm Dini açısından yaradılmışlar arasında insanın de-

ğeri çok yüksektir. Bunun içindir ki bu yüce dinin esaslarına göre bir insanın hayatının kurtarılması bütün insanlığa hayat bahşetmek kadar önemli tutulmuş, yine bir insanın hayatının sönmesine sebebiyet vermek de bütün insanlığın hayatını yok etmek kadar ağır bir cürüm sayılmıştır.

Aslında insanın olgunluğu, faydalı bilgisi, iyi ve yararlı işleriyle bir de bu iki hususta başkalarını yetiştirmiş olması ile ölçülür. Bir insan, bu güzel esasları, hayatında amelî olarak gerçekleştirdiği ölçüde mutludur. Çünkü böyle bir kimse «İnsanın en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır» düsturunu da bilfiil yaşamak mutluluğuna ermiş demektir.

Bilginin ve aklı selimin rehberliğinde kendisini yetiştirmeye çalışan ve bu ilâhî anlık esaslarını bütün davranışlarında gözönünde bulunduran bir kimsenin iki cihan saadetine erişmemesi için sebep yoktur.

Eserde bu gerçekler gösterilmeye çalışılmış ve bu hususlar, çeşitli ve bedi-i misallerle izah edilmiştir. Hz. Ali (R.A.) in şu sözleri ne kadar güzel ve yerindedir. «İlim sahibi insanlar, bir bakıma daimâ hayattadırlar. Onların cisimleri, dünyadan ayrılmış olsa da ilimleri ve eserleri itibari ile onlar, hayatta sayılırlar.»

Hiç şüphe yok ki bugün Kütüphanelerimizi süsleyen ve kıymet takdir edilmeyecek kadar yüksek değerdeki kitapları ve ilim hazinelerini o alimlere borçluyuz. Eserin müellifi de bu büyük âlimlerden biri olmak şerefine mazhardır - cümlesinin ruhları şad ve makamları cennet olsun.

* * *

Eserin müellifi ve hayatı:

«Tafsil'ün Neş'eteyn ve Tahsil'üs-Saadeteyn» adlı bu eserin müellifi İmam Ebûl Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mu'faddal El-Ragıp El-İsfahani'dir. Kendisi İslâm âleminde yetişen en büyük âlim ve mütefekkirlerden biridir. İmam Fahrüddin El-Razî Esasü't-Takdis adlı eserinde: «Bizim âlimle-

rimizden Ebûl Kasım El-Ragıp ile Ebû Hamid El-Gazâlî'nin (şu konuda) görüşleri şöyledir.» diyerek İmam Gazâlî ile birlikte Ragıp El-İsfahânî'yi de ehli sünnet imamlarından olmak üzere tavsif etmiş ve tanıtmıştır. (1) İmam Farüddîn Râzî'nin Ragıp İsfahânî ile İmam Gazâlî'yi kıyaslayıp birini diğerine denk tuttuğunu Kâtip Çelebi Merhum da beyan etmektedir.

Ebû Hamid El-Gazâlî ile aynı asırda yaşadığı kuvvetle tahmin edilen Ragıp El-İsfahânî'nin ahlâka ait «Ezzeria-İlâ Mekârimiş-Şeria» adlı mühim eserinin güzelliğinden dolayı İmam Gazâlinin çok beğendiği ve her zaman beraberinde taşıdığı yine Kâtip Çelebi tarafından bildirilmektedir. İyi tahlil edildiği takdirde İmam Gazâlî'nin «İhyaü Ülûmiddin» adlı mühim eserinde Ebû Tâlib Mekki'nin «Kutül-Kulûb» ve «Ragıp İsfahâm'nin Ezzeria-İlâ Mekârimiş-Şeria» adlı eserinin tesirlerini görmek mümkün olur. Bununla beraber İmam Gazâlî Merhum «Kutül Kulub» adlı esere atıflar yaptığı görülmür.

İbn-i Nedim'in El-Fihrist adlı eserinin (1348 Mısır baskısının) önsözünde mevcut bir ifadenin izah edeceğimiz fikirle ilgili bulunması dolayısıyla buraya alınması uygun görülmüştür. Sözü geçen kitabın önsözünde yazar şöyle diyor. «Tarih, âdil bir hâkim değildir ki insanlara başardıkları büyük işlerle mütenasip şöhretler versin, hak ettikleri ölçüde onları takdir ile mükâfatlandırsın. Bir şahıs muhtelif âlimlerin kitaplarından bir kaç sahife derleyip bir araya getirebilir. Bu defa tarih ona büyük şöhret ve ünvanlar verir. Hayatı hakkında mufassal malûmat sunar. Fakat öyle âlimler yetişmiştir ki bunlar bilgi ve amelî tatbikat itibarıyla ilmin ve hakikatın bir meş'alesi gibidir. Lâkin tarih onu ihmâl etmiştir, onun hayatı hakkında yeteri kadar bilgi elde edilmesine

(1) Esasü't-Takdis Sh. 6, Mısır 1328 Hicrî.

imkân vermemiştir. Hayatı hakkında yeteri kadar bilgi verilmemiş olan âlimlerden biri de İbnü n-Nedîm'dir.»

Biz bu sözü Ragıp İsfahânî için de söyleyebiliriz. Çünkü onun hayatı hakkında tatmin edici bir bilgi elde edilememiştir. Tabâkat kitapları ancak eserlerini, memleketini ve bir de yaşadığı asr ile ölüm tarihini bildirmektedirler.

Ragıp El-İsfahânî'nin nerede ve hangi tarihte doğduğu, kimlerden ilim tahsil ettiği ve hangi tarihte kaç yaşında bulunduğu halde öldüğü kesin olarak bilinmemektedir. Bilinen husus şudur ki kendisi İsfahan Ulemâsındandır. Bu duruma göre, onun İsfahan'da doğmuş ve orada ilim tahsil etmiş olduğu akla uygun gelmektedir. Kendisi bir ara Bağdat'a gelip orada kaldığı tahmin edilmektedir. Ragıp İsfahânî'nin Hicrî beşinci asrın âlimlerinden olduğu ve 502 (Milâdî 1108) tarihinde vefat ettiği konusunda tabakat âlimleri ittifaka yakın bir kanaat belirtmektedirler.

Şair: «Bizi size tanıtan şu gördüğünüz eserlerimizdir. Bizden sonra sizler eserlerimize bakınız.» dediği gibi bizler de Ragıp İsfahânî'yi ilim âlemine hediye ettiği ölmez eserleri ile tanımış oluyoruz. Yukarıda da kaydedildiği üzere Ragıp İsfahânî İslâm dünyasında yetişen en büyük âlimlerden biridir. Tefsir, Hadis, Ahlâk, Lûgat ve Edebiyatta mütebahhir ve ihtisas sahibi olan ehli sünnet imamlarından sayılan bir zattır. Mutezileden olduğuna dair bir zehep var ise de bu doğru değildir. Ragıp İsfahânî'nin ehli sünnet imamlarından olduğunun delili kendi eserleridir. Tercemesini sunduğumuz bu eserde bu husus rahatlıkla görülebileceği gibi diğer eserlerinin çeşitli yerlerinde ve özellikle «El-Müfredat Fi Garîbi Elfazıl-Kur'an» adlı eserinin (Cebr) maddesinde mutezileyi sarîh olarak red ettiği görülmektedir. Burada mutezileyi red ettiği gibi cehâletle başkalarını saptırmak isteyen Cebriyecileri de red ettiği müşahade edilmektedir.

Müellifin hâiz olduğu ilmi pâyeye kendisinden sonra gelen İslâm âlimlerinin pek çoğunun gıpta ettiği bir rütbedir. O, ilmi çalışmalarını daha ziyade Kur'an ilimlerine, ahlâk'a hasretmiştir. Edebiyata dair de çok değerli eserler yazmıştır. Kur'an ilimlerine ve Kur'an lûgatına ait yazdığı ve yukarıda zikri geçen «El-Müfredat» onun ilminin genişliğini ve Kur'an ilimlerine ait vukufunun derinliğini göstermeğe kâfidir. Nâsirüddin Ömer El-Beyzâvî'nin Ragıp İsfehani'nin «Mukaddimetü't-Tefsîr» adlı eserinden çok istifade ettiği kuvvetle tahmin edilmektedir. Müfredat-ı Garîbi Elfazl Kur'an, kendisinden sonra gelen Tefsir âlimleri ve özellikle tefsir ilminde ihtisas yapanlar için en önemli kaynaklardan biridir.

Taşköprü Zâde merhum, Mevzuâtü'l-Ulûm adlı eserinde «Müfredat» Kur'an-ı Kerim'in lûgatına dair yazılan eserlerin en güzeldir diye takdir ve tahsin etmektedir. Kâmus mütercimi Âsım Efendi ile Büyük Müfessir Muhammed Hamdi El-mahlûl merhum da Ragıp İsfehani'den ve söz konusu eserin den çok faydalandıkları anlaşılmaktadır. Gerek Kamus tercemesi Okyanusta ve gerekse Hak Dini Kur'an Dili adlı Tefsirde bu hususa sık sık rastlamak mümkündür.

Ragıp İsfehani «Ezzerîa İlâ Mekârimiş-Şerîa» adlı eserinde şöyle der: «İnsanların hizmetinde olan âlim, Aya ışık veren güneş gibi olmalıdır. Güneş ayı aydınlatır. Fakat güneşte aydaki aydınlıktan daha fazla ışık bulunmaktadır.»

Ragıp İsfehani demek ister ki ilim sahibi bir kimse halka faydalı olmakta da böyle olmalıdır. Âlimin ilmi, şahsiyeti, ahlâkı ve amelî tatbikatı, diğer insanların örneği durumunda bulunmalıdır.

Kanaatımızca diğer ilim sahibi mümtaz insanlar gibi Ragıp İsfehani'den bunlardan biridir. Mucemül-Matbuat El-Arabi'de «Ragıp İsfehani Lûgat, tefsir, Hadis, Şiir ve Edebiyat,

Ahlâk, Hikmet ve Kelâm ilimlerinde çok mütebahhir olması hasebiyle İmam Gazâlî ile mukayese edilmiş ve ona denk tutulmuştur.» der. Fıkıh-ı mezhebi itibariyle Ragıp İsfehani'nin Şafii olduğunu söyleyen olmuşsa da eserlerinden Hanefi mezhebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ömer Nasuhi merhum da Hanefi mezhebinde olduğunu tasrih etmektedir. Cenâb-ı Hak cümlesinden razî olsun. (Âmin)

Müellifin diğer eserleri ile terceme ettiğimiz bu eserin ihtiva ettiği konuların fihristi ve bir de müellifin hayatı ile ilgili olarak faydalandığımız eserlerin bir listesi bu kitabın sonuna eklenmiştir.

Bu kitabı terceme etmekteki maksadım okuyucularıma faydalı olmak ve aziz milletimin irfan hazinesine güneşten zerre misali de olsa nâciz bir hizmette bulunmaktır. Görülecek eksiklerin düzeltilmesi beni memnun edecektir. Bu kitap, okuyucularımdan bir kaç kişinin faydalanmasına ve netice itibariyle rahmetle anılmaya vesile olursa kendimi mak-sada uygun hizmet yapmış sayarım. Bu tercememi, aziz milletimize ve değerli okuyucularımıza faydalı kılmasını Cenâb-ı Hak'tan niyâz eylerim. Muvaffakiyet ancak Allah'tandır.

Lütfi DOĞAN
27.3.1973
ANKARA

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَرْسَلَ بِالنَّبُوَّةِ عَبْدَهُ وَعَلَّمَنَا عَلَى لِسَانِهِ حَمْدَهُ
 وَرَغَّبَنَا فِي مَا عِنْدَهُ وَنَسَّأَهُ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَى نَبِيِّهِ
 مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَأَنْ يَهْدِيَنَا بِأَوْضَحِ دَلِيلٍ إِلَى الْبَيْتِ الْحَرَامِ
 وَيَأْقُوَ حُجَّةً إِلَى أَوْضَحِ حُجَّةٍ

Sevgili kulu, Hz. Muhammed'i peygamberlik görevi ile beşeriyete gönderen, O'nun dili ile Kendisine hamdetmemizi bize öğreten ve Kendi yüce katında olanlara bizi teşvik eden Allâh'a hamdolsun. Allâh Teâlâ'dan Peygamberi Hz. Muhammed'e ve O'nun âline (aile fertlerine) salât ve selâm kılması- nı; bizleri en açık delil ile en üstün başarı yoluna, en kuv- vetli hüccet ile en açık ve en doğru yola iletmesini niyâz ey- leriz.

Üstâd, Ebü'l Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufad- dal-el-Râgıb, der ki:

— Bu kitap, dünyâya gelişi ve âhiret âleminde yeniden dirilişi açıklayan ve bu iki cihan mutluluklarının elde edilme yollarını gösteren bir risâledir.

Bu iki cihan (dünyâ ve âhiret) daki yaradılıştan birinci- si, Allah Teâlâ'nın;

«And olsun ki birinci yaradılışı (varedilişinizi) bildiniz. (fakat tekrar yaratılacağınızı da) düşünmeli değil misiniz?» meâlindeki (1) Âyeti Celile'sinde zikredilmiştir.

(1) El-Vâkı'a sûresi, âyet: 62

İkincisi de yine Allah Teâlâ'nın :

«De ki: Yer yüzünde gezip dolaşın da Allah'ın, hilkata nasıl başladığını görün. Allah, yeni bir âhiret hayatını da tekrar yaratacaktır. (2) Çünkü Allah her şeye hakkıyla kâdirdir». meâlindeki (3) Âyet'i Celile'sinde açıklanmıştır.

Söz konusu edilen iki saâdete gelince: Bunlardan birincisi yine Allah Teâlâ'nın:

«Size ihsân ettiğim (bunca) ni'metimi hatırlayın» meâlindeki (4) Âyeti Kerime'sinde, ikincisi ise, yine Allah Teâlâ'nın:

«O mes'ût olanlara gelince onlar da cennettedirler. Rab-bi'nin dilediği müddet müstesnâ, gökler ve yer durdukça on-lar orada ebedî kalıcıdırlar. Bu, tükenip kesilmesi olmayan İlâhî bir lütüftür.» (5) Meâlindeki Âyet-i Kerime'sinde zikir buyurulmuştur:

* * *

Vaktâki, muhterem üstâdın (Allah Teâlâ, kendilerini te'yid buyursun.) insanı bu iki saâdete eristirecek insânî olgun-luğu iktisab etmeğe, büyük önem verdiğini gördüm. Bu ki-tabı O'nun aziz hâtırasına ithâfen hazırladım. İki cihan saâ-detini kazandıracak insânî kemâlâttan gereği gibi yararlan-ma hususunda Allah Teâlâ kendisine yardımcı olsun. Tâki O, insânî olgunluk nev'ini tamâmiyle ihâta etsin. Ve onun gerçek ma'nâsını koruyarak, bütün husûsiyetlerine riâyet etmeği başarabilsin.

Çünkü bugün hemen hemen «İnsan» kelimesi, mevcûd ol-mayan bir mâ'nâ için ifâde edilen söz; yâhut da, anka kuşu

(2) İlk olarak yaratan, sonra tekrar iâdeye de kâdirdir. İlk ya-radılışı görüp bilen ikinci defa yaradılışı öldükten sonra dirilişi de kabul eder.

(3) El-Ankebut sûresi, âyet: 20

(4) El-Bakara sûresi, âyet: 47

(5) Hûd sûresi, âyet: 108

gibi gerçekte olmayan bir canlıya verilen isimden ibâret kalmış gibidir. Veya bir mâ'nâ ifade etmeyen bunun benzeri isimlerden, sözlerden ibaret olmuştur. Nitekim doğru yoldan ayrılmış bir kısım insanlar tarafından «ilahlar» diye adlan-dırılan putların vasıflarını bildiren bir Âyet-i Kerime'de Allah Teâlâ (meâl olarak) şöyle buyurur:

«Bu putlar sizin ve atalarınızın taktığı adlardan başkası değildir. Allah, onları destekler bir hüccet de indirmedir.» (1)

Yine Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ (meal olarak) şöyle buyurur:

«Sizin Allah'dan başka taptığınız, kendinizin ve ataları-nızın adlandırdığı isimlerden başka bir şey değildir.» (2)

Allah Teâlâ onları (ilah diye adlandırılan putları), müsem-maları, hakikatları olmayan isimler diye vasıflandırmıştır.

Benim «İnsan» sözü ile maksudım: Her dik boylu, yassı turnaklı, cildi düz ve (istediğinde) gülebilen canlılar değildir. Zirâ bunlardan öyleleri vardır ki konuşurlar, fakat hevâ ve hevesten konuşurlar. Bilgi edinirler, fakat kendilerine fay-dası olmayan, zararı dokunan şeyleri öğrenirler. Onlar, dün-yâ hayatının görünüşüne âit bir kısım bilgilere sâhip bulu-nurlar. Lâkin âhirete âit bilgilerden tamâmiyle gâfildirler. Bunlar, kitabı kendi elleriyle yazarlar, sonra da onunla az bir menfaât olsun sağlamak için «İşte bu Allah katındandır.» derler.

Bu gibiler mücâdele de ederler. Lâkin bâtıla tutunup onunla hakkı yok etmek için uğraşırlar. Onlar inanırlar da. Fakat şeytana ve putlara inanırlar. Bu gibiler, ibâdet de eder-ler, fakat Allah'tan başkasına, kendilerine faydası ve zararı olmayan bâtil şeylere taparlar. Onlar geceleyin toplanıp ko-nuşurlar, fakat doğru olmayan, hoşnut kalınmayan sözler ko-nuşurlar. Bunlar, namaza da giderler; lâkin usana, usana

(1) En-Necm sûresi, âyet: 23

(2) Yûsuf sûresi, âyet: 40

giderler; ve Allah'ı pek az anarlar. Bunlar namaz da kılarlar, fakat onlar kıldıkları namazlarında tamâmiyle gâfildirlere. Onlar, bâzı şeyler anarlar. Lâkin gerçekler kendilerine hatırlatıldığı zaman, hatırlayıp ibret almazlar. Böyleleri du'â ve niyâzda da bulunurlar. Lâkin Allah ile berâber başka ma'buda da yalvarırlar. Bunlar, mallarıyla başkalarına yardım da ederler. Fakat bunu istemiye istemiye yaparlar. Bu gibiler, hâdiseler hakkında hüküm de verirler, fakat onlar hükümlerinde câhiliyet çağı hükümlerini araştırıp benimserler. Onlar bir takım sözler de tasni ederler, lâkin yalan ve bühitan olan sözler tasni edip konuşurlar.

İşte bu gibiler, hissolunan şekilleri ile (sûreti zâhirede) insanlardan sayılsalar da, akl ile kavranan gerçek durumları itibâri ile bunlar, insanlardan olamadıkları gibi nesnâs bile değillerdir. (1)

Nitekim müminlerin emiri, Hz. Ali b. Ebi Talibin (K.V.) «Ey yiğitlere benzeyipte, gerçekte erkişi bile olamayanlar...» manâsındaki sözleri, ile bu durumda olanlar tasvir edilmiştir.

Daha doğrusu bu vasıfta bulunan insanlar, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerim'de :

«İnsanların ve cinlerin şeytanları, bazısı ba'zısını aldatmak için, yaldızlı sözler fısıldayıp dururlar.» (2) meâlindeki Âyet-i Celile'sinde zikr olunan kimselerdendirler.

İnsanlar, görünüşleri ile değil de, huyları, tabiatları itibâriyle değerlendirildiklerinde, pek çoğu için şâir El-Buhtûrî'nin sözünü gerçeklerden uzak görmemek (mübâlağalı bulmak) gerekiyor. Buhtûrî bir şiirinde şöyle demiştir: «Şu insanların pek çoğunda idrâkimizin kavradığı bu zâhiri sûretler (ve şekil) lerden başka bir şey kalmamıştır.» Bir baş-

(1) Nesnâs: Koğculuk eden kimse, vahşî hayvan, bir nev'i küçük maymun.

(2) El-Enâm sûresi, âyet: 112

ka şâirin söylediği: «Bunlar hakkında iyiden iyiye düşünüldüğünde, onların pek çoğunun ya merkeb, ya kelb, yahud da, yırtıcı canavarlar derekesine indiklerini görürsün.» Sözleri de gerçeklerden uzak görülmemelidir.

Bu beyitleri, şiire âit bir takım sözler, veyahut da mecâzî bir kısım deyimler, zannetmemelisin. Çünkü Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de (meal olarak) şöyle buyurmuştur:

«Yoksa onların çoğunu hakikaten söz dinlerler, yahut akıllanırlar mı sanıyorsun? Onlar, (ayetlerden faydalanmama hususunda) başka değil, hayvanlar gibidirler. Belki onlar, yolca daha sapıktırlar.» (1)

Ben, bu kitapta özet olarak, varlıklar hakkında bilgi verdim. İnsanın bu varlıklar arasındaki yerini anlattım. Kitapta bu varlıkların mebd ve menşe'inden ve bunların sonucundan bahsettim. Gerçek insâniyeti kazanması halinde, insan için, iki âlemde (dünyâ ve âhirette) hazırlanmış olan mutluluklara ve bu saâdete ne sûretle erişilebileceğine temâs ettim. İlk olarak da, insanın, kendi zâtını bilmesi gerekli olduğu konusunu hatırlatmakla söze başladım.

Bilinmesi gerekli olan herhangi bir şeyin, mâhiyetini (ne olduğunu) kavrayan bir kimse, onun bütün inceliklerini bil-mese bile, yine bu kadarcıkla o şey hakkında bir bilgi hâsıl etmiş olur. Sizin, bilmediğinizi müdrîk olmanız da, sizin için yine bir ilimdir. Çünkü, insanın bilmediğini idrâk etmesi de iki ilimden biridir.

Abdullah b. Abbâs (Allah kendilerinden râzı olsun) demiştir ki: «Bilgisizliğin vereceği noksanlığı, aklı ile kavrayan, isyân etmenin vereceği zilleti kalbinde idrâk etmeyen, kılıcı ile hasmına gâlib gelmekten yorgun düştüğünde (kendisini koruyacak) dostluğu lisânında görülmeyen kimse,

(1) El-Furkan sûresi, âyet: 44

gömlükten düğmeyi çözemiyeceği ve âcizlikten kurtulamıyacağı gibi, delil ile şüpheyi birbirinden ayırt edecek bir derecede de yükselmez.

Bir şeyin faydası bilindiği ölçüde insan, onu arzu eder. O şeyin elde edilmesi hususunda zahmetlere, meşakkatlere katlanır. Bunun içindir ki araştırmak istediği şeyin faydasını bilmeyen kimsenin durumunu bildiren bir Âyet-i Kerîmede Allah Telâ (meal olarak) şöyle buyurmuştur:

«İç yüzünü bilmediğin bir şeye nasıl sabr edersin?» (1)

Ey fazilet sâhibi insan; bilmiş ol ki, insânî fâzileti elde eden ve nefsinin kötülüklerden arındıran kimseler için hazırlanmış olan kurtuluş ve zafer, pek üstün izzet, şeref ve sadetlerdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ (meal olarak) şöyle buyurmuştur:

«Rûhunu arındıran, muhakkak kurtuluş ve zafere erdi.» (2) Bu üstün izzet ve şerefler, su karıştırılmış sütle dolu iki kalın bardak değildir ki (içindeki madde) az sonra bozulup pis ve murdar mâyi hâline gelsin.

Sefer yapacağın mesâfenin uzak oluşu, sakın sana güç gelmesin. Bir de kâşânesi ve evin'in ziyneti, senin hoşuna giden kimsenin, yaşayış ve davranışı, seni bu yolculuktan alıkoymasın. Eğer, bu duruma kıymet atfetmeyip bu aldatıcı ziynetlerden vaz geçecek olursan, onun ziynetini de libâsını da ona bırakmış olursun. Çünkü «Abadan'dan öteye köy yoktur.» Daha doğrusu servete çok düşkün olan böyle bir muhterisi, ancak taş, yahut toprağa veyâ sürülere yahut da kadına köle olmuş görürsün.

Bu gibi kimseleri Peygamber (S.A.S.) Efendimiz yermiş ve böyleleri hakkında (meal olarak) şöyle buyurmuştur:

«Altın ve gümüşe esir olan, helâk olmuştur. Böylesi, başaşağı düşüp hüsrana uğrasın. Onun uzuvlarından birine

(1) El-Kehf sûresi, âyet: 68

(2) Eş-Şems sûresi, âyet: 9

diken batınca (yani bir sıkıntıya uğradığında) çıkarılması için yardıma nâil olmasın.» (1)

Ey faziletli insan, ihtiras tehlikesinden korunmak hususunda çok dikkatli olmalısın. Zirâ şimdi sen, gençliğinin ilk başlangıcında ve dallarının pek yumuşak olduğu bir çağda bulunuyorsun.

Bilki, Allah Teâlâ, bir insana, iyi ahlâk ve güzel sûret ih-sân eder ve bu kimseyi güzel terbiye edip yetiştirecek bir terbiyeciyi de onun için mukadder kılar. Kezâ bu kimse, erginlik çağına geldikten sonra da Cenâb-ı Hak, onu, yardımı ile te'yid eder ve her çeşit hastalığı da ondan uzak bulundurur ise, azim ve gayret sâhibi bu kimse, kâmil bir insan olmak imkânına sâhiptir. Kendisine böyle bir imkân bahşedilmişken rasgele bir canlı (hayvan) olmağa rızâ göstermesi doğru olmaz. Kezâ (beşer sûretinde) bir melek olma imkânı var iken, insan olarak kalmağa râzı olması da güzel olmaz. Böyle bir insan, her şeye muktedir olan Allah Teâlâ katında ve O'nun rizâsına mazhariyetle (ve) melekler bile kendisine hizmetle kâim, bir melik mertebesine yükselip sıddıklık kürsüsü ile taltif edilmesi mümkün iken melek olma mevki'inde de kalmamalıdır.

Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de (meal olarak) şöyle buyurmuştur:

«Melekler, Cennet'in her kapısından o mü'minlerin yanına gelip, şöyle derler: Sabr ettiğiniz şeylere karşılık size selâm olsun. Burası, dünyâ yurdunun ne güzel bir (sonucu ve) karşılığıdır.» (2)

(1) Buhârî Ebu Hureyreden (şerhimeşarik cild II S. 207 İst. 1303

(*) Abadan, Irak'ta Dicle nehrinin iki kolunun ihata ettiği bir adadır.

(2) El-Raad sûresi, âyet: 23-24

Allah Teâlâ, bu saâdete erişmeye bizleri muvaffak kıl-sın, ve bizi Kur'an-ı Kerim'deki:

«Resûlüm, eğer yakın (ve dünyevî) bir kazanç, normal bir yolculuk olsa idi, elbette onlar, Sana uyarlardı. Fakat meşakkatle kat'edilecek mesâfe, onlara çok uzak geldi.» me-âlindeki (2) Âyet-i Kerime'de vasf olunan tenbellerden eyle-mesin.

Allah Teâlâ bizi de, seni de, Kur'an-ı Kerim'deki:

«Allah mü'minlerin kalplerine îmânlarını katmerli bir îmân ile artırmaları için sekinet (sabır ve sebat, Allahın nez-dinde olanlara itimad) indirir.» (3)

Ve yine:

«Mü'minler o kimselerdir ki (Allah) îmânı kalplerine yazmış ve bunları, kendinden bir rûh ile desteklemiştir.» meâ-lindeki (1) Âyet-i Celilelerinde vasfolunan mü'minlerden ey-lesin. Tâ ki «Susayan bir kimsenin engin çöllerdeki serâbı su zannedip de, oraya geldiğinde hiç bir şey bulamadığı gibi» sen de boş şeye aldanıp mağrur olmayasın.

(2) Et-Tevbe sûresi, âyet: 42

(3) El-Feth sûresi, âyet: 4

(4) El-Mücâdele sûresi, âyet: 22

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANIN KENDİ NEFSİNİ BİLMESİNE DÂİRDİR.

Hakîmler(*) «İnsana ilk lâzım olan bilgi, kendi öz nefsi-ni bilmesidir.» demişlerdir. Bu bilginler diğeri, bir izahlarında da «İnsan için ilk gerekli olan bilgi Allah Teâlâ'yı bilmektir.» demişlerdir.

Aslında bu iki izah arasında bir zıtlık yoktur. Çünkü on-lar: «İnsana ilk lâzım olan bilgi, kendi nefsinin bilmektir.» sözlerinde sına'î tertip itibâriyle önceliği kast etmiş bulun-u-yorlar. Yine bunun gibi onlar; «İnsan için ilk gerekli olan bilgi, Allah Teâlâ'yı bilmektir.» sözleri ile de şeref ve üstün-lük bakımından önceliği kast etmişlerdir. Zirâ bilgilerin en üstünü, Allah Teâlâ'yı bilmektir.

İnsan, kendi nefsinin bilmekle de, birçok şeylere (marifet) hâsıl etmiş olur.

BİRİNCİSİ : İnsan ancak kendi nefsinin bilmiş olması vâ-sıtasiyle başka şeylerin de bilgisini elde edebilir. Kendi nef-sini bilmeyen bir kimse başka hiçbir şeyi de bilemez.

İKİNCİSİ : Daha sonra da beyân edeceğimiz gibi, insan yaratılmışların hepsi kendisinde derlenen bir (hülâsa) dır. O halde kim kendi öz nefsinin gereği gibi bilirse varlıkları da anlamış olur. Bunun içindir ki Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de:

(*) Hakîm: Kendisine ilim ve hikmet verilen, özü ve sözleri ile sünnete uygun davranışta bulunan bilgin demektir. Çoğulu «Hükemâ» gelir. Mütercim.

meâl olarak «Kendi nefisleri hakkında iyiden iyiye düşünmediler mi? Allah, gökleri ve yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak (ve adalet) üzere ve nihâyete erecek belli bir süre için yaratmıştır. Doğrusu, insanlardan çoğu Rablarına kavuşmayı cidden inkâr edicidirler.» (1) buyurmuştur.

Bu Âyet-i Kerime'de şu husûsa tenbîh buyurulmuştur: Eğer onlar, kendi öz nefisleri hakkında iyiden iyiye düşünüp te kendi nefislerini bilselerdi, kendilerini bilmeleri sebebiyle de varlıkların hakikatlarını, fânî (geçici) ve bâkî olanlarını bilmiş olurlardı; ve yine bu bilgi yardımı (sebebi) ile göklerin ve yerlerin mâhiyetlerini idrâk ederlerdi de Rablarının huzuruna kavuşmak demek olan «Öldükten sonra dirilmeyi» inkâr etmiş olmazlardı.

Nitekim bir Âyet-i Kerime'de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur.

«Gerek âfâkta ve gerekse kendi nefislerinde âyetlerimizi onlara göstereceğiz. Nihâyet O'nun (islâmın) hak olduğu, şüphesiz kendileri için de apaçık meydana çıkacaktır. Rabbin her şeye hakkıyla şahid olması sana kâfi değil mi?» (2)

Yine bir başka Âyet-i Kerime'de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Arzda, kâmil bilgi sâhipleri için (Cenab-ı Hakk'ın mutlak kudretine delalet eden) nice âyetler vardır. Kendi nefislerinizde de (nice âyetler var) görmez misiniz?» (3)

ÜÇÜNCÜSÜ : Nefsini bilen kimse, âlemi de bilmiş olur. Âlemi bilen kimse ise, Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yaratırken, O'nun azamet ve kudretini ve göklerin, yerin yaratılışını apaçık müşâhede etmiş gibi olur. Böylece bu yaratılış keyfiyeti, kendilerini şaşırtan bilgisizler ve inkârcılar gibi olmaktan uzak kalır. Nitekim bu husûsu bilemeyen ve bilgi-

(1) El-Rûm sûresi, âyet: 8

(2) Fussilet sûresi, âyet: 53

(3) Ezzâriyat sûresi, âyet: 210-21

sizlikleri yüzünden inkâra sapanlar hakkında Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurur:

«Ben, ne göklerin ve ne yerin yaratılışında ve ne de kendilerinin yaratılışında onları şahit tutmadım. Saptıranları yardımcı edinmiş de değilim.» (1)

DÖRDÜNCÜSÜ : İnsan, kendi rûhunu bilmekle rûhânî âlemi ve onun bâkiliğini bilir. Kezâ kendi maddî vücûdunu bilmekle de maddî âlemi ve onun sonlu (ve geçici) olduğunu anlamış olur. Böylece fânî ve geçici olanların hasisliği (değersizliği) ni; iyi ve bâkî olanların da şeref ve üstünlüğünü idrâk eder.

BEŞİNCİSİ : Kendi nefsinin bilen bir kimse, Peygamber Efendimizin, (S.A.S.) «Düşmanı'nın en zararlısı, iki yanındaki kaburgalarının arasında bulunan nefsidir.» (2) Meâlindeki hadisleriyle bildirilen ve insanın kendi benliğinde gizli bulunan düşmanlarını anlamış olur. Böylece onlardan korunmak yolunu bulur ve Cenab-ı Hakk'a sığır. Nitekim Peygamber Efendimiz (Selât ve Selâm üzerine olsun):

«Yâ Rabb, bana doğru yolumu ilhâm et ve nefsimin fenâlığından beni koru» (3) diye Cenab-ı Hakk'a niyâzda bulunmuştur. Yine Hz. Peygamber (S.A.S.) bir duâlarında da şöyle buyurmuşlardır: «Yâ Rabb, göz açıp-kapayınca» kadar da olsa beni nefsimin ümîdine bırakma, (eğer nefsimin ümîdine kalırsam) helâk olurum.» (4)

Gizlenen, düşmanlarını, gizlendikleri yerleri ve düşmanların ne sûretle harekete geçebileceklerini bilen bir kimse, güzel bir tarzda onlardan sakınır, ve en iyi bir şekilde onlar ile mücâhade de bulunur. Böylece Allah Teâlânın kendi yolunda cihadda bulunanlara va'ad ettiği, mükâfatlara hak ka-

(1) El-Kehf sûresi, âyet: 51

(2) El-Beyhaki «sünen» de, Künuzül Hakaik

(3) Tirmîzi, İmrân b. Hasım'dan Riyâzü's-Sâlihîn: 617

(4) El-Camius Sağır Cild: 1 Sh: 58, 1929 Mısır

zanır. Gizlenen düşmanlarını ve onların saklı kalacakları yerleri bilemeyen kimseye, düşmanı olan hevâ ve hevesi, akıl sûretinde gözükebilir. Bu yüzden de o kimse, haddi zâtında bâtıl olan şeyi, hak olarak tasavvur ve kabul etme yanlışlığına düşer. Peygamber efendimiz, (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) «hevâ ve heves şeytandır.» buyurmuşlardır. Bir başka hadislerinde de: «Hevâ ve hevesât, Allah'tan başka kendisine tapılan (ve bâtıl) bir ma'bûddur.» buyurmuşlardır.

Ayrıca Hz. Peygamber (Allahın salât ve selâmı üzerine olsun)

«Yer yüzünde hevâ ve hevesten daha fenâ ve Allah'ın mebgûzu olan bir ma'bûda tapılmamıştır.» Buyurduğu ve daha sonra da şu mâaldeki Âyet-i Kerîme'yi okuduğu rivâyet edilmiştir:

«Resûlüm, gördün mü o hevâ ve hevesini ma'bûdu edineni? Şimdi onun üzerine sen mi vekil olacaksın?». (1)

ALTINCISI : Nefsini bilen kimse, onu idâre etmesini de bilir. Kendi nefsinin güzel (ve âdil) bir siyâsetle idâre eden kimse, âlemi de güzel ve adil bir siyâsetle idâre etmeye muktedir olur. Bu sûretle «Allah, yer yüzünde sizleri (öncekilere) halef kılar» (2) me'âlindeki Âyet-i Celîle'de de zikr olunan ve Allah'ın yer yüzündeki (nâib ve) halifelerinden olur. Kezâ yine Allah Teâlâ'nın «Sizleri Allah arzda hükümrân kıldı.» (3) me'âlindeki Âyet-i Kerîme'sinde zikr olunan, hükümrân kimselerden olma mutluluğa erer.

YEDİNCİSİ : Nefsini bilen kimse, herhangi bir insanda gördüğü bir kusurun kendi şahsında da olabileceğini düşünür. Böyle bir eksikliğin, kendisinde ya görünür halde bu-

(1) El-Furkân sûresi, âyet: 43, El-Camili ahkâmı Kur'an Cild: 13 Sh: 35, aynı eser Cild: 16 Sh. 166 vd.

(2) El-A'raf sûresi, âyet: 129

(3) El-Mâide sûresi, âyet: 20

lunabileceğini yahut da ateşin çıkmak taşında saklı olduğu gibi bu kusurlar da kendi nefsinde gizli olabileceğini düşünür.

Böyle bir şuûra sâhip bulunan kimse, başkalarını arkadan çekistirmez, insanları alaya almaz, onları ta'netmez. Zirâ, başkasında görülecek bir kusurun, kendisinde de olabileceğini kabul eder. Kendi kusurlarını görebilen kimse ise Hz. Peygamberin: (Allahın Salât ve Selâmı üzerine olsun)

«Kendi kusurlarını gidermekle meşgul olup da başkalarının kusurlarını araştırmağa vakit bulamıyan kimseyi, Allah Teâlâ rahmetine mazhar kılsın.» (1) diye dua ettiği, mes'ut kimselerden olmağa lâyık olur.

Kabul etmek gerekir ki, nefsin aybını (kusurunu) bilmek, pek çetin bir iştir. Çünkü her insan, kendi nefsinin çok sever, insanın, kendisine olan sevgisi, onu kendi kusurlarını görmez bir duruma getirir. Nitekim Hz. Peygamber (Allah'ın Selât ve Selâmı üzerine olsun) hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

«Bir şey'i çok sevmen, (onun kusurlarına karşı) seni kör ve sağır eder». (2)

Bir şeyin kusurlarını görme husûsunda, kör ve sağır durumunda olan kimse çok kere onu beğenir. Halbûki insanın kendisini beğenmiş olmasından daha büyük bir zarar düşünlümez.

Nitekim ba'zı âlimler, şöyle demişlerdir: «Yalancı olan kimse, haktan uzak olmanın son derecesinde bulunur. Riyâkârın durumu ise, yalancının durumundan daha kötüdür. Çünkü; yalancı sözü ile yalan söylediği halde, riyakâr, hem sözü ile hem de fiil ve davranışları ile yalan söylemektedir.

Kendini beğenmiş kimse, durum itibâriyle yalancıdan ve riyakârdan daha kötü bir halde bulunur. Çünkü; yalancı ile

(1) Mecmeuz-Zevaid ve Menbail fevaid. C: 60 Sh. 229

(2) El-Camiusağir Cild 1, Ahmed b. Hanbel müsnedinde El-Buhârî Tarihinde.

riyakâr bu kötü durumlarından az da olsa faydalandıkları olur. Fakat kendini beğenmiş kimsenin, bu kötü durumunda hiçbir fayda yoktur.

Diğer taraftan yalancı ile riyakâr, durumlarını bildiklerinden bu konuda kendilerine vereceğiniz nasihat ba'zan fayda verir, ve kendilerinde olumlu bir te'sir yapar. Lâkin kendini beğenmiş ise, böyle bir öğüt ve faydalı aydınlatmalardan istifâde edemez. Zîrâ, kendi durumunu câhil olduğu için sizin ona yapacağınız güzel öğütleri, boş ve manasız sözler diye kabul eder.

SEKİZİNCİSİ : Nefsini bilen kimse, muhakkak ki Allah Teâlâ'yı da bilir. Rivâyet edilmiştir ki; Allah Teâlâ'nın Peygamberlerine indirdiği her kitapta şu me'alde bir ibâre mevcut olmuştur:

«Ey insan, nefsini bil. Rabbini bilmiş olursun.» İşte bu ifâde Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de bildirdiği:

«Kudretimize delâlet eden âyetlerimizi, âfâkta ve kendi, öz nefislerinde onlara göstereceğiz.» (1) meâlindeki Âyet-i Kerîme'nin ma'nâsıdır.

Diğer taraftan, yukarda zikrettiğimiz bu haberde üç türlü tefsir vardır. Bunlardan:

Birincisi: Nefsi bilmekle, Allah Teâlâ'yı bilme suûruna erişilir. Meselâ şu söz her zaman kullanılan ta'birlerdendir: «Arapçayı iyi belle, fıkıh bilgisini elde edersin.» Bu demektir ki, arapçayı öğrenmekle fıkıh bilgisi arasında bir kısım öğrenilmesi gerekli hususlar mevcut ise de bu dili öğrenmekle fıkıh ilmini elde etme imkânları hâsıl olur.

İkincisi: İnsan, kendi nefsini bildi mi, arada herhangibir-fâsıla (kesinti) olmaksızın o kimsede «Ma'rifetu'llah» hâsıl olur. Güneşin doğması ile zaman bakımından bir gecikme olmadan, ziyâ hâsıl olması gibi, nefsi bilmekle de öylece Allah Teâlâ'ya âit bilgi hâsıl olur.

(1) Fussilet sûresi, âyet: 53

Üçüncüsü: Allah Teâlâyı bilmek, ancak nefsin bilinmesi ile gerçekleşir. Çünkü, sen kendi nefsinin gerçekten bildiğin taktirde bu âlemi de bilmiş olursun. Âlemi bilince de, onun, sonradan yaratıldığını kesin olarak idrâk edersin. Sonradan var olan bu âlem için, onu ihdas eden bir yaratıcıya ihtiyâcın zarûrî olduğunu da kesin olarak kavramış olursun. Ve bu yaratıcı, hiç bir veçhile, yaratılmış olan âleme benzemez. İşte bu bilgi, Allah Teâlâ'yı bilmenin en üstün ve en son mertebesidir.

Bilginler demişlerdirki; mü'minlerin emiri Hz. Ali'nin (Allah ondan râzı olsun) «akıl, kulluk görevini gereği gibi yerine getirmek içindir. Rubûbiyyetin (ne olduğunu) idrâk için değildir.» Me'alindeki sözleri işte yukarda açıklanan ma'nâya delâlet etmektedir.

Hz. Ali (Kv.) daha sonra inşa ettiği şu me'aldeki manzûmesini okumuştur: «İnsan, rûhun keyfiyetini idrâk etmekten âciz bulunuyor. O, başlangıcı olmayan ve her şeyi kudret ve irâdesine râm eden Allah Teâlâ'yı nasıl idrâk edebilir? Eşyâyı ilk olarak yoktan var eden de O Allah'tır. Ruh, yaratılmışlardan bir zerre olan, (insan), O'nu nasıl müdrîk olur?»

Hz. Ali (Allah ondan râzı olsun) diğer bir manzûmelerinde de me'al olarak şöyle demiştir: «Allah Teâlâ'nın, künh ve hakikatını bilmekten âciz olduğunu kavramak, idrâktir. O'nun Zâtî ehadiyetinin künh ve sırrını araştırmak ise şirktir. Yaratılmışların gönül sırları (azm ve niyetleri) içerisinde öyle yüce himmetler vardır ki, onu keşf edip bilmekten, cinler de, melekler de âciz kalmıştır. Ona ancak Cenâb-ı Hakk'dan gelen ve onun bahş ettiği hidâyet ışığı yol gösterir de O (himmetler) öyle kavranır. Bunu da, Allahın sevgili kulu (velisi) olan kimse, daha iyi idrâk eder.»

Allah Teâlâ'yı ma'rifet, O'nun eserlerini akl-ı selim ile düşünmek ve tetkik etmekle mümkün olduğundan Hz. Ebûbekir Sıddık (Allah ondan râzı olsun) şöyle buyurmuştur:

«Allah Teâlâ'yı bilmenin (ma'rifetin) en son mertebesi, O'nu idrâk etmekteki kusur ve aczini bilip itiraf etmektir.»

Kur'ân-ı Kerim'de de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmaktadır:

«Siz, o kimseler gibi olmayın ki, onların kendileri, Allah'ı unuttular, Allah da, kendilerini, kendilerine unutturdu. İşte onlar, Allahın tâatından çıkanların tâ kendileridir.» (1)

Bu Âyet-i Kerime'de Allah Teâlâ tarafından şu husus hatırlatılmış oluyor; Eğer onlar, kendi nefislerini bilselerdi muhakkak ki Allah Teâlâ'yı da bilirlerdi. Allah'ı bilmediklerine göre onların Cenab-ı Hakk'ı bilmemeleri, kendilerini de bilmediklerini göstermektedir.

(1) El-Haşr sûresi, âyet: 10

İKİNCİ BÖLÜM

VARLIKLARIN, CİNSLERİNİN ZİKREDİLMESİ VE BUNLAR ARASINDA İNSANIN YERİ

Bilki, Allah Teâlâ, varlığı kendinden ve zarûri olan Zât-ı Kibriya'dır, ve O'nun varlığı hiç bir sebebe muhtaç değildir. Hakikatta O, her varlığın gerçek sebebidir. Her mevcûd, Allah Teâlâ'nın yaratması ile vardır, ve varlığının devamı da yine ancak Allah Teâlâ'nın yaratması ile olur.

Yaradılmış varlıklar; biri, yüce âleme mensûb ve akıl ile idrâk olunan varlıklar; diğeri, hisler ile müşâhede edilen ve maddî âleme mensûb fizikî varlıklar olmak üzere iki bölüme ayrılırlar. Allah Teâlâ'nın, yüce âleme mensûb ve akıl ile idrâk olunan varlıkları yaratması, maddî âlemde bulunan varlıkları yaratmasından daha öncedir.

Nitekim, «Allah Telâ'nın, ilk def'a Kalemî, sonra da Levh-i Mahfûz'u yarattığı ve kaleme, «kıyâmet gününün vukû'una kadar, olacak bütün şeyleri yaz» diye buyurduğu rivâyet edilmiştir. Allah Teâlâ, ilk olarak akli yaratmış ve ona; «beri gel» buyurmuştur. Akıl da bu ilâhi hitaba uyarak gelmiş. Sonra Cenab-ı Hakk, akla «git» buyurmuş ve akıl da emri hemen yerine getirmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, akla şöyle buyurmuştur: «Zât-ı Kibriyâ'ma kasem ederim ki, senden daha üstün bir varlık yaratmadım, ve ancak seninle mükellef tutarım. Ve seninle mükâfatlandırırım. Sevab ve cezâ da ancak seninledir.»

Burada zikr olunan akıldan maksat, beşerî akıllar değildir. Buradaki akıl kelimesi ile beşerî akıllar, kendisinden neş'et eden pek şerefli bir cevhere işâret edilmiştir. Bilginlerden bir kısmı da şöyle demişlerdir: «Burada zikr olunan akıldan maksat, başka bir hadîsde zikr olunan kaleminden ibârettir. Gerçekleri lâıyıkıyla ancak Allah bilir.

Ulvî âleme mensûb varlıkların yaratılmasından sonra, Allah Teâlâ rûhânî olan varlıkları var etti. Bu rûhânî varlıklar (melekler), Allah Teâlâ'ya ibâdet etmekten ne büyüklenirler ve ne de yorulurlar. Bu rûhânî varlıkların yaratılması, «ibdâ» yolu iledir. İbdâ, bir şeyi maddesiz olarak ve kendisinden önce mevcut olmayandan (yoktan) var etmek demektir.

Allah Teâlâ daha sonra dört unsuru, (eskilerin «Enâsır-ı Erba'a» dedikleri, toprak, su, hava ve ateşi) cansız varlıkları, bitkileri ve hayvanları yaratmıştır. Daha sonra da sûret-i insâniyeyi (insanî varlığını) yaratmış ve onu tamamlayıp kemâle erdirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) bir hadîs-i şerifte meal olarak, «Allah Teâlâ, birinci gün şunu, ikinci günde şunu yarattı... Cum'a günü gündüzün sonunda insanın hilkatini kemâle erdirdi.» (1) buyurmakla bu husûsa işâret etmişlerdir.

Halk (yaratmak) kelimesi, ekseriyetle bir şeyin kendisinden önce mevcûdolan bir maddeden yaratılması ma'nâsını ifâde eder. İnsanın topraktan yaratılması (Halk edilmesi) gibi ve bu, bir şeyi terkip etmek suretiyle vücûda getirmeyi iktizâ eder. Bunun içindir ki Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Biz herşeyden de çift çift, yaratmışızdır. Olur ki, inceden inceye düşünürsünüz.» (2)

Terkip edilmek sûreti ile vücûda getirilen mürekkep eş-

(1) El-Camıussağır, Cild: 2 Sh. 5 Müsnedi Ahmedden.

(2) El-Zâriyât sûresi, âyet: 49

yaya da Allah Telâ şu me'âldeki Âyet-i Kerime ile işâret buyurmuştur:

«Yeryüzüne bir bakmadılar mı ki, biz orada her güzel çiftten nice nebatlar bitirmişizdir.» (1)

Bilki, «ibdâ yolu» ile var edilmiş olan varlıkların hepsi tam ve kemâl mertebededir ki. Onlarda bir noksanlık bulunmaz. «Mübdeât» adı verilen bu varlıklarda eğer noksanlık bulunsa idi bu, onları «ibdâ yolu» ile yaratan Hâlik'in da noksanlığına delâlet ederdi.

Diğer yaratılmışlara gelince onlar, başka maddelerden terkip edilmek sûretiyle vücûda getirilmişlerdir. Bu itibarla bunlarda noksan bulunabilmektedir. Bu varlıklarda bulunan noksanlıkta kendilerinin terkip edildiği maddelerden dolayı ârız olmaktadır. Onları terkip edip vücûda getiren yaratıcı da bir noksanlık olmasından değildir. (Çünkü o noksandan münezzehtir).

Bu sebepledir ki ulvî âleme mensûb olan ve «ibdâ yolu» ile yaratılmış olan varlıklara, bir durumdan, başka duruma geçme gibi bir istihâle, bir bozulma ârız olmaz. Onlar Allah Teâlâ'nın bu âlemdeki nizamı, ref'edeceği, zamana kadar yaratıldıkları durumda bâkî kalırlar...

İnsana gelince: İnsan da ikidir. Bunlardan birincisi, beşeriyetin babası olan Âdem Peygamberdir. Âdem Peygamber, diğer insanlara nisbetle, kendisinden başka dâneler meydana getirilen tohum gibidir. Allah Teâlâ Âdem'in yaratılmasını, tâlim ve terbiye (bilgi öğretilme ve yetiştirilme) sini doğrudan kendisi ifâ buyurmuştur. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de «Kendi kudret elimle yarattığıma, secde etmene ne manî oldu?» (2) ve yine «Allah, Âdem'e, Esmâ

(1) Eş-Şuarâ sûresi, âyet: 7

(2) Sa'd sûresi, âyet: 75

nın tamâmını öğretti..» (1) me'âlindeki Âyet-i Celile'ler ile bu husûsa işaret buyurmuştur.

İnsanın ikincisi de Âdem Peygamberin evlâtlarıdır. Bunları yaratan da yine Allah Teâlâ'dır. Lâkin Cenâb-ı Hakk, bunların yaratılmalarını, yetiştirilip bilgi öğretilmelerini, biri cismânî, diğeri rûhânî olmak üzere iki çeşit sebebe bağlamıştır.

Bu iki nev'iden biri, cisimânîdir: Ana ve baba gibi. İkinci ise, rûhânîdir: «Mudebbirât ve Mukassimât» adı verilen melekler gibi ki, bu melekler İnsanın inşa ve yetiştirilmesi hususları ile görevli bulunurlar.

Nitekim bir Hadîs-i Şerif'te şöyle rivâyet edilmiştir:

«Çocuk ana rahminde 40 gün nutfе, olarak bulunur. Sonra bir kan pıhtısı, sonra bir et parçası durumuna gelir. Daha sonra Allah Teâlâ, bir melek gönderir de ona (insanî) rûh nefheder.» (2)

Bunun benzeri me'âlde daha başka hadîsler de vardır.

Bir de ana ve baba çocuğun varlığının sebebi olduklarından, Allah Teâlâ ana ve babanın hakkını pek büyük tutmuş, kendisine şükredilmesini emrettikten sonra, ana ve babaya teşekkür edilmesini evlât üzerine vacip kılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hakk Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Bana şükret. Birde ana ve babana teşekkürde bulun.» (3)

Arap dilinde çocuğa «İbn» adı verilir. Bu kelime: «Binayı Kurdum.» aslından alınmadır. Burada şu husûsa dikkat çekilmektedir. Bir mimar için vücûda getirdiği mimari eser bina, ne ise, baba için de evlâd öyle sayılır.

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 31

(2) El-Camius-Sağır, Cild 1, Sh. 88 Buhariden

(3) Lokman sûresi, âyet: 14

• ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSANIN, KENDİLERİNDEN YARATILDIĞI ASLÎ UNSURLARIN ZİKREDİLMESİNE DÂİRDİR.

Allah Teâlâ, Âdem Peygamberi yarattığı aslî maddeleri beyân etmiş ve Âdem'i, yedi merhaleden geçirdikten sonra insan hâline getirdiğine dikkatlerimizi çekmiştir.

Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli yerlerinde, hikmetinin iktizâsına uygun olarak, bu yedi merhaleye işaret buyurmuştur. Meselâ Kur'an-ı Kerîm'in bir yerinde (Âyetinde)

1 — «Allah, O'nu (Âdem'i) topraktan yarattı.» (1) buyurmuş ve burada O'nun ilk mebdetine (başlangıç unsuruna) işaret etmiştir.

2 — Diğer bir Âyet'te «O'nu çamurdan yarattı» (2) buyurmuş ve burada su ile toprağı birleştirdiğine işaret etmiştir.

3 — Başka bir Âyet'te de «Hame-i mesnûndan = durumu değişmiş kara balçıktan yaratıldığını» (3) zikrederek, havanın etkisi ile az ölçüde değişmiş çamur haline işaret edilmiştir.

4 — Kezâ diğer bir âyette de «Biz insanı sâbit ve yapış-

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 59

(2) Essecdе sûresi, âyet: 79 Sad sûresi, âyet: 71

(3) El-Hicr sûresi, âyet: 27

kan bir çamurdan yarattık» (4) buyurmuştur. Burada herhangi bir şekli kabul etmeye elverişli ve mutedil bir halde mustakarr çamur durumuna işaret edilmiştir.

5 — Yine Kur'ân-ı Kerîm'de bir başka yerde de rengi değişmiş ve «ses çıkaran kuru balçıktan yaratıldığı» (5) beyân buyurulmuştur. Burada, onun kurumuş ve dokunulduğunda kendisinden ses çıkar durumda bulunduğuna işaret edilmiştir.

6 — Diğer bir Âyet'te de, «Toprak testi gibi ateşte pişirilmiş ve ses veren kuru balçıktan yaratıldığına» (6) işaret edilmiştir. Bu ise, onun, ateş (Güneş enerjisi) ile iyice ıslah edildiği ve adeta saksı gibi merhaleden geçirilmiş olması demektir. Bu ateşin etkisi iledir ki insanda, Şeytan tesirine kapılma meyli hâsıl olmuştur.

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de: «O, insanı topraktan, bardak gibi çınlayan kupkuru bir balçıktan yarattı. Ve Cannı (Cinlerin babasını) da yalın bir ateşten yarattı.» (6) meâlindeki Âyet-i Kerime ile bu cihete işaret etmiştir.

Bu âyette şu husûsa tenbîh buyurulmuştur ki, balçıktan yapılmış bardakta ateşin te'siri olduğu kadar, insanlarda da, şeytanın te'sirinde kalma isti'dâdı bulunmaktadır. Ayrıca şeytanın kendisi de, istikrarı olmayan yalın ateşten yaratılmıştır.

7 — Allah Teâlâ daha sonra da insana rûh nef edilmekle (verilmekle) onun yaradılışının kemâle erdirildiğine tenbîh ile meleklerle hitâben ve me'al olarak şöyle buyurduğunu bildirmiştir. «Ben, muhakkak çamurdan bir insan yaratıcıyım. Artık onun hilkatını tamamlayıp, içerisine de kendi rûhumdan üfürdüğüm zaman, kendisi için derhal (Bana) secâeye kapının» (7)

(4) Essaffat sûresi, âyet: 11

(5) El-Hicr sûresi, âyet: 36

(6) Er-Rehmân, sûresi, âyet: 14, 15

(7) Sâd sûresi, âyet: 72

Görüldüğü üzere insanın, geçirilmiş olduğu bu yedi safhaya işaret edilmiştir. Bundan sonra da Cenâb-ı Hakk, insan rûhunu bilgiler (ilimler) ve edebler ile, terbiye ile, techiz edip, onu kemâle erdirdiğine «Allah, Âdeme Esmamın (eşyanın isimlerinin) temâmını öğretti» (1) me'alindeki Âyet-i Kerime'siyle tenbîh buyurmuştur.

Diğer taraftan, Allah Teâlâ, Âdem oğullarının yaratılmasını ve onları yarattığı unsurları, bir durumdan diğerine geçirilmek sûretiyle meydâna getirildiklerini zikretmiştir. Böylece Âdem peygamberi yedi merhaleden geçirdiği gibi, (onun) evlâtlarını (insanları) da yedi safhadan geçirdikten sonra onları insan durumuna getirdiğini bildirmiştir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de bir Âyet-i Kerime'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«And olsun Biz insanı, çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık. Sonra ona sarp ve metin bir karargahta bir nutfeyi yaptıktan sonra o nutfeyi bir kan pıhtısı hâline getirdik. Derken o kan pıhtısını, bir çiğnem et yaptık o bir çiğnem eti de, kemiklere kalbettik. Ve o kemiklere de et giydirdik. Bilâhare onu başka bir yaratılışla inşa ettik. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şâmi ne yücedir.» (2)

«Bilâhare onu başka bir yaradılışta inşa ettik.» me'alindeki Âyet-i Celile ile Cenâb-ı Hakk, insana bahsettiği akıl, düşünce ve konuşma isti'dat (ve kâbiliyyetler) gibi meziyetlere işaret buyurmuştur.

Denilirse ki Âyet-i Kerime'de meal olarak «... kemiklere et, giydirdik» denilmiş de «kemikten et yarattık» denilmemiştir. Ya'nî önceki cümlelerde geçen ifâde bu cümlede tekrar edilmemiştir. Sebeb ne olabilir? Cevâben denilebilir ki; Allah Teâlâ burada bedîî san'atındaki bir inceliğe işaret buyurmuştur. O da şudur: İnsan yaradılışında nutfeyi, istihâle-

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 31

(2) El-Mü'minûn sûresi, âyet: 12-14

lerden sonra kemik haline inkılâb etmekle son buluyor. Bundan sonra Allah Teâlâ başka bir yaratılış ile (ve nutfeden olmaksızın) et inşa etmiştir. Bunu âdetâ insan giyeceği ve eskidiğinde de çıkarıp atarak yenileyeceği bir elbise mesâbesinde kılmıştır. Bunun içindir ki, hayvanın herhangi bir yerinden bir et parçası kesildiği zaman umûmiyetle yerine yenisi gelir. (Koruyucu hücreler orasını onarırlar) Lâkin kemik kesilip alındığı takdirde yenisinin yerine gelmesi mümkün değildir.

Diğer taraftan denilirse ki; insanların hepsinin çamurdan süzölmüş hülâsadan yaratıldığına nasıl hükmolunabilir? Çünkü böyle bir balçıktan yaratılan yalnız Âdem Peygamber'dir, insanların hepsi değildir. Bu soruya iki şekilde cevap verilmektedir:

Birincisi şudur: Allah Teâlâ Ademi çamurdan süzölmüş hülâsadan yaratmıştır. O halde onun evlâdı (çocukları) da onun gibi böyle bir çamurdan yaratılmış demektir.

İkincisi de şudur: İnsan, nutfeden tekevvün eder, ve ana rahmindeki maddeler ile beslenir. Bunların her ikisi de ana ve babanın beslendiği gıdâlardan meydana gelir. Bu gıdâlar da bitkiler ve hayvanlardan sağlanır. Hayvanlar ise, nebatlardan gıdâlarını alırlar. Bitkiler ise çamurdan süzölen hülâsadan meydana gelir. O halde insan, çamurdan süzölmüş hülâsadan yaratılmış demektir.

Allah Teâlâ bu hususlara insanların dikkatlerini çekmiş ve Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Hakikaten biz o suyu (yağmurunu), bol bol döktük. Sonra toprağı iyiden-iyiye yarıdık. Bu sûretle o toprakta dâneler, üzüm ve yoncalar, zeytin ve hurmalar bitirdik.» (1)

Yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de «And olsun ki Biz insanı, çamurdan süzölmüş bir balçıktan yarattık. Sonra

(1) Abese sûresi, âyet: 25-29

Onu, sarp ve metin bir karargâhta nutfe yaptık.» (2) «Allah, sizi topraktan, sonra bir damla sudan yarattı.» (3) meâlindeki Âyet-i Kerime'ler ile bu hususlara işâret etmiştir.

Allah Teâlâ insanı topraktan yarattığını böylece bildirdikten sonra Kur'ân-ı Kerim'de başka âyetlerde de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

1 — «Sizi bir topraktan yaratmış olması, O'nun mutlak kudretine delâlet eden, âyetlerindendir. Sonra da siz her tarafta yayılır bir beşer oldunuz.» (4) «O, insanı da çamurdan yaratmaya başlayan yaratıcıdır. Sonra da onun zürriyetini hakir bir sudan meydana gelen maddeden yaratmıştır.» (5)

Burada Âyet-i Kerimede geçen insan sözü ile Âdem Peygamber kasd edilmiştir. Bunun içindir ki Âyet-i Kerime'de «Sonra da onun zürriyetini hakir bir sudan yarattı...» cümlesi yer almıştır ve bu son âyette insan yaratılışındaki ilk madde olan toprak zikr edilmemiş ancak, nutfeden bahsetmekle yetinilmiştir.

Bu bölümde zikrettiğimiz prensipler, Kur'ân-ı Kerim'de, ayrı, ayrı yerlerde zikredilmiştir. Cenâb-ı Hakk, İlâhî hikmeti iktizâsınca herbirinin tahsis edildikleri çeşitli yerlerde zikredilmesini dilemiştir.

Bu esaslardan herbirinin, tahsis edildiği sûrelerde zikredilme hikmetlerini uzun uzadıya açıklamaya bu kitabın hacmi müsâit değildir.

(2) El-muminûn sûresi, âyet: 12

(3) Fatır sûresi, âyet: 10

(4) El-Rûm sûresi, âyet: 21

(5) Es-Secde sûresi, âyet: 7-8

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EŞYANIN KUVVET VE İSTİ'DATLARI'NIN İNSANDA ÖZET OLARAK TOPLANDIĞINA DÂİRDİR

İnsan; eşyâda mevcût, kuvvet ve isti'datların, kendisinde toplandığı bir varlıktır. İnsanın yaradılışı da, kendi vücûdunda mündemiç eşyânın yaratılmasından daha sonradır. Bu husûsa Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de işâret buyurmuştur. Âyet-i Kerîme me'al olarak şöyledir:

«Allah, her şeyin yaratılışını güzel yapan ve insanın yaratılmasına da çamurdan başlayan Zât-ı Kibriyâ'dır.» (1)

Peygamber efendimizin yukarıda zikri geçen hadislerinde de bu husûsa işâret edilmiştir. (2)

Allah Teâlâ, âlemdaki basit, veya mürekkep (birleşik) unsurların, kuvvet ve isti'datlarını, rûhânî ve maddî varlıkların, «ibdâ yolu» ile var edilenlerin ve diğer yaratılmışların özelliklerini, insanda cem etmiştir. İnsan, âlemde mevcût eşyâdan meydâna gelmesi, onda bulunan asıl madde ve isti'datlardan yaratılmış olması itibâriyle, insanın kendisi başlı başına bir kâinattır. Onun şeklinin küçültülmesi ve âlemde mevcût varlıkların kuvvet ve isti'datlarının kendisinde özetlenmiş olması itibâriyle de insan, lafızları kısaltılmış fakat

(1) Es-Secde sûresi, âyet: 7

(2) İkinci bölümde, insanın Cuma günü yaratıldığını bildiren hadis.

ma'naları noksansız olarak ifâde edilmek sûretiyle özetlenen, muhtasar bir kitaptır.

İnsanın durumu, âlem ile mukâyese edildiği taktirde sonuç böyledir. İnsan, kâinatın hülâsası, özü, semeresi ve özeti olması itibâriyle; yoğurttan elde edilen tereyağı ve susamdan çıkarılan yağ gibidir. Âlemde mevcûd ne varsa, insan bir yönüyle ona benzemektedir. Meselâ; İnsanda harâret, burudet, yaşlık veya kuruluk olması, itibâriyle âlemin asıl unsurlarına; cisim olması itibâri ile de ma'denlere benzer. Gıdâ alıp beslenmesi itibâriyle de insan, nebatlar gibidir. İnsan, lezzet ve elem duyması, vehmetmesi, hassas olması ve benzedip hayâl etmesi itibâriyle yırtıcı olmayan hayvanlara benzer.

Kezâ öfkelenmesi ve üzüntüden gelen hastalığın kendisini çok zebûn ve halsiz düşürmesi bakımından da yırtıcı canlılara; insanları aldatıp, doğru yoldan saptırması itibâriyle de şeytana benzemektedir.

İnsan, Allah Teâlâ'yı bilmesi, O'na ibâdet etmesi ve O'nun halifesi (ve nâibi) olması itibariyle de melekler gibidir. Diğer taraftan insan, Levh-i Mahfuz gibidir. Zîrâ, Cenâb-ı Hakk, Levh-i Mahfuz'da yazdığı hikmetleri bir bakıma insanın vücûdunda da hülâsa etmiş ve onu, hikmetlerin cem edildiği (mümtaz) bir varlık kılmıştır. Bunun içindir ki; bilginlerden ba'zıları, «insanın bedeninde dörtbinden fazla hikmet mevcuttur ve O'nun rûh varlığında da yine bu kadar hikmetler bulunmaktadır.» demişlerdir.

İnsan, bir bakıma kalem gibidir. Zîrâ, kalem, hükümleri Levh-i Mahfuz'a tesbit ettiği gibi, insan da, sözleri ile eşyanın sûret ve ma'nalarını insanların gönüllerine tesbit etmektedir. İnsan, çeşitli kuvvetlerden yaratılmış olduğundan dolayıdır ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de me'al olarak şöyle buyurmuştur:

«Muhakkak ki Biz, insanı karışmış nutfeden yarattık». (1) Bu Âyet-i Kerime'de; insanın, eşyadaki çeşitli maddelerden ve bunlarda mevcut kuvvet ve isti'datlardan, vücûda getirildiği beyân buyurulmuştur.

Bir kıyaslama yapıldığı zaman, kâinat ile insan, birbirine benzemiş olduklarından «İnsan, küçük bir âlemdir ve âlem de büyük bir insandır» denilmiştir. Bunun içindir ki Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ: Me'al olarak

«Sizin yaratılmanız da ve tekrar diriltilmeniz de tek bir nefis (in yaratılması ve öldükten sonra tekrar diriltilmesi) gibidir». (2) buyurmuştur. Allah Teâlâ bu âyetteki tek bir nefis ile âlemin zâtına işâret buyurmuştur.

Muhtelif şeylerden (maddelerden) terkib olunan her hangi bir varlıkta, terkip edilen eşyanın birleşmesi ile öyle bir ma'nâ (bir hakikat) meydana gelir ki; bu ma'nâ o şeylerin her bir cüz'ünde teker, teker mevcut değildir.

Misâl olarak ilâçları, gıdâ maddelerini ve terkip yapılan diğer benzerlerini zikretmek mümkündür. Tıpkı bunun gibi insanın kendi nefsinde de öyle bir ma'nâ (ve hakikat) vücûda getirilmiştir ki; bu ma'nâ, âlemde mevcûd olan varlıkların hiçbirinde bulunmamaktadır. Bu hâkikat (bu ma'nâ insana mahsustur. İşte insanda bulunan o ma'nânın husûsiyetlerindendir ki bu özellikler sebebi ile insan, başka varlıklardan ayrılır.

İnsan'ın, bu özelliklerinden bir kısmı : Şekil itibarı ile boyunun dik ve uzun olması, tırnaklarının yassı bir tarzda bulunması, başka şeylerden etkilenip müteessir olması, böylece gülmek, utanmak ve benzeri vasıfların kendinde bulunmasıdır.

(1) El-İnsan sûresi, âyet: 2

(2) Lokman sûresi, âyet: 23

Diğer taraftan, akıl ile idrâk olunanları tasavvur etme, san'at öğrenme ve ahlâki faziletleri (veya bunun aksini) kazanma gibi vasıflar, insana mahsus fiil ve davranışlardır.

İnsanda mevcut olan bu ma'nâ ve bu vasıflardır ki onu diğer yaratılmışlardan mümtaz kılar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İNSANIN TEDRÎCÎ BİR ŞEKİLDE YARATILMAK SÛRETİYLE KÂMİL BİR İNSAN DURUMUNA GELDİĞİNE DÂİRDİR

İnsan ilk önce cansız bir cisim (ölü bir madde) halinde bulunur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de me'al olarak şöyle buyurmuştur:

«Siz ölüler idiniz. Sonra Allah, size hayat verdi.» (1) Bu husus, insanın, ilk önce toprak, sonra çamur, sonra kurumuş balçık ve benzeri durumlarda bulunması itibârî iledir. Daha sonra insan adeta büyüyüp gelişebilen nebat haline gelir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de me'al olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah sizi, yerden bir nebat olarak bitirdi.» (2) bu durum, insanın bir nutfe, sonra kan pıhtısı, sonra bir et parçası ve benzeri safhalarda, olması ve daha sonra da hayvan haline gelmesi itibârîyledir. Böyle bir duruma gelince tabîî olarak, kendisi için faydalı olan bir kısım şeylere tâbi olur. Ve kendisi için zararlı olanların bir kısmından da sakınır. En sonra da, insan olma mertebesine yükselir ki, artık insanlığa mahsus olan fiiller, kendisinde hiss olunur. Nitekim Allah Te-

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 28

(2) Nuh sûresi, âyet: 17

(3) Hac sûresi, âyet: 5

âlâ Kur'ân-ı Kerîm'de muhtelif sûrelerde bu hususlara işâret buyurmuştur. Bu âyetlerden ikisi me'al olarak şöyledir:

«Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra dirilmek husûsunda herhangi bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkak ki, Biz, sizi topraktan, sonra nütleden, sonra pıhtılaşmış kandan, daha sonra da, hilkatı belli ve belirsiz bir çiğnem etten yarat-tık.» (3)

«... Seni evvel bir topraktan, sonra da bir damla sudan yaratan ve daha sonra tekrar seni bir insan seviyesine getiren Allah'ı küfürle inkâr mı ettin?» (1)

İnsanda ilk tezâhür eden kuvvet, bitkilerde ve hayvanlarda da mevcûd olan cezbetme (çekme) kuvvetidir. Ondan sonra da vücûd için uygun ve faydalı olanı almak, zararlı olanı atmak kuvveti gelişir. Daha sonra da, hissetme ve hayal kurma kuvvetleri gerçekleşir. Bunlardan sonra da sırasıyla tasavvur edip, hatırlama ve tefekkür (düşünme) ve en sonra da akıl erdirmeye kendisini gösterir. İnsan ancak, düşünce ve akıl ile tam insan olur. O, ancak akıl sebebiyle, iyilik ile kötülüğü, güzel olanla çirkin olanı birbirinden ayırdeder. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

«Size sûret veren ve sonra da sûretlerinizi, şekillerinizi güzelleştiren O Allah'tır». (2) Me'alindeki Âyet-i Celîle ile akla işâret buyurmuştur. Böylece insan, fiil ve davranışıyla ilmin ma'deni, hikmetin merkezi durumuna yükselmiştir. Başlangıçta insanda aklın varlığı, isti'dat hâlinde (bi'l-kuvve)dir. Çakmak taşında ateşin bulunması gibi ki, bi'l-fiil görülmesi için çakmağın çakılmasına ihtiyaç vardır. Hurma ağacının isti'dad hâlinde çekirdek içerisinde bulunması gibi ki, meydana gelip, meyva vermesi için çekirdeğin toprağa dikilmesi ve gerekli şekilde su ile beslenmesi lâzımdır. Ya-

(1) El-Kehf sûresi, âyet: 37

(2) Gafir sûresi, âyet: 64

hut ta yeraltında bulunan su gibidir. Bu sudan faydalanılması için toprağın kazılmasına ihtiyaç vardır.

İnsanın kendisi, biri akıl gücü, diğeri şehvî istek ve arzular olmak üzere iki kuvvetin te'siri altında bulunmaktadır. Şehvî kuvvetin te'siri ile insan, hayvânî ve bedenî lezzetleri elde etmeye düşkün olur. Gıdâ alıp beslenme, cinsî arzu, başkasına gâlip gelme arzusu ve diğ. geçici olan zevk ve lezzetlere düşkün olmak gibi. Fakat insan, akıl gücü ile de, bilgiler elde etmeğe, güzel ve faydalı fiiller vücûda getirmeğe, neticeleri itibâriyle övülmeye değer işler başarmağa düşkün olur.

Allah Tâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de:

«Muhakkak ki Biz ona (insana), doğru yolu gösterdik. O, ister şükredici olsun, ister nankör». (1)

«Biz, insana (hayır ve şer yolları olmak üzere) iki yol gösterdik» (2) Me'alindeki Âyet-i Kerîme ile bu iki kuvvete de işâret buyurmuştur.

İnsanın tabiatında (mizacında), lezzet bulunan şeyleri araştırma isteği mevcuttur. Lezzetler, ise iki kısma ayrılır. Birincisi hislerimizle bilinen lezzetlerdir. Tadılan, dokunulan, koklanan, isitilen ve görülen şeylerde hissedilen zevkler gibi. Bu lezzetler, hayvânî isteklerin, tâbilerinden olan lezzetlerdir.

İkinci kısım ise, akıl ile idrâk olunan lezzetlerdir. İlmin verdiği zevk, iyilik yapmak ve güzel işler başarmakla idrâk olunan zevkler gibi. Fakat hisler ile bilinen lezzetler, bizlere daha çok galebe etmektedir. Çünkü bu lezzetlerin bizdeki varlığı, daha öncedir. Zîrâ, bu lezzetler, İnsan doğmazdan önce (cenin) halinde iken bile zarûrî olarak onda bulundurlar. Bu lezzetler zarûrî olarak zamanla da kayıthdırlar. Bunun içindir ki Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de me'al olarak: «Hayır,

(1) El-İnsan sûresi, âyet: 3

(2) El-Beled sûresi, âyet: 10

siz çarçabuk geçeni seversiniz de, âhreti bırakırsınız» (1) buyurmuştur. Ve yine bundan dolayıdır ki insanların pek çoğu, aklın emrettiği şeyleri yapmağı sevmezde, hevâ ve hevesin emrettiğini yapmağı meyleder. Nitekim bu hususta şöyle denilmiştir: «Akıl, kendisiyle ilgi kesilen bir dost, hevâ ve heves de sözüne itâat edilen bir düşmandır.» Bunun içindir ki Hazreti Peygamber (Allahın salât ve selâmı üzerine olsun) bir hadislerinde:

«Cennet güçlükler ile kuşatılmıştır. Cehennem de şehvî istekler ile çevrilmiştir». buyururlar (2)

Yine bu gerçekler sebebiyledir ki insanın, ilk başlangıçta zorlama ile de olsa iyi işlere ve kendi yararına olan hususlara alıştırılmasına ihtiyâcı vardır. Nitekim Hazreti Peygamber (S.A.S.) bir hadislerinde: «Şaşılmaya müciptir O insanların durumları ki cennete (âdetâ) zincirle sevk edilip (zorla) götürülürler.» buyurmuşlardır. (3)

Durum böyle olunca insanın hakkı, zorlukları aşmak için hevâ ve hevesine karşı mücâhede bulunmaktır. İşte o zaman insan hevâî arzuların, sıkıntılarının kurtulmuş olur.

İnsanın kendi nefsinin iki türlü bakışı vardır.

Birincisi : Yükselmeğe akl-ı selim cihetine ma'tûf nazarıdır. İnsan, bu bakışı (aklî görüşü) sâyesinde bilgiler elde eder. İyi olanlarla çirkin olanları birbirinden ayırır. Böylece iyiliklerin nasıl araştırılacağını ve çirkinliklerden ne sûretle uzak kalınacağını bilir.

İnsanın nefsinin ikinci bakışı ise aşağı (ve süflî olan) cihete, hevâ ve hevese âit şeylerdir. İnsan, bu nazarın (bu görüşün) peşinden gitmekle hakikatleri unuttur; bayağı şeyler ile, hatta pis ve murdar olan şeylerle ünsiyet eder duruma gelir.

(1) El-Kıyâme sûresi, âyet: 20

(2) Sahihi Müslim, Tirmizi Müsnedi Ahmet b. Hanbel

(3)

İnsan nefsi, (ruhu) ne kadar şerefli yüce himmet sâhibi olursa, o ölçüde yüceliklere, üstünlüklere nazar eder. Zarûrî olanların dışında bayağı ve aşağı olanlara hiç önem vermez. Şerefli nefse sâhib bulunan bir insan, bedeni lezzetlere, ancak akl-ı selimin şer'i şeriften yararlanmak sûretiyle tayin ettiği sınırlar çerçevesinde yer verir. Fakat insan nefsi bayağı (aşağılık) olursa, bedeni isteklere, şehvî arzulara çok meyleder. Böylece bedeni isteklerine, şehvî arzularına boyun eğer. Hevâ ve hevesin kölesi olur. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de: meâl olarak

«Resulüm, hevâ ve hevesini ma'bûdu edinen ve bilgisi de olduğu halde, Allah'ın şaşırtmış olduğu o kimseyi, gördün mü?» (1) buyurmuştur.

Böylece bir insan, hevâ ve hevesini ma'bûd edinmesinden ve dünyevî maksat ve menfaatlarına köle olduktan sonradır ki, Allah Teâlâ o kimseyi doğru yoldan şaşırtmıştır. Yukarda da geçtiği üzere Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) bir hadislerinde me'âl olarak: «Altına ve gümüşe köle olan helâk olmuş, hüsrâna uğramıştır.» buyurmuştur. Nitekim Allah'ın sevgili kulu Hz. İbrahim Peygamber de böyle bir zillate ma'rûz kalmaktan Cenâb-ı Hakk'a sığınmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de İbrahim Peygamber'in Cenâb-ı Hakk'a şöyle tazarru ve niyâzda bulunduğu beyân buyurulmuştur.

«Yâ Rabb, beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak kıl» (2)

(1) El-Câsiye sûresi, âyet: 23

(2) İbrahim sûresi, âyet: 35

**VARLIKLAR'IN ÖZELLİK VE İSTİDATLARININ İNSANDA
DA MEVCÛT OLDUĞU VE ZAMAN ZAMAN TEZÂHÜR
ETTİĞİNE DÂİRDİR**

Bunun içindir ki bunlardan her birinin özelliği zaman zaman insanda tezâhür eder. Meselâ; insan yerinden ayrılma veya pek az hareket etmede ve atâlette cansız varlıklar (cematlar) gibidir.

«Sonra bunun arkasından yine kalpleriniz katılaştı. Taş gibi yahut taştan daha katı oldu...» (1) me'âlindeki Âyet-i Kerime ile bu husûsa işâret buyurmıştır.

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 74

bidir Yahut ta faydalı olmadığı gibi bitkiler ve ağaçlar için zararlı olmakta küsküt otu gibidir. Yahut ta kötü veya tadı çok acı olmakta Ebúcehil karpuzu gibidir.

Allah Tealâ Kur'an-ı Kerim'de :

«Görmedin mi, Allah nasıl bir mesel irâd etmiştir. Güzel bir kelime, kökü sâbit ve sağlam, dalları, semâda (yukarıda) olan bir ağaç gibidir; ki O, Rabb'ının izni ile her zaman yemişini verir durur. Allah insanlara böye misaller irâd eder. Olur ki onlar çok iyi düşünüp, ibret alırlar. Kötü bir kelimenin hâli de (gövdesi) toprağın üstünden koparılmış bir kötü ağaç gibidir ki O'nun hiçbir sebâtı, yerinde kalma kabiliyeti yoktur.» (1) me'âlindeki Âyet-i Kerime'ler ile de bu husûslara işâret buyurmuştur.

İnsan ba'zan da, övülmeye değer, yahut ta fenâ sayılan hayvanların belirtilerini kendisinde göstermiş olur. Meselâ, ba'zan faydalarının çokluğu ve zararının azlığı ve güzel bir siyâset tâkip etmesi ile bal arısı gibidir.

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, Allah Teâlâ me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Rabb'im bal arısına; dağlardan, ağaçlardan ve insanların senin için yapacağı çardaklardan evler edin diye ilham etti.» (2)

İnsan bir bakıma «Ebu'l-vefa» adı verilen kuşa benzer. Yahut ta, obur olmakta domuza, fesâda uğratmakta, kurda, tamahkâr olmakla da köpeğe, kendisi için yararlı olanları derlemekte karıncaya, uğruluk (hırsızlık) yapmakta fâreye, birbirleriyle hile ile uğraşmakta tilkiye, başkalarını taklit etmede maymuna, gabilikte merkebe, kabalıkta öküze benzer durumlar gösterir.

İşte bunlara ve benzeri teşbihlere Kur'an-ı Kerim'de işâret buyurulmuştur:

(1) İbrahim sûresi, âyet: 24-26

(2) En-Nahl sûresi, âyet: 68

«Yerde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadı ile uçan hiçbir kuş, hâriç olmamak üzere hepsi sizin gibi ümmetlerdir. Biz o kitapta hiç birşeyi eksik bırakmadık. Nihâyet onların hepsi de ancak Rabb'larının huzûruna toplanıp getirilirler». (1)

İnsan ba'zan da başkalarını doğru yoldan azdırmak ve onları sapıklığa sevk etmek ve bâtil olan şeyleri onlara hakikat sûretinde göstermeğe çalışmakla şeytanların şîarını (iş ve alâmetlerini) kendisinde göstermiş olur. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de:

«Cinlerin ve insanların şeytanları, birbirlerini aldatmak için ba'zıları, diğer ba'zılarına yaldızlı bir takım sözler telkin edip dururlar.» (2) me'âlindeki Âyet-i Kerime ile bu husûsa işâret buyurmuştur.

İnsanın gerçek ve kâmil bir insan olması, ancak bu sayılan eşvâyı yerli yerine koyması ve bu husûslarda da Şer'i Şerîf'in nûru ile aydınlanan akl-ı selimin muktezâsına göre hareket etmesiyle mümkün olur.

(1) El-E'nam sûresi, âyet: 38

(2) El-A'nam sûresi, âyet: 112

Her şeyin mâhiyeti, onu başkalarından ayıran sûreti ve şekli ile hâsıl olur. Meselâ; bir şeklin görünüşü, bir bıçak, bir orak, bir kılıcın ve benzeri cisimlerin şekilleri, kendilerini diğerlerinden ayırır. İnsan da; biri hisle müşâhede edilen beden; diğeri de akıl ile idrâk olunan ve ruh adı verilen iki unsurdan hâsıl olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerle hitâben ve meâl olarak şöyle buyurmuştur.

«Muhakkak Ben, çamurdan bir insan yaratacağım, O'nun hilkatini tesviye edip Kendi rûhumdan ona üfürdüğümde (siz Benim için) ona secdeye kapanın».

YEDİNCİ BÖLÜM

İNSANIN MÂHİYETİ

Her şeyin mâhiyeti, onu başkalarından ayıran sûreti ve şekli ile hâsıl olur. Meselâ; bir şeklin görünüşü, bir bıçak, bir orak, bir kılıcın ve benzeri cisimlerin şekilleri, kendilerini diğerlerinden ayırır. İnsan da; biri hisle müşâhede edilen beden; diğeri de akıl ile idrâk olunan ve ruh adı verilen iki unsurdan hâsıl olmuştur. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerle hitâben ve meâl olarak şöyle buyurmuştur.

«Muhakkak Ben, çamurdan bir insan yaratacağım, O'nun hilkatini tesviye edip Kendi rûhumdan ona üfürdüğümde (siz Benim için) ona secdeye kapanın».

(1) Bu Âyet-i Kerîme'de insanın iki unsuruna işâret buyurmuştur. Bu bakımdan insanın bu iki cüz'ünden (unsurundan) her birine uygun mâhiyeti (şekli) vardır. İnsanın hislerimizle müşâhede edilen bedenî şekli, boyunun uzun olması, tırnaklarının yassı, cildinin tüysüz bulunması ve gülmek vassıfına sahip olmasıdır. Onun akıl ile bilinen rûhî mâhiyeti ise, akıl, tefekkür, işleminde düşünüp karar verme ve konuşma gücüne sâhip olmasıdır.

Bilginler, insanın mâhiyetini anlatırken onu «konuşan canlı (= hayvân-ı nâtık)» diye ta'rif etmişlerdir. Lâkin insan için «konuşan» derken bu ifâde ile sâdece «anlatılan sözü,

(1) Sad sûresi, âyet: 72

lafızları» kastetmezler. Onlar bu deyimle insana mahsûs olan ma'nâların, (özelliklerin) tamâmını murâd ederler. Ancak bu ma'nâların hepsine birden «konuşmak vasfını» beyân etmekle yetinmişlerdir. Nitekim dil kâidelerine göre ba'zan bir şeyin tamâmını, onda bulunan en özel veya en üstün vasfı ile yahut da o şeyin evveli ile ta'rif etmek mümkün olur. Kur'ân-ı Kerîm'in sûrelerinden bahsetme sırasında «Er-Rahmân Sûresi, Yûsuf Sûresi, Li-ilâfî Sûresi» ve benzeri ifadeleri söylememizin, dil kâidelerine uygun olmasını misâl göstermek mümkündür.

İnsan kelimesi de ifâde edilirken biri umûmî diğeri de husûsî (özel) olmak üzere iki ma'nâda kullanılır. Umûmî ma'nâda insan, boyu uzun, düşünme gücüne sâhip ve ilim öğrenme isti'dadı olan her şahsa verilen isimdir. Husûsî (özel) ma'nâda insan ise «Hakk'ı bilen ve ona inanmış olana; ke-zâ; hayrı bilip gücü yettiği ölçüde onu yapan kimseye» denilir.

Bu özel ma'nâda insanlar birbirlerinden üstün olabilirler. Ve yine bu hususta birbirleri arasında pek büyük ve derin farklılıklar gösterirler. Zâten insan, ancak bu husûsları elde ettiği nisbette olgun insan olmağa hak kazanır. Bu ise insana mahsus işleri gereği gibi yerine getirmekle olur. Bu itibarladır ki halk arasında «Fülân şahsın insaniyeti daha fazladır.» sözü kullanılmaktadır.

Yukarıda görüldüğü üzere insan sözü ile biri genel, diğeri özel iki ma'nâ murâd edildiği gibi «konuşan hayvan» sözü de iki ma'nâya gelmektedir. Birincisi; umûmidir. Bu ma'nâda «konuşan hayvan» denildiği zaman «hakkı ve hayrı (iyiliği) öğrenmek isti'dadında bulunan herhangi bir insan» murâd olunur. Meselâ «Yazı yazmak isti'dadına sâhip bulunan ancak insandır. Atta ve merkepte bu isti'dât yoktur.» denilir. Ifâde edilmek istenen ma'nâ şudur: Yazı yazmak isti'dadı ancak insanda vardır. Ondan başka canlılarda bu isti'dât yoktur.

«Konuşan insan» sözü birde husûsî ma'nâya gelir. O zaman da konuşan insan sözü ile: «Hakkı öğrenip, O'na itikad etmiş olan; hayrı bilip onunla amel eden kimse murâd olunur.» Nitekim dilde şöyle bir ifâde de kullanılmaktadır: Yazıcı olan Zeyt'tir; Hasan değildir. Buradaki maksat şudur: Yazıcılık ilmine vâkıf olup, onu gereği gibi icrâ eden Zeyt'tir; Hasan değildir. (Bu örnek ile yukarıda anlatılmak istenen fikir çok daha açık olarak anlaşılmıştır.)

Yine bunun gibi insana «Abdu'l-lâh = Allah'ın kulu» denilir. Bu deyim de biri umûmî, diğeri özel olmak üzere iki ma'nâya gelmektedir.

«Abdu'l-lâh = Allah'ın kulu» denilince umûmî ma'nâda Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine uymak husûsunda mükellef tutulacak güce sâhip kimseler kast olunur. Bu kimseler İlâhî emirlere ister uysun, ister uymasın.

Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de:

«Göklerde ve yerde olan herkes, müstesnâ olmamak üzere O çok esirgeyici Allah'a mutlak kul olarak gelecektir» (1) meâlindeki Âyet-i Celîle'de bu husûsa işâret buyurmuştur.

Husûsî ma'nâda «Abdu'l-lâh = Allah'ın kulu» denir. Burada İlâhî emîrlere hakkı ile uyan ve onları gerçekleştiren kimse murâd olunur. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Benim kullarımın üzerinde senin (= şeytanın) hiç bir tahakkümün yoktur.» (2) Bu vasıfta olan insana şeytanın hiç bir etkisi olamayacağı bildirilmiştir.

Yine bunun gibi «İnsan, diridir, işiticidir, görücüdür, konuşucudur, akıl erdiricidir» denilir. Bu vasıfların hepsi de biri umûmî, diğeri husûsî olmak üzere iki ma'nâda kullanılır.

Umumî manada söylendiği zaman, «hayvanlarda mevcûd hayat ile diri olan insan kast olunur ki, bu onun hissetmesi,

(1) Meryem sûresi, âyet: 93

(2) El-Hicr sûresi, âyet: 42

hayal kurması, faydalı olanı cezbetmesi, cinsî arzûda bulunması itibâriyledir. Yine insana, «sesleri duyduğundan dolayı işitici, renkleri idrâk edip kavradığından dolayı görücü, istediği düşünceyi herkese anlatmağa muktedir olduğu için, konuşan, ilâhî teklifler kendisine teveccüh etme şuur ve yeteneğine sâhip bulunduğu için akıllıdır» denilir. Aynı vasıflar, insan hakkında ikinci (özel) ma'nâda da kullanılır. Meselâ «İnsana diridir, işiticidir, görücüdür, konuşucudur...» denir fakat, diri sözü ile gerçek hayat ve ilme sâhip olan kast edilir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak:

«Allah'ın Resûlü, diri olan insanları uyarsın diye ona, (peygambere) her şeyi açıklayan Kur'ân indirilmiştir.» (1) buyurmuştur. Yâhut ona işiticidir denilir. Lâkin bununla akıl ile idrâk olunan gerçekleri işitmesi; yâhut basîretlidir denilir, fakat mâ'nâlar arasındaki münâsebetleri, görüp idrâk etmesi kast olunur. «Konuşma gücüne sahiptir» denilir. Bununla da hakikatleri anlatma gücüne sahip olan insan murâd olunur. Çünkü bu vasıfları, Allah Teâlâ, bilgisiz ve inançsızlardan nefyetmiş ve bu vasıfların onlarda bulunmadığını bildirmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîmde me'âl olarak:

«Onlar bir sürü sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Onlar gerçeklere de akıl erdiremezler» buyurulmuştur. (2)

(1) Yâsin sûresi, âyet: 70

(2) Bakara sûresi, âyet: 18

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İNSANIN İKİ CİHAN SAÂDETİNİ ELDE ETMEĞE ELVERİŞLİ OLARAK YARATILDIĞINA DÂİRDİR

İnsan, yaradılmışlar arasında dünyâ ve âhiret mutluluğunu kazanmağa elverişli bir hilkate sâhip olarak yaratılmış yegâne varlıktır. Çünkü Allah Teâlâ, hayat bahsettiği varlıkları üç nev'i kılmıştır. Bunlardan birincisi sâdece dünyâ yurdu için yaratılmıştır ki, onlar da hayvanlardır.

İkinci nev'i ise : Âhiret yurdu için yaratılmış olanlardır. Bunlar da, yüce varlıklar olan «Mele-i Âlâ» adı verilen melekler âlemidir.

Üçüncü nev'i ise: Hem dünyâ yurdu, hem de âhiret âlemi için yaratılmış olan nev'idir. İşte bu üçüncü nev'i varlık ta insandır. Bu bakımdan insan, iki cevher arasında bulunmaktadır. Bu cevherlerden birinci, dün derecede bulunanıdır. Bu da hayvanlar âlemidir. İkincisi ise pek yüksek ve şerefli olan cevherdir. Bu da melekler âlemidir. Böylece insanda, iki âlemin (melekler ile hayvanlar âleminin) cevher ve isti'datları cem edilmiş (birleştirilmiş) tir.

Allah Teâlâ insanı, bedenî istekler, gıdâ alıp beslenmesi üreyip çoğalması, birbirleri ile çekişme ve husûmette bulunma ve hayvanlara mahsus diğer vasıflar itibarıyla hayvanları tâbî kıldığı esaslara insanı da tâbî kılmıştır. Diğer taraftan, akıl, bilgi Cenâb-ı Hakk'a ibâdet etme, doğruluk, ahitlere karşı vefâlı olma ve benzeri ma'nevî üstün vasıflar itibarıyla da Allah Teâlâ insanı melekler gibi kılmıştır. İnsanın bu va-

sıfta yaratılmış olmasının hikmetine gelince; Allah Teâlâ, insanı, Kendi Zât-ı İlâhî'sine ibâdet etmeğe, yer yüzünde Kendisine nâib ve halife olmağa, arzı imar etmeğe ehil kılmış ve bununla birlikte insanı cennet ile taltif etmek ve Zât-ı İlâhî'sine ma'nevî mücâveret (yakınlık) için hazırlamıştır. Bu sebeple ilâhî hikmet, insanda bu iki kuvvetin (melekî ve hayvânî isti'datların) cem edilmesini iktizâ etmiştir.

Eğer insan, hayvânât gibi akıldan yoksun olarak yaratılmış olsa idi, Allah'a ibâdet etmeğe selâhiyetli olamadığı gibi yer yüzünde O'nun nâib ve halifesi olmak şerefine de lâyık olamazdı. Kezâ insanda bu iki nev'i kuvvet birleştirilmese idi O, Cenâb-ı Hakk'a ma'nen yakın olmağa (mücâverete) ve O'nun cennetine girmeğe de ehil olmazdı.

Diğer taraftan eğer insan, melekler gibi yaratılmış olsa ve onlar gibi bedenî ihtiyaçlardan uzak bulunsa idi yer yüzünü, melekler imar etmeğe elverişli olmadığı gibi insanda yer-yüzünü imar etmeğe elverişli olmazdı. Nitekim Âdemin yaratılış hikmetini melekler öğrenmek istediklerinde Cenâb-ı Hakk, onlara hitâben ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Muhakkak ki Ben sizin, bilmediklerinizi de bilirim» (1) Çünkü ilâhî hikmet, insanın varlığında, melekî ve hayvânî kuvvet ve istidatların cem edilmesini iktizâ etmiştir.

Âyet-i Kerîme'de beyân buyrulan bu husûs, nazar-î dikkate alındığında, insanın hem dünyevî ve hem de uhrevî bir varlık olduğuna işaret edildiği, insanın, ma'nâsız ve boş yere yaratılmadığı, kolayca anlaşılır. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de:

«Sizi boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten Bize döndürülmiyeceğinizi mi sandınız?» buyurmuştur. (2) Bu Âyet-i Celîle'de insanın büyük hikmetlere binâen yaratıldığı sarîh olarak bildirilmiş ve bu hususa, insanların dikkatleri çekilmiştir.

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 30

(2) El-Mü'minun sûresi, âyet: 115

DOKUZUNCU BÖLÜM

İNSANIN ZÂTININ TEMSİL VE TASVİR İLE BEYÂN EDİLMESİ

Bilginler insanın zâtı ve onun vücûdunda bulunan kuvvetler için bir takım misaller vermişler ve bu misaller ile onun zâtını tasvîr ile tanıtmışlardır. Zirâ, ancak akıl ile bilinen bir şeyin anlaşılmasını kolaylaştırmak için, müşahede ile bilinen misallerle tasvîri uygun olur. Daha önce de zikredildiği gibi insan, küçük bir âlemdir. Bu sebeple bilginler, onu bir ülkeye benzetmişlerdir. Öyle bir ülke (şehir) ki, yapısı ve binaları gâyet sağlam ve yüksek yapılmış, güzel bir hisarla kuşatılmış, caddeleri plâna göre yapılmış, mahalleleri taksim edilmiş, sâkinleri ile evler, ma'mur duruma getirilmiş, yolları açılmış, nehirleri akıtılmış, çarşıları tanzim edilmiş, sanatkârları iyi bir şekilde yerleştirilip isti'mal olunmuştur. Bu güzel ülkeye çok tedbirli bir de devlet başkanı nasb olunmuştur.

Devlet reisinin, bir de yardımcısı olarak; baş vezîri, istihbârât idârecisi, olduğu gibi mâliye nazırı, habercileri, tercümanı, genel katibi vardır. Ayrıca şehirde iyi kimseler ile birlikte, şerir (kötü) kimseler de bulunmaktadır.

Ülkedeki san'atkârlar ise insan vücûdundaki, yedi kuvvettir. Bunlar da «cezb edici, tutucu, hazmedici (sindirici), boşaltıcı, üreyici, koruyucu ve tasvîr edici kuvvetlerdir.» Devlet reisi ise, insandaki akıldır. Aklın asıl yeri ve

kaynağı ise kalbdır. Baş vezir de düşünme gücüdür. Bunun yeri de dimağın ortasıdır. İstihbarat idarecisi ise hayal gücüdür. Bu hayal gücünün yeri de dimağın ön tarafıdır.

Bu devlet başkanının haber toplayıp kendisine ileten arkadaşları ise bilinen beş duyudur. Bunların yerleri ise insan vücudunda malûm olan beş a'zadır. Maliye nâzırı da hâfıza kuvvetidir. Bu hafıza gücünün mahallî ise, dimağın arka tarafıdır. Devlet reisinin tercümanı ise konuşma gücüdür. Bu kuvvetin âleti de lisandır. O'nun yazıcısı ise, insandaki yazma isti'dadıdır. Bu kuvvetin âleti de insanın elidir.

Şehrin iyi, yahut ta zararlı olan sâkinlerine gelince; bunlar da insanda bulunan çeşitli duygulardır ki, iyi huylar (üstün ahlâk) veya kötü huylar bu kuvvetlerden meydana gelmektedir.

Bir ülkenin devlet başkanı veya bir şehrin vâlisi kötü duygu ve düşüncelerden pâk olur, insanları Cenâb-ı Hakk'ın âdil siyâseti ile idâre edecek olursa bu kimse yeryüzünde Allah'ın gölgesi durumunda olma şerefine erer. Nitekim Hz. Peygamberin:

«Âdil devlet reisi, yeryüzünde Allah'ın gölgesi mesâbesindedir.» (1) buyurduğu rivâyet edilmiştir. Bu itibarla herkesin ona itaatlı olması gereklidir. Kur'an-ı Kerim'de de Allah Teâlâ me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Ey îmân edenler, Allaha, O'nun Resûlüne ve bir de içinizden olan emir sahiplerine itaat edin» (2) buyurmuştur.

İşte bunun gibi insan varlığında, akl-ı selim idâreci olduğu zaman insandaki bütün kuvvetlerin akla uyup itâat etmesi gerekli olur. Allah Teâlâ insanları isti'dat ve meziyetleri bakımından birbirlerinden farklı kılmıştır. Cenâb-ı Hakk Kur'an-ı Kerim'de de bu hususü tasrih etmiş ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Biz, onların ba'zılarını, derece derece diğer ba'zıları'nın

(1) El-Camis-sağır Cild 2. Sh. 38, Mısır 1929

(2) En-Nisa sûresi, âyet: 59

üstüne çıkardık ki bir kısmı diğer bir kısmını iş adamı edinsin.» (1)

Tıpkı bunun gibi Cenâb-ı Hakk, insan vücudunda mevcut olan kuvvet ve isti'datları da birbirinden farklı olarak yaratmış ve bunlardan her birinin bir üstte olana itâat, etmesini ve kendisinden dün derecede bulunan kuvvete de âmir olması hakk ve görevini vermiştir. Meselâ, şehvî gücün (ve diğer isteklerin) görevi, gadap (hiddet) kuvvetinin emrine uyaktır. Fakat gadap kuvvetinin vazifesi de akl-ı selim gücünün emrinde olmaktır.

Akl gücünün vazifesi ise şer-i şerif'in nûru ile aydınlanmak ve onun prensiplerine, emirlerine tamâmiyle itâat etmektir. Böyle olunca, bu isti'datlar, temâmiyle birbirine yardımcı olur. Ve birbirlerine düşmanlık etmez duruma gelirler. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Biz onların göğüslerindeki kini söküp attık, onlar kardeşler hâlinde, karşı karşıya tahtları üzerinde oturacaklardır.» (2)

Diğer taraftan, dünyâda mevcûd şerîr kimseler, fesatlık yapmaktan, ve iyi insanlara düşmanlık etmekten geri durmazlar. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurur:

«Biz her şehir ve kasabada, oraların günahkârlarını o yerlerde hilekârlık etsinler diye büyük (tanınmış) adamlardan yaptık. Halbûki onlar hilekârlığı (başkalarına değil) ancak kendilerine yaparlar da farkında olmazlar.» (3)

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurur:

(1) Ez-Zuhruf sûresi, âyet: 32

(2) El-Hicr sûresi, âyet: 47

(3) El-En'am sûresi, âyet: 123

«Biz her peygambere de insan ve cin şeytanlarını böyle düşman yaptık. Onlardan kimi, kimine aldatmak için yaldızlı bir takım sözler telkin eder.» (1)

Bunun gibi insanın kendi nefsinde de hevâ ve heves, şehvî istekler, haset ve benzeri kuvvetler mevcuttur. Bu duygular, dâima fesatlık çıkarmaya çalışır. Akla ve tefekküre (düşünceye) düşmanlık ederler.

Bir Devlet Reisinin veya bir şehrin vâlisinin, hakka (doğruya) uyması gerekli olduğu gibi şerirlerin sözlerine kulak vermemesi ve onlara itimat etmemesi de lâzımdır. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

«Ey iman edenler, kendilerinizden başkasını (dost ve) sırdaş edinmeyin. (çünkü) onlar size şer ve fesat yapmakta kusur etmezler. Size sıkıntı verecek şeyleri arzû ederler. Hakikat, onların (kin ve) buğuzları ağızlarından taşıp meydâna vurmuştur. Göğüslerinde gizlemekte oldukları husûmet ise daha büyüktür. Size âyetlerimizi (kat'î sûrette) açıkladık. Eğer düşünürseniz» (2)

Diğer bir Âyet-i Kerime'de de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Ey imân edenler, Yahûdileri de Nasrânileri (hristiyanları) da kendinize yardımcı (üstünüze hâkim) edinmeyin. Onlar, ancak birbirlerinin yârâmdırlar...» (3)

Ve yine Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Resûlüm, onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların heva ve hevesâtına (keyiflerine) uyma. Allah'ın sana indirdiği (hükümlerin) bir kısmından seni saptırıp fitneye düşürmelerinden sakın...» (4)

(1) El-En'âm sûresi, âyet: 112

(2) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 118

(3) El-Mâide sûresi, âyet: 51

(4) El-Mâide sûresi, âyet: 49

İşte bunun gibi akl ve fikr-i selim için gerekli olan, bayağı duygulara, meyledenlere hiçbir zaman itimad etmemektir.

Kezâ devlet başkanı için yeri geldiğinde müslümanların düşmanları ile savaşıp mücâdelede bulunmak, nasıl ki gereklidir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Siz de onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve cihat için, bağlanıp beslenen atlar hazırlayın ki bununla Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı, bir de bunlardan başka sizin bilmeyipte, Allah'ın bildiği diğer düşmanlarınızı korkutursunuz.» (1)

Yine bunun gibi akl-ı selim için de hevâ ve hevesâta karşı mücâhadede bulunması gereklidir. Çünkü hevâ ve heves, Allah Teâlâ'nın düşmanlarındandır. Bunun içindir ki Hz. Peygamber (Allahın salât ve selâmı üzerine olsun) hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

«Yer yüzünde hevâ ve hevesten daha fazla Cenâb-ı Hakk'ın buğzettiği ma'but yoktur.» Bundan sonra da Hz. Peygamber «gördün mü, o hevâsını ma'budu edinen kimseyi...» Meâlindeki Âyet-i Kerime'yi okumuştur. (2) İşte bu cihet, meâlleri verilen bu Âyet-i Kerime ile hadisten de anlaşılmaktadır. Şeytan bir kimseyi tahakkümü altına alınca o kimseye Allah Teâlâyı, zikredip anmayı unutturduğu gibi, hevâ ve heveste akla hâkim olunca ona, Allah'ı hatırlamasını unutturur.

Bir devlet reisi düşmanlarına gâlip gelme imkânını bulmadığı zaman, sulh ve müsâlemette (barış halinde) olması gerekir. Nitekim Alla Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(1) El-Enfâl sûresi, âyet: 60

(2) El-Furkân sûresi, âyet: 43

«Eğer, onlar barışa meylederler ise onlarla barış yap» (1)
Diğer taraftan bir devlet reisi, düşmanları ile barış halinde olsa da onlara temâyül göstermemesi gerekir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Zalimlere en küçük şekilde de olsa sakın meyletmeyiniz.
Sonra onlar için olan ateş, size de dokunur.» (2)

Devlet Başkanı, yeterli güce sâhip olunca, düşmanları ile olan muâhedeyi kaldırıp onlara karşı üstünlüğünü göstermeğe ihtiyaç duyar. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Haram ayları sona erince müşrikleri nerede bulursanız, onları katlediniz. Onları tutunuz ve onları hapsediniz ve her geçit yerinde onları oturup bekleyiniz». (3)

Bunun gibi, akl-ı selîminde, Nefsi Emmâre kuvvetlerine gâlip olduğu zaman onlara hiç müdâhene etmemek vazifesidir.

Samîmî bir îmâna sığınarak, Allaha ilticâ eden ve onun dostları (sevgili kulları) ile takviye edilmesini istemiş olan bir kimseye karşı, cinler ve insanların şeytanlarının hîle ve tuzakları çok cılız ve zayıf kalır. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Şeytanın tahakkümü, ancak, kendisini dost edinenlere ve bir de Allah'a şirk koşanlardır.» (4)

Akl da Allaha ilticâ edip O'na sığınır ve O'ndan yardım dilerse hevâ ve hevesin akla karşı olan hîleleri çok cılız ve zayıf kalır. O halde akıl için en doğru olan, heva ve hevesâtdan, oburluktan, ihtirastan, tûl-u emel (uzun uzadıya arzular)dan, Cenâb-ı Hakk'a sığınmaktır. Kendisini bunlardan ve diğer aşağılık duygulardan arındırıp, temiz tutmaktır, Al-

(1) En Enfâl sûresi, âyet: 61

(2) Hud sûresi, âyet: 113

(3) Et-Tevbe sûresi, âyet: 5

(4) En-Nahl sûresi, âyet: 100

lah'ın sevgili kulu İbrahim Peygamber de bu kötü duygulardan Allah'a sığınmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de İbrahim Peygamber'in Cenâb-ı Hakk'a şöyle niyâzda bulunduğu bildirilmiştir.

Yâ Rabb, bu beldeyi emin kıl, beni de, oğullarımı da, putlara tapmaktan uzak tut..» (2)

Fena duygular, kötü arzû ve istekler, bir bakıma insanın kendisinde bulunan putlar sayılırlar. İnsanın bu arzûlara kulluk yapmaktan uzak kalması, gerçekten güç bir iştir. Bunun içindir ki Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Onların çoğu ortak koşmadan Allaha îmân etmezler.» (3)

Konu ile ilgili olarak âlimler, başka misâller de zikretmişlerdir. ki; her insanın kendi bedenine nisbetle durumu, bir şehrin valisi gibidir. Vâliye emir ve yetki verilerek şöyle deniliyor: Şehrini her çeşit pisliklerden temiz tut. Halkın eğitim ve öğretime ehil olanlarını terbiye et yetiştir. Ehil hayvanlarını ve yırtıcı hayvanlarının dahî tedibi mümkün olanları riyâzâta tâbi tutup tedip et ve yetiştir. Bunlardan kim fesatlık çıkarır, eğitimi kabul etmez ise, onu hapsed. Hatta ölümü hak edenler olursa, haklı olmak kaydı ile onu da itlâf etmeğe yetkilisin.

Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah'ın muhterem kılıp yasak, haram ettiği, cana haklı olan cihetten başkası ile kıymayınız. (4)

Fakat şehrin, meydanlarını pisliklerden temizlemekten ve azgınlarını tedip etmekten, ehil hayvanları ile yırtıcılarını riyâzete (eğitime) tâbi tutup uysallaştırmaktan âciz ka-

(2) İbrahim sûresi, âyet: 35

(3) Yûsuf sûresi, âyet: 106

(4) El-İsrâ sûresi, âyet: 33

lırsan. o zaman da kendini, onların murdar durumlarına bulaşmaktan korusun. Sakın bu hususta âcizlik gösterme. Yırtıcılarının seni parçalamasından, azgınlarının seni esir almalarından şiddetle sakın. Kendini iyice korusun. Onlara gâlip gelemeyen isen sakın mağlûp ta olma.

Bu misâlde zikredilen durum karşısında insanlar üç sınıfa ayrılmıştır. Bunlardan:

Birincisi : Emr olunduğu işleri yapmayan ve vâililik hukukunu korumayan, kendisine emânet edilen kuvvetleri nakîr gören kimsedir. Böyle bir kimse hâliyle bu mücâhede de yaralanır. Böyle bir kimse nefs-i emmâresinin tahakkümü altında yaralı, esir, zelil ve rûsvay bir duruma düşmüş olur.

İkincisi : Tam bunun aksine olan kimsedir ki kendisine emr olunanı yerine getirmiştir. Vâililik yetki ve hukukunu hakkiyle muhâfaza etmiştir. Bu kimse Rabbisinin huzurunda mükâfatlandırılır. Beğenilir ve takdir görür.

Üçüncüsü : Ba'zan büyük gayret gösterir ba'zan da ihmal eder. Böylece zaman zaman hasmını yaralar, ona gâlip gelir. Ba'zanda yaralanır ve hasmına mağlup olur. Bu üçüncü sınıfta bulunan insanlar, Allah Teâlânın Kur'ân-ı Kerîm'de:

«Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar iyi bir ameli, başka bir kötü amel ile karıştırmışlardır. Olur ki Allah, onların tevbelarini kabul eder.» (1) Meâlindeki Âyet-i Celîle'de vassettiği kimseler gibi olurlar.

Ba'zıları da insanın gadap (hiddet) ve şehvet kuvvetleri karşısındaki durumunu bir misâl ile izah ederek şöyle demişlerdir: Tasavvur edilmeli ki bir kimse uzak bir yolculuğa çıkmak zorunda kalmıştır. Ayrıca yolculuğu bitinceye kadar beraberindeki üç arkadaşıyla birlikte olması onun için zârûridir. O derecede ki bunlardan ayrılması ve bunlardan ayrı olarak yolculuğu tamamlama imkânı da yoktur. Nitekim bir şâir şiirinde şöyle demiştir:

(1) Et-Tevbe sûresi, âyet: 102

«Şerefli ve hür bir insana, dünyanın vefasızlıklarından biri de, kendisine düşman olan kimseyi, ayrılması imkânsız bir dost gibi görmesidir. Ey dünyanın bu uğursuz durumu, o hür ve yiğit insandan, elini ne zaman çekeceksin ki kendisine düşman olan kimse ona yakın olma fırsatı bulamasın.»

Bu üç arkadaşın biri onun ön tarafında bulunur. Bu, o insan için görüp gözetken bir muhâfız, onun için uykusuz kalan bir gözcü gibidir. Fakat kalbinde olmayanı dili ile söyler, şaşkıncıdır, bâtili yaldızlı sözlerle karıştırır. Yalanı doğru gibi anlatır. Yalanları tasni eder. Doğru ile yalanı, yanlış ile isâbetli olanı birbirine karıştırıp durur. Böylece sâhibini aldatır.

İkincisi ise, şahsın sağ tarafında yürür. Aynı zamanda yaramaz huylu, yakaladığını şiddetle tuttuğundan, bu şahsı, düşmanlarına karşı himâye eder. Lâkin çok kere arkadaşını doğru yoldan saptırır. Kavgalar çıkarır nasihat kabul etmez. Yumuşak davranmak onu bu huyundan vaz geçirmez. San ki o, kuru odunlarda tutuşan ateş, ansızın yere yağın şiddetli yağmurdan meydana gelen coşkun bir sel, çok heyecanlı bir deve yahut ta yavrusunu kaybetmiş bir kaplan gibidir. Bu bakımdan bu şahıs dâima ona telkin etmeğe, onunla başkalarından korunduğu gibi kendisini de sakınmağa ihtiyâcı vardır. Bu durumu ile o, şu darb-ı meselde anlatılana çok benzer. «Aslanın üzerine binmiş olan kimseden herkes korkar. Lâkin kendisi herkesten daha fazla korku içindedir.»

Üçüncü arkadaş ise, şahsın sol tarafında bulunur. Ve o insanın yiyip içeceği şeyleri taşır. Fakat çok ahmak ve ri-yâkârdır. Böyle olmakla birlikte çok murdar ve cinsî arzularına da çok düşkündür. Aç tutulup ta hayvan dışkısına bırakılan domuz gibi hırçındır. Zaman zaman temiz olmayan yiyecekler getirip insanı, bunları yemeğe zorlar.

İşte böyle bir yolculuğu yapmak durumunda olan insanın, yolculuğu sona erinceye kadar, bu yaramaz huylu üç arkadaşın yıkıcı davranışlarına karşı sabır ve temkin ile mu-

kâbele etmesi gerekir. Tâki temiz ve mukaddes toprağa yetişsin ki orada nurlar etrafı aydınlatmakta ve orada koyun ile kurt bir havuzdan su içmektedir. İnsan, bu temiz yere erişince onların hepsinin zararlarından temâmiyle emin kalır.

Şimdi bu yolcu hangi çârelere baş vurmalıdır ki yolculuk süresince onların zararından korunsun ve onlardan faydalı sonuçlar elde edebilsin.

Başlıca çâre şudur:

Çok güçlü, yaramaz huylu, ateş gibi yakıp yıkıcı olanı, ahmak ve riyâkâr olanına musallat edilmelidir ki onu azarlamakla kötü davranışlarından uzaklaştırsın. Çünkü bu yaramaz huylu ve çok hareketli olanın, taşkınlığı, ancak ahmak ve yüzden dost görünenin desiseleri ve tatlı dil dökmeleri aldatması sonucu tesirsiz duruma gelir; İkisi birbirini nötr hâle getirir.

Diğer taraftan, yaldızlı ve yalan sözler söyleyen birinci arkadaşına da hiç meyletmemeli. Söylediklerinin doğruluğuna Allah'a karşı sağlam ve kuvvetli bir söz vermedikçe onun söylediklerini de tasdik etmemelidir. İnsan için temsîl ve tasvir edilen bu örnekte:

1 — Yalancı, şaşırtıcı ve kalbinde olmayanı söyleyen arkadaş vehimden kinâyedir.

2 — Çok güçlü kuvvetli fakat geçimsiz kötü huylu olan arkadaş ta gadap (hiddet) gücünden kinâyedir.

3 — Ahmak ve riyâkar olan, desiseler kuran üçüncü arkadaş ise şehvî arzûlardan kinâyedir.

4 — Temiz ve mukaddes yerden maksat ise, selâmet yurudur. Sulh ve emniyete tam ma'nâsiyle kavuşmuş olmaktan ibârettir.

İnsanın bu arkadaşlarının, yanıltmalarından sâlim kalabilmesi için bu kuvvetlerin bir kısmını diğerleri ile önlemesi gerekir. Bu ise şerri, şerle defetmek kabilinden olup iyi sonuç alınacak uygun bir yoldur.

ONUNCU BÖLÜM

ÂLEMİN YARATILIŞINDAN ASIL MAKSAT İNSANIN YARATILMASI OLDUĞU VE İNSANDAN BAŞKA YARATILMIŞLARIN ONUN İÇİN VAR EDİLDİĞİNE DÂİRDİR

Âlemin var olmasından ve tadrîci bir sûrette (derece derece) yaradılmış bulunmasından asıl maksat, insanın yaratılmasıdır. Âlemin aslî unsurlarının yaratılışındaki gâye, bitkilerin onlardan hasıl olması, bitkilerden de hayvanların meydana gelmesi ve hayvanlardan sonrada beşerî cisimlerin vücûda getirilmiş olmasıdır. Bu beşerî cisimlerden de rûh-u nâtıkânın (olgun insanın) yaratılmasıdır.

Kâmil insanların yaratılışındaki asıl hikmet de, yer yüzünde Allah Teâlâ'nın halifeliğinin, hâsıl olmasıdır. Böylece Allah Teâlâ'nın, arzında da O'nun nâibi olma şerefine eren, kâmil insanların, bu naîblik hukûkunu yerine getirmekle ebedî saâdetlere mazhar olmaları mümkün olsun. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerle hitâben ve meâl olarak şöyle buyurmuştur.

«Muhakkak ki Ben, yeryüzünde bir halife (insan yaratacağım...)» (1) Allah Teâlâ, insanı bu kâinatın bir hülâsası (zübdesi) olarak yaratmıştır. Bu itibarla insan, kerâmet ve üstün şerefle mümtaz kılınan bir varlıktır. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de: meâl olarak:

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 20

«And olsun ki Biz, Âdem oğullarını üstün bir izzet ve şerefe mazhar kılmışızdır. Onlara karada, denizde taşıyacak vasıtalar verdik. Onlara güzel rızıklar ihsan ettik. Ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık». (1)

Allah Teâlâ insandan başka bütün yaratılmışları da ona yardımcı kılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ insanlara ni'metleri beyân sadedinde, Kur'ân-ı Kerim'de, me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Yerde olanların hepsini de sizin için yaratan O'dur» (2)

İnsanın üstünlüğü, cisminin kuvvetli oluşuyla değildir. Çünkü fil ve deve cisimleri (vücûtları) itibâriyle insandan daha çok kuvvetlidirler. Kezâ insanın üstünlüğü, ömrünün uzun olmasıyla değildir. Zirâ serkis kuşu ve yılan insandan daha çok uzun ömürlüdürler. İnsanın üstünlüğü, istediğini şiddetle yakalama gücüne sâhip bulunmasıyla da değildir. Çünkü bu konuda kaplan ve arslan, insandan daha şiddetlidir. Ve yine insanın üstünlüğü, elbisesinin güzel olmasıyla da değildir. Çünkü çil kuşu ile tavus kuşu, insandan daha süslü giydirilmiştir, (beden örtüleri çok güzel yaratılmıştır). İnsanın üstünlüğü, cinsî iktidâra sahip olmasından da değildir. Zira eşek ile serçe kuşunda bu güç daha fazladır. Sonra, insanın üstünlüğü altın ve gümüşünün çokluğu ile de değildir. Gerek ma'denlerde, gerekse dağlardaki yeraltı ma'denlerinde altın ve gümüş miktarı daha fazladır. Şâir ne kadar güzel söylemiştir:

«Eğer akıllar olmasaydı en küçük bir arslan, izzet ve şerefe insandan daha yakın olurdu ve insanlar, rûhî fazilet bakımından birbirinden üstün olmaz, yiğitlerin elleri mızrakların en üst kısımlarını iradelerine râm edemezlerdi.»

İnsanın üstünlüğü, yaratıldığı maddenin (aslın) üstünlüğü ile de değildir. Nitekim İblis, öyle zannetmiş ve Allah

(1) El-Isra sûresi, âyet: 70

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 19

için Âdem'e secde etmekten imtinâ etmişti. Kur'ân-ı Kerim'de, İblis'in «Yâ Rabb, ben Âdemden hayırlıyım. Beni ateşten yarattın halbûki onu çamurdan yarattın» dediği bildirilmiştir. (1)

İnsanın üstünlüğü, Allah Teâlâ'nın ona tahsis ettiği ve onu mümtaz kıldığı bir mâ'nâ iledir. Onun değerinin yüceliği Cenâb-ı Hakk tarafından, insana verilen ve onun benliğinde gizlenen, bir mâ'nâ ve Allah'ın onu hazırlayıp ehil kıldığı bir emirden dolayıdır. İşte bu husûsa Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de işâret etmiş ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Ben onun yaratılmasını tesviye edip rûhumdan ona rûh verince onun için (Bana) secdeye kapanın» ve yine Allah Teâlâ me'âl olarak «Ben onu (Âdemi) kudret elimle yarattım» (2) buyurmuştur.

Allah Teâlâ, Âdem'in üstünlüğünü meleklerine işâret buyurduğunda, melekler, derhal ilâhî hikmeti idrâk etmişler, Âdeme it'aat ederek Cenâb-ı Hakk tarafından emr olundukları gibi Âdem için secdelere kapanmışlardır.

İblis (şeytan) ise Âdemin zâhirî görünüşüne ve başlangıcına (topraktan yaratıldığına) bakarak, Allah Teâlâ'nın bildirdiği emri görmemezlikten geldi. Cenâb-ı Hakk'ın, Âdem'de gizlediği hakikî mâ'nâyı ve onun için hazırladığı hayırlı sonucu düşünmedi. Bunun için de Âdem'e secde etmekten imtinâ etti ve büyüklük tasladı. Netekim inkârcılar da peygamberleri, reddetmek husûsunda, iblise uymuşlardır. Bunların, başka insanları da doğru yoldan sapırtmak için neler söyledikleri Kur'ân-ı Kerim'de bildirilmiştir. Allah Teâlâ Kuran-ı Kerim'de onların durumunu meâl olarak şöyle beyân buyuruyor:

«Bu (peygamberde) ancak sizin gibi bir insandan başka değildir. O, size karşı şereflenmek, üstünlük taslamak isti-

(1) Sad sûresi, âyet: 76

(2) Sad sûresi, âyet: 72-75 e bakınız.

yor.» (1) Ve yine onlar «Bu nasıl peygamber, bizim gibi yemek yiyor ve çarşılarda yürüyor dediler» (2)

Halbuki Peygamberlerin üstünlüklerinin, bedenlerinin dış görünüşü ile olmadığını Cenâb-ı Hakk bildirmiştir. Peygamberlerin üstünlükleri, onların mânevî ve rûhî varlıklarında (Allah tarafından mevdû kılınmış) bir kısım manalardan dolayıdır. Ancak bu ma'nâları (hakikatları) görüp müşâhade etmek husûsunda ehl-i küfür (inkarcılar) kör bir durumdadırlar. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ şöyle buyurur:

«Resûlüm, onları sana bakarlar görürsün, halbûki onlar görmüyorlar.» (3) Burada şu gerçek bildirilmiştir. Resûlüm sen hangi vasıflar ile onlara üstün kıldığını bilip idrâk edemiyorlar.

İnsanlardan her kim, kendisine Cenâb-ı Hakk tarafından ikrâm olunan ni'metin üstünlüğünü, nelere ehil kıldığını, ve kendisi için neler hazırlandığını anlamağa muvaffak olur ve sonra da onları örnek olacak şekilde gerçekleştirmeye çalışırsa işte o kimseye gerçekten büyük hayırlar verilmiştir. Fakat bunu ancak akl-ı selîm sâhipleri gereği, gibi anlayabilirler.

(1) El-Mü'minin sûresi, âyet: 24

(2) El-Furkân sûresi, âyet: 7

(3) El-Arâf sûresi, âyet: 198

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İNSANIN YARATILMASINDAKİ ASIL MAKSAT VE HİKMETE DÂİRDİR

İnsanın yaratılmasından asıl maksat, insanın Allah Teâlâyâ ibâdet etmesi, yeryüzünde O'nun vekili, halifesi olması; O'nun dinine yardım edip, O'nun arzını ma'mûr bir duruma getirmesidir. İlâhî hikmet zikredilmesini iktizâ ettikçe Kur'ân-ı Kerim'in muhtelif yerlerindeki bir çok âyetlerde Cenâb-ı Hakk bu hususları tasrîh buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmelerden bir kısmı me'âl olarak şöyledir:

«Ben cinleri de, insanları da ancak Bana ibâdet etsinler diye yarattım.» (1)

«Ben yeryüzünde bir halife yaratıcıyım.» (2)

«Allah, onları yeryüzüne elbette halef (hükümrân) kıla- caktır.» (3)

«Allah, Kendi dinine ve peygamberlerine gaybe inana- rak kim yardım edeceğini bildirmek için peygamberler gön- dermiş ve kitabı indirmiştir.» (4)

«Ey îmân edenler, sizler, Allah'ın yardımcıları olun.» (5)

(1) Ez-Zâriyât sûresi, âyet: 56

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 20

(3) El-Furkân sûresi, âyet: 55

(4) El-Hadîd sûresi, âyet: 25

(5) Es-Saff sûresi, âyet: 14

«Allah, sizi topraktan yarattı ve orayı (arşı) imar etmenizi istedi.» (6)

Meâlleri verilen âyet-i Kerîmelerin hepsinde de insanın bir takım görevler yapmağa ehliyetli kılındığına işâret edilmiştir. Bu işleri yapmağa elverişli olan ancak insandır. Başka bir mevcûd bu görevler için elverişli değildir. Nitekim, Allah Teâlâ, Âdem Peygamberi yarattığı zaman, meleklerle hitâben ve me'âl olarak:

«Ben, sizin bilmediklerinizi de bilirim.» Buyurduğu Âyet-i Kerîme'de bu husûsa işâret etmiştir.

Allah Teâlâ, yoktan var ettiği, ve yaratıp vücûda getirdiği şeylerin hepsini dört vecih (ana esas) üzerine yaratmıştır. Bunlardan,

BİRİNCİSİ : Bir takım fiillerdir ki, bunların yaratılıp vücûda getirilmesini Cenâb-ı Hakk, doğrudan Zât-ı Kibriyâ'sı üzerine almıştır. Bu ise Cenâb-ı Hakk'ın, dilediği bu varlıkları «ibda yolu» ile yaratması demektir. İbda'nın manâsı ise: Bir şeyi, mutlak olarak ademden (yoktan) var etmektir. Bu husûsa Allah Teâlâ:

«Gökleri ve yeri yaratan O'dur.» (7) me'âlindeki Âyet-i Celîle ile işâret buyurmuştur.

İKİNCİSİ : Bir takım fiillerin yaratılmasıdır ki, bunların vücûd bulmasında Cenâb-ı Hakk, meleklerini tavsîf buyurmuştur. Âlimlerden bir kısmı bu ikinci nev'i fiillerin icâdı husûsuna «Tekvinat» (*) adını vermişlerdir. Bu çeşit vücut bulma, fiillerin meydâna gelmesi, bir şeyin fâil-i hisle müşâhede edilmeksizin noksandan kemâle erdirilmesi iledir. Cenâb-ı Hakk, meleklerini bu işleri tedbir etme vasıfları ile Kur'ân-ı Kerîm'de vasıflandırmış ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

(6) Hud sûresi, âyet: 61

(7) El-Bakara sûresi, âyet: 30

(*) Tekvin; mastardır, var etmek, yaratmak, icat etmek demektir.

«And olsun işi tedbir eden o meleklerle.» (1)

İşleri tedbir etmekle görevli melekler de üç sınıftır.

1 — Birincisi : Bu kısımda bulunan meleklerle, göklere âit cisimlerin (ecrâmın) işlerini tedbir etmek görevi verilmiştir. Bir kısım âlimler, bu melekler: İsrâfil, Mikâil, Cebriel, Ridvan'dır. Bir de arşı kuşatıp, tavâf eden meleklerdir, demişlerdir. Arşı tavâf eden bu melekler, me'âllerini verdiğimiz şu Âyet-i Kerîmelerde vasf olunan meleklerdir. Bu Âyet-i Kerîmelerde Allah Teâlâ me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Melekler görürsün ki, Rablarını hamd ile tesbîh ederler. Arşın etrafını kuşatmışlardır. Aralarında hak ve adâletle hükm olunmuştur. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun denildi.» (2)

«Arşı yüklenen ve bir de onun etrafında bulunan melekler, Rablarını hamd ile tesbîh ederler. O'na îmân ederler, mü'minlerin de yargılanmasını isterler. Ey Rabbımız Senin rahmetin ve İlmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe edenleri, Senin yoluna uyup gidenleri yarlığa. Onları, cehennem azâbından koru» (3) derler.

II — İkincisi : Bu melekler ise hava (atmosfer) ve onun unsurları ile ilgili işleri tedbir etme görevi kendilerine verilen meleklerdir. Bunlar, rüzgârları yöneten ve bulutları sevk eden ve emsâli işleri tedbir eden meleklerdir. Bunlar da Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak:

«Allah'ın kânunu uyarınca birbiri ardınca gönderilenlere and olsun» (4)

«And olsun boğulmuş olan ruhları derinliklerden söküp çıkaranlara.» (5)

(1) En-Naziat sûresi, âyet: 5

(2) Ez-Zumer sûresi, âyet: 75

(3) El-Mü'min sûresi, âyet: 7

(4) El-Mürselât sûresi, âyet: 1

(5) En-Naziat sûresi, âyet: 1

Buyurduğu Âyet-i Celilelerle bunlara işâret etmiştir. Üçüncü kısım melekler ise arzda olan hâdisleri tedbir gö-revi kendilerine verilenlerdir.

Bu melekler, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak:

«Ardında ve önünde, insan oğlunu tâkip eden melekler vardır. Allah'ın emri ile onu gözetip muhâfaza ederler. Bir millet, özlerindeki güzel durum ve ahlâkı bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez. Allah bir kavmin fenalığını diledi mi artık onun reddine çâre olmaz. Onlar için Allah'tan başka bir hâmi de bulunmaz.» (1)

Buyurduğu Âyet-i Celile'nin (ilk cümlelerinde) bunlara işâret buyurmuştur.

Yine bu melekler, Hz. Peygamberin (Allahın selât ve se-lâmı üzerine olsun) ana rahminde bulunan ceninin durumu-nu vasf ederken «Allah ona bir melek gönderir de, melek ce-nine insânî rûh nefh eder.» buyurduğu hadislerinde bu me-leklere işâret edilmiştir. Kezâ Kurân-ı Kerim'de zikri geçen «Hafiz, Rakîp, Atîd» gibi melekler de» (2) bu meleklerdir.

Ve yine Allah Teâlâ'nın Kurân-ı Kerim'de:

«Hatırla o vakti ki, sen mü'minlere indirilen üçbin me-lekle Rabbınızın size imdad etmesi yetişmez mi, size diyor-dun» (3)

III — Üçüncüsü : Bu nev'i yaratma ise bir takım fiille-rin vücûda gelmesidir ki Allah Teâlâ, arzdaki aslı unsurlara ve âlemda mevcut bütün maddelere kendilerine mahsus özel-likler vermiştir. Onlardaki özelliklere uygun işlerin, yeri ge-lip şartları gerçekleşince vücûd bulması imkânını hazırla-

(1) Er-Râd sûresi, âyet: 11

(2) Kâf sûresi, âyet: 17-18

(3) Âli-İmran sûresi, âyet: 124

mıştır. Meselâ: ateşe yakma ve eritme, suya ıslaklık husû-siyetleri verilmiştir.

Genel olarak, Allah Teâlâ, bu fiillerin tahakkuku için can-lı ve cansız bütün varlıkları hazırlamış ve kendilerine mahsus fiiller için müsahhar kılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de:

«Güneşi, ayı âdetlerinde dâim olarak, size teshîr eden, geceyi gündüzü sizin faydanıza tahsis eden O Allah'tır.» (1) Me'âlindeki Âyet-i Celile ve benzeri bir çok âyetlerde Allah Teâlâ bu husûsa işâret buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk, onları bu işler için musahhar kılmıştır.

IV — Dördüncüsü : Bu nev'i fiillerin vücut bulmasına gelince, bunlar da san'atlar ve meslekler sonucu meydana gelen işlerdir. Cenb-ı Hakk bunların meydana gelmesinde in-san unsurunu görevlendirmiştir. İnsanı, arzda kendi halîfesi yapmıştır.

Bu fiillerin meydana gelmesinde umumiyetle altı şeye ihtiyaç vardır. Bunlar da: işlenecek madde, zaman, mekân, hareket (faaliyet), insanın çalışacak uzvu ve bir de âlettir. Bu gurubda toplanan işlerin meydana getirilmesi insan de-nilen mümtaz varlığa mahsustur. Melekler bile bu gibi işleri yapmağa elverişli değildir. Meleklerden her bir nev için belirli makamlar, Allah Teâlâ tarafından ta'yîn buyurul-muştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ, me'âl ola-rak:

«Melekler şöyle derler, bizim her birimizin bilinen bir makâmı vardır.» (2)

Tıpkı bunun gibi insanlardan her bir nev için de belirli bir makâm (kâbiliyet ve meslek) tahsis buyurulmuştur. Ni-tekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak:

«De ki, insanlardan her biri kendi aslı tabiatına, yaratı-

(1) İbrâhîm sûresi, âyet: 124

(2) Es-Saffât sûresi, âyet: 164-165

ışına göre hareket eder. Ohalde kimin daha doğru yolda bulunduğunu Rabbin daha iyi bilir.» (1) Ve yine:

«Onları, birbirlerinden nasıl üstün kıldığımıza bir baksana! Doğrusu ahirette daha büyük dereceler ve daha büyük üstünlükler vardır.» (2) Buyurduğu âyet-i celilelerle bu husûsa işâret etmiştir. Hz. Peygamber de (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) bir hadîslerinde:

«Herkes yaratılışına (aslı tabiatına) uygun olan işler, kolaylaştırılmıştır.» (3) Buyurmakla bu cihete işâret etmişlerdir. Lâkin bütün melekler, Allah Teâlâ tarafından, kendilerine ne emredilmiş, hangi görev verilmiş ise onu yaparlar. Emr olundukları hususlarda hiç bir sûrette Allah'a isyân etmezler. Nitekim melekleri vasf eden bir Âyet-i Celile'de Alâ Teâlâ meal olarak şöyle buyurmuştur:

«Onlar, Allah'ın kendilerine emrettiği şeylerde aslâ isyân etmezler, neye de memur edilirler ise onu yaparlar.» (4)

İnsanlara gelince, onlar emr olundukları ve mükellef olundukları vazifelerde itâat veya isyân etme husûsunda üç sınıfa ayrılmışlardır.

Birinci kısımda bulunanlar: Cenâb-ı Hakkın, emir ve tekliflerini temâmiyle ihlâl edenlerdir. Bunlar, yaratılmış oldukları aslı görevlerden temâmiyle sıyrılıp uzaklaşmış, şeytanın izine uyup onun adımlarını takip etmiş ve bâtıla tapmış olanlardır.

İkinci kısımda bulunanlar ise temâmiyle birincilerin aksine olarak, bütün güçleri ile Cenâb-ı Hakk'ın emirlerini anlamağa ve bunları yerine getirmeğe çalışırlar. Kur'an-ı Kerim'de:

- (1) El-İsrâ sûresi, âyet: 34
- (2) El-İsra sûresi, âyet: 21
- (3) El-Cami-üs-Sagîr Cild: 1 Sh. 48 Mısır tb.
- (4) Et-Tahrîm sûresi, âyet: 6

«Allah'ın o has kulları ki onlar yer yüzünde vakar ve tevâzû ile yürürler.» (1)

Meâlindeki Âyet-i Celile'de vasfedilip öğülen mü'minler bunlardır.

Üçüncü kısımda bulunanlar ise bu iki zümre arasında bulunanlardır. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak:

«Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ederler. Onlar, iyi bir ameli başka kötü bir amel ile karıştırmışlardır. Olur ki Allah onların tevbelarını kabul eder, Muhakkak ki Allah, çok yarlıgayıdır ve çok esirgeyicidir.» (2)

Bunlardan, kimin iyilikleri kötülüklerinden fazla ise Cenâb-ı Hakk tarafından onlara ikram ve ihsan va'ad olunmuştur.

Yukarıda, insanların hepsinin, netice itibârı ile üç sınıfta mütalâa edildikleri açıklanmıştır. İnsanların her biri bu üç sınıftan birine dâhil olduklarını bildiren, âyet-i celilelerde Allah Teâlâ, meal olarak şöyle buyurmuştur:

«Sizde üç sınıf olmuştunuzdur. (iyilikte ilerlemeleri sebebiyle kitâpları sağdan verilen) sağcılar, o sağcılar, ne mutlu olurlar. (kötülükleri sebebi ile kitâpları soldan verilen) solcular, o solcular ne bedbahttırlar. Hayır yarışında en önde olup kazananlar, onlar, (orada da) öncüdürler. İşte onlar, (Allah'ın rızasına en çok yakın olan) mukarreblerdir.» (3)

Bu sûrenin sonundaki âyetlerde işte bu husûs için Allah Teâlâ kalem ederek şöyle buyurmuştur:

«Şimdi, ölen insana gelince eğer o, mukarreblerden ise artık o, güzel rızık «nâim cenneti» içindedir. Eğer sağcılardan (iyilikleri sebebi ile kitâpları sağ taraftan verilenlerden) ise artık sağcılardan sana selâm olsun. Amma ölen

- (1) El-Furkân sûresi, âyet: 63
- (2) Et-Tevbe sûresi, âyet: 102
- (3) El-Vâkıa sûresi, âyet: 7-8

kimse, tekzip edici (öldükten sonra dirilmeği yalanlayıcı) sapıklardan ise işte ona kaynar sudan bir ziyâfet sunulur ve cehenneme sokulur.» (1)

İnsanlardan bir çoğu, Cenâb-ı Hakk'a isyân ederler ve O'nun emirlerine itâat etmezler. Fakat Allah Teâlâ, onların hiç bilemeyecekleri cihetlerden ve kendilerinin bir iradeleri olmadan bunların bir kısmını, Allah'ın dinine yardım etmek için çalışmalarını, koşmalarını takdir buyurmuştur. Meselâ; Firavun'un, Hz. Mûsâ'yı, himâyesine alıp büyütmesi, çok zaman sonra da, Mûsâ Peygamber'e karşı sihirbazları (büyücüler) bir araya getirip te onların imân etmelerine sebep olması bu husûs için örneklerdendir.

Ayrıca Yûsuf Peygambere karşı kardeşlerinin yaptıkları muâmelenin, neticesi itibâriyle Mısır mülküne hâkim olmasına ve orada, daha bir çok büyük imkânlarla kavuşmasına sebep olmaları da bu husûs için örnektir. Konuyu belirtmesi bakımından şu şiir ne kadar yerinde söylenmiştir.

«Kötülüğümü (ve üzülmemi) kasd ettin. Fakat sevinç ve surûra kavuşmama sebep oldun. Çünkü insan, ba'zan hiç bilmediği cihetlerden bile büyük iyiliklere mazhar olur.»

Bir başka şâirde şöyle demiştir:

«İyiliği yaptı. Fakat maksadı iyilik yapmak değildi. Ben onu kabul ettim. Ve bu kusurları ile onunla sohbet ettim. Fâili tarafından icrâ edilen nice işler vardır ki, o işleri beğenirim. Lâkin o filî yaparı da yererim!»

Bu demektir ki ba'zan yapılan iş övmeğe lâyık olur. Fakat onu yapmış olan kimse de zemme lâyık olur. Nitekim bir başka şiirde de şöyle denilmiştir:

«Nice işler yapılır ve sana intikal eder ki, onu yaparı beğenmezsin. Fakat o fiileri takdir edip översin.»

Allah Teâlâ, bu âlemde mevcut olan her sevi insanın faydası için yaratmıştır. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Ke-

(1) El-Vâkı'a sûresi, âyet: 88-95

rim'de bu husûsa müteaddit âyet-i kerîme'ler ile işâret buyurmuştur. O âyetlerden bir kısmı buraya alınmıştır.

«O Allah ki, yer yüzünü sizin için bir döşek, ve göğü de bir bina kıldı. O, gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere türlü, türlü ürünler meydânâ getirdi. O halde kendiniz bile bile, Allah'a eşler koşmayınız.» (1)

«Allah, göklerde ne var ve yerde ne varsa hepsini kendi (cânibinden) sizin yararınız için âmâde kıldı. Düşünen kavim için bunda, kat'î âyetler vardır.» (2)

«O, arzda olanları sizin buyruğunuza âmâde kıldı.» (3)

«O, sizin için gökten (buluttan) su indirendir. İçilecekleriniz bundan, hayvanlarınızı yaymakta olduğunuz otlar da bunlardandır. Allah, o su ile sizin için ekinler, zeytinler, hurma ağaçları, üzüm ve meyvelerin herbirinden (nice rızıklar) bitiriyor. Bunların her birinde düşünen kavim için ibret vardır. Geceyi, gündüzü, güneşi, ayı sizin hizmetinize O, hazır kılmıştır. Yıldızlar da onun emrine boyun eğmişlerdir. Bunların herbirinde akıl erdiren bir millet için elbette âyetler vardır.» (4)

Allah Teâlâ, bunların hepsini insanlar için mübah kılmıştır. Nitekim bu husûsu Kur'ân-ı Kerîm'de tâsrîh buyurmuştur:

«Resûlüm, de ki: Allah'ın kulları için çıkardığı zineti temiz ve has rızıkları haram etmek kimin haddine. De ki: onlar, dünyâ hayatında imân edenler içindir. Kıyâmet gününde ise yalnız (ve yalnız) onlara mahsustur. İşte biz, bilen kavim için böyle âyetleri uzun uzadıya açıklarız.» (5)

Durum böyle olunca insan, âlemde mevcut herşeyden

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 22

(2) El-Câsiye sûresi, âyet: 13

(3) El-Hacc sûresi, âyet: 65

(4) En-Nahl sûresi, âyet: 10-12

(5) El-A'raf sûresi, âyet: 32

meşrû bir şekilde faydalanma hakkına sâhiptir. Ama bunlardan, gıda veya ilâç olarak, yahut ta giyim eşyası, güzel kokular olarak, binek vasıtaları, zinet eşyaları olarak kullanılır. Yahut şekil ve manzaralar ile veya görmekle zevk duyar. Ve onlardan kendisi için ibret dersi alır. Veya ilim olarak onlardan faydalanır. Kezâ, insan bu varlıklar arasında beğendiklerinin fiillerine benzer güzel fiiller yapar. Çirkin bulduğu şeylerden ve onların çirkin fiillerinden uzak kahr.

Hakîkatte, Allah Teâlâ, bütün varlıkların faydalarına işâret buyurmuş, peygamberlerinin (Allah'ın, selâmı onların üzerlerine olsun) dilleri (teblîgâtı) ile yahut ta velî kullarına (Allah onlardan râzı olsun) vâki ilhamları vasıtasıyla insanları bunlara muttali kılmıştır.

Hayvanların varlığında insanlar için mevcut olan faydaları bilmek, onlardan gıda maddeleri veya giyim eşyası, ilâç malzemeleri olarak, faydalanmak insanın hakkı olduğu gibi onların husûsiyetlerini, karakter ve tabiatlarını öğrenip bilmek te insanın hakkıdır.

Böyle bir bilgi ile onlarda güzel ve faydalı gördüğünü almak; çirkin ve zararlı gördüklerinden de kaçınmak sûreti ile onlardan istifâde etmek te insanın hakkıdır.

«Her canlıda bulunan vasıfların, özelliklerini araştırıp onların en güzellerini öğrendim. Hem de o derecedeki, köpekte sâhibinin evini ve eşyasını muhâfaza etme durumunu, kargada da sabah çok erkenden ihtiyâcı için koşmasını muşanede edip beğendim.» diyen kimse gerçekten güzel söylemiştir.

Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmakla bu husûsa işâret etmiştir:

«Rabb'in bal arısına; dağlarda, ağaçlarda ve insanlar tarafından hazırlanmış kovanlarda yuva edin. Sonra meyva (ve çiçeklerin) her birinden ye. Sonra da Rabbi'nin, işlemen için gösterdiği yollardan yürü, diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bal çıkar ki, onda insanlar için

şifâ vardır. Düşünen bir millet için bunda ibret vardır.» (1)

Bu âyet-i kerimelerde Allah Teâlâ, insan için şu husûsa da tenbîh buyurmuştur: Allah'ın vahyini, emrini muhâfaza etmede insanın hakkı bal arısına uymak (bakıp ders almak) tır. Bal arısı tabîî olarak ve Allah'ın ilhâmına uyarak, faydasına olan şeyleri araştırmakta hiç bir yanılma göstermemektedir. Bunun gibi, insan da ihtiyârî olarak (kendi irâdesi ile) Allah Teâlâ'nın vahyine uymalı, menfaatlarını araştırırken, İlâhî vahiyden ayrılma hatasına düşmemelidir.

(1) En-Nahl sûresi, âyet: 48-49

ONİKİNCİ BÖLÜM

İNSANLARIN BİRBİRLERİNDEN FARKLI OLDUKLARINA VE GÖRÜŞ AYRILIKLARINDA BULUNDUKLARINA DÂİRDİR

Kâinatta mevcûd eşyanın hepsi, Hikmetle (ve bedii san'-atla) yaratılmış olmaları itibâriyle birbirlerine müsâvidirler. Bu husûsa Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de işâret etmiş ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«O, gökleri birbiri ile âhenkli olarak yedi kat yaratan Allah'tır. Rahman olan Allah'ın yaratmasında, bir farklılık, bir nizamsızlık görmezsin.» (1)

Fakat bu varlıklardan her bir nev'i (tür), kendine mahsus faydalar ve özelliklerle yaratılmaları itibâriyle birbirinden farklıdır. Yaradılmışlar'ın her nev'inde (sınıfında) bu bakımdan farklılıklar bulunmakta ise de, insanlar arasındaki ihtilaf, muhâlefet, hepsinden daha fazla bulunmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli sûrelerdeki âyet-i celilelerde Cenâb-ı Hak me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

I — «Allah, sizi hakikaten türlü türlü (haller)le yaratmıştır.» (2)

II — «Biz, onların kimilerini derece derece, diğer bazılarından üstün kıldık.» (3)

(1) El-Mülk sûresi, âyet: 4

(2) Nuh sûresi, âyet: 13

(3) Ez-Zuhruf sûresi, âyet: 32

III — «Bir baksana, onları birbirlerinden nasıl üstün kıldık. Doğrusu âhirette daha büyük dereceler ve daha büyük üstünlükler vardır.» (4)

IV — «Eğer, Allah dileseydi, sizi elbette tek bir ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği nimetlerde sizi imtihan etmek için bir ümmet yapmadı. Öyle ise hayırlı işlerde hepiniz birbirinizle yarış ediniz.» (5)

V — «O, sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde sizi imtihana çekmek için kiminizi derecelerle, kiminize üstün kılan Allah'tır...» (6)

VI — «Eğer, Rabb'in dileseydi bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı. Onlar ihtilaf edici bir halde işte böylece devam edip gideceklerdir. Rabb'inin merhamet ettikleri, müstesna, Allah, onları bunun için yaratmıştır.» (7)

Allah Teâlâ bu hususa bir âyet-i Celîlede şöylece işâret buyurmuştur:

«Yer yüzünde birbirine komşu kıt'alar vardır. Üzüm bağları, ekinler, çatalı ve çatalsız hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi de bir su ile sulanıyor. (Böyle iken) biz, onların ba'zısını yemişlerinde (ve lezzetlerinde) ba'zısından üstün kılıyoruz. Bunlarda akıl erdiren milletler için elbette ibretler vardır.» (8)

Bu durumu gerekli kılan (iktizâ eden) İlâhî hikmet, şudur: İnsan, yalnız başına kendisi için (mesut olmak bakımından) yeterli değildir. Bir insan tek başına dünyaya gelmiş olsa az bir müddet için olsun hayatını devam ettirmesi imkânsız yahutta çok güç olurdu. Zirâ insanın ilk önce muhtaç olduğu maddeler, elbise olarak vücûdunu örtecek eşyâ

(4) El-İsra sûresi, âyet: 21

(5) El-Maide sûresi, âyet: 48

(6) El-En'am sûresi, âyet: 165

(7) Hud sûresi, âyet: 118-119

(8) Er-Rad sûresi, âyet: 4

ile beslenebileceği gıda maddeleridir. Böyle bir insan ne giyeceği eşyâyı işlenmiş olarak bulabilecek, ne de beslenebileceği gıdaları pişirilmiş ve hazır bulması, mümkün olacaktır. Halbuki hayvanların pek çoğu için bu durum insanda olduğu gibi değildir.

İnsan her iki husustaki ihtiyaç maddelerini islâh edip kendine uygun bir duruma getirmeğe mecburdur. (Çünkü, o tab'en medenî olarak yaratılmıştır.) Bunları ıslâh ise o insanı, bir takım âletlere muhtaç kılacaktır ki o âletler de henüz hazırlanmış değildir. O halde bir insan güzel bir geçim ile yaşayabilmesi için ihtiyaç hasıl olan bütün malzemeleri hazırlamağa yetişemez. Durum böyle olunca insanlar arasında yardımlaşmağa ve iş bölümü yapılmasına zarûrec vardır. Bunun içindir ki her zümre için bir san'at ve onu diğer san'at dalından ayıran, bir şekil ve iş durumu vardır. Böylece insanlar arasında san'atlar âdetâ taksim edilmiş ve insanlardan herbiri bir san'ata (mesleke) meyletmış ve benimsediği san'atına sevinçle devam edip onu inkişâf ettirmektedir.

Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Fakat, insanlar, din konusunda aralarında, fırkalara ayrıldılar. Her bölük, kendi tuttuğu dinden memnunluk duymaktadır.» (1)

İlâhî hikmet, insanların, şahıslarının (bedenlerinin) kezâ kuvvet ve isti'datları ile maksatlarının da birbirinden farklı olmalarına iktizâ etmiştir. Böylece her birine, yaratılmış olduğu tabiata uygun hareket etmesi kolaylaştırılmıştır.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ, me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«De ki; her biri kendi aslî tabiatına, yaratılışına göre ha-

(1) El-Mü'minin sûresi, âyet: 53

reket eder. O halde kimin daha doğru yolda bulunduğunu Rabbınız, daha iyi bilir.» (1)

Cenâb-ı Hakk'ın, yukarda zikri geçen ayet-i kerîmelerde de işâret buyurduğu üzere, insanların geçim vasıtaları aralarında taksim edilmiş olur. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmıştır:

«Eğer Rabb'in, dileyseydi bütün insanları, muhakkak ki bir tek ümmet yapardı. Rabbının merhamet ettiği kimseler müstesnâ, onlar ihtilaf edici bir halde (işte böylece) devam edip gideceklerdir.» (2)

İnsanlar arasında mevcut olan bu farklılık çok açıktır. İnsanlar, maksatları, niyet ve arzuları itibâriyle dikkat nazarına alındıkları vakit görünüşte muhtar, (istediklerini seçme durumunda) olsalar da, hakikatta, sanki meslek ve bu lundukları sanatlar için musahhar (mecbur) kılınmış gibidirler.

İnsanların birbirlerinden farklı olmaları ve muhtelif tabakalarda (sınıflarda) bulunmalarındaki maslahat ve hikmete Hz. Peygamber, (Allahın selât ve selâmı üzerine olsun) işâret etmiş ve bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

«İnsanlar, (istidat ve meslekleri itibâriyle) birbirlerinden farklı bulundukları sürece hayr içindedirler. Fakat hepsi aynı durum ve isti'datta olunca helâk olurlar.»

(1) El-İsra sûresi, âyet: 84

(2) Hud sûresi, âyet: 118

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSANLARIN BİRBİRLERİNDEN FARKLI OLMALAININ SEBEBLERİNE DÂİRDİR

İnsanların birbirlerinden farklı oluşlarının sebepleri özet olarak yedi şeydir.

Birincisi : Mizaçların, tabiat (huy) ve yaratılışın farklı oluşudur. Nitekim, rivâyet edilen bir haberde bu husûsa işâret edilmiştir. O haber de şudur: «Allah Teâlâ, Âdem Peygamberi yaratmağı irâde buyurduğunda arzın her bölgesinden birer avuç (toprak) alınmasını emretmiştir. Bu sebeble de Âdem oğulları hilkatlarına uygun olarak, kimi beyaz, kırmızı yahut siyah renkli, yahut yumuşak huylu, veya sert mizaçlı; yahut ta çok temiz veya murdar olarak gelmişler.» Bu ve benzeri hususlara, Allah Teâlâ işâret etmiş ve Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmıştır:

«Toprağı güzel memleketin bitkisi, Rabbî'nin izni ile bol çıkar. Toprağı çorak (fena) olandan ise pek az şeyden başkısı çıkmaz. Şükredecek bir millet için işte âyetleri böyle çeşitli olarak açıklarız.» (1)

Ve yine Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmıştır:

«Ana rahminde sizi dilediği gibi şekillendiren O Allah-

(1) El-A'raf sûresi, âyet: 58

tır. Ondan başka İlâh yoktur. Mutlak gâlip O. Yegâne hüküm ve hikmet sâhibi de O'dur.» (1)

İkincisi : Ana ve babanın iyilik veya fenalıkta (selah ve fesat) bakımından durumlarının farklı olmasıdır. Çünkü, insan, maddî yaratılışı itibârı ile, ebeveyninden renk, sîma gibi bir takım vasıflara irsen sâhip olduğu gibi, manevî bakımdan da ana ve babasının sâhip bulunduğu temiz seciye, izzet ve şerefe iyi ahlâk ve tabiata, yahutta bunların zıddı olan çirkin huy ve davranışlara tevarus eder. (Bu durumlar irsen çocuğa intikal eder.) Bunun içindir ki Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«O, yetim çocukların babası da iyi bir kimse idi.» (2)

Bunun benzeri bir mananın da Tivratta bulunduğu ri-vâyet edilmiştir. O ma'nâda şudur:

«Allah Teâlâ buyurur: Ben bir şeyi beğenip kabul edersem onu bereketlendiririm. Benim bereketli kılmamın iyi tesiri yedi batna (kuşağa) kadar intikal eder. Bir şeye de gadap edince, ona lânet edip rahmetimden uzaklaştırırım. Bunun zararlı te'siri de yine yedi batna kadar sürüp gider.»

Bildirilen bu haberde şu husûsa işâret edilmiştir. İnsanın kazandığı ve kendisinde tabiat haline getirdiği ahlâkî vasıfların, hayır veya şer, te'siri devam eder. Hatta irsi olarak yedi batna (kuşağa) kadar sürüp gider.

Üçüncüsü: Çocuğun meydâna gelmesine esas olan, ve babanın sulbünden intikâl eden, mâyî madde ile ana rahminde bulunan ve kendisi ile cenînin beslendiği maddenin tekev-vün ettiği (vücûda getirildikleri) eşyânın unsurların muhtelif olmasıdır. İşte bunların (babadan intikâl eden madde ile ana rahminde bulunan ve cenîni besleyen maddeleri) meydâna getiren unsurların, eşyânın temiz yahut ta murdar olmaları da bu durumlarına göre te'sirlerini gösterir.

(1) Âl-i İmran sûresi, âyet: 6

(2) El Kehif sûresi, âyet: 32

* Bunun içindir ki Peygamberimiz (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır: «Sulbünüzden inen (madde için) en temiz ve hayırlı olanı araştırıp evlenin.» (1)

Ve yine Hz. Peygamber bir hadisi şeriflerinde şöyle buyurmuştur:

«Evlenen kimse, toprağa ağaç fidanı diken gibidir. Sizden herhangi biriniz, ağaç fidanını hangi toprağa dikeceğine iyi dikkat etsin.» Buyurmuştur. Bu demektir ki fenalıktan uzak, pâk ve temiz kadın ile evlensin. Ve yine Hz. Peygamber, bir hadislerinde de şöyle buyurmuştur:

«Harâbede biten yeşillikten (dış güzellikten) sakınınız. «Dış güzellik, harâbedeki güzellik, nedir diye sorulunca cevap olarak; «Kötü çevrelerde yetişmiş bulunan güzel kadındır.» Buyurmuşlardır.

Dördüncüsü : Çocuğun beslenebileceği maddelerin ve emzirilen sütün incelenip araştırılması, ona emzirilen sütün temiz ve iyi olup olmamasındaki farklardan ileri gelmektedir. Çocuğun beslendiği ve kendisine emzirilen sütün te'sirinden dolaydır ki bir kimsenin üstün vasıflarla öğülmesi için; «İyi ve bol sütün karşılığı Allah'tandır.» denilir. (bu deyim ile çocuğun beslenebileceği maddelerin iyi ve temiz olmasındaki te'sir belirtilmektedir.)

Beşincisi : Onların terbiye edilme durumlarından, onlara yapılan telkinlerden, onlarda tabiat haline getirilen huylardan, onlara alışkanlık olarak kazandırılan iyi yahutta çirkin âdet ve davranışlardan ileri gelmektedir.

O halde çocuğun ana ve babası üzerindeki hakkı, Şer'i - Şerifin (dinin) emrettiği güzel edep ve terbiyenin başlangıçtan itibâren çocuğa verilmesi, doğruluk ve adâlet duygusu, her fırsatta kendisine hatırlatılması ve iyilikleri bilfiil yapma alışkanlığı ona kazandırılmış olmasıdır.

(1) Câmiu's-Sağır Cilt: 1, Sh: 130, Mısır tab: 1929

Nitekim, Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

«Çocuklarınız yedi yaşlarında iken onlara namazı öğretip, kılmalarını isteyiniz. On yaşlarında iken, namaz için (kılmadıklarında) döğünüz.» (1)

Ayrıca ana ve babanın, çocuklarını, aşağılık ve bayağı kimseler ile oturup kalkmaktan da muhâfaza etmeleri gereklidir; Çocuğun onlar üzerindeki hakkıdır. Çünkü; çocuk bu sabıllık devresinde, istenilen her şekli almağa müsâit balmumu gibidir.

Diğer taraftan çocuğun nazarında, öğülmek, izzet ve şeref dâima güzel gösterilmeli; yerilmek ve hakirlik ve bunlara rızâ da, daima çirkin gösterilmelidir. Ayrıca yemeğe, içmeğe düşkünlükten nefret ettirilmeli, yeme içme hususunda iktisat ve itidal ile hareket etmesi bir alışkanlık olarak kendisine kazandırılmalıdır. Şehvî arzulara uymaması, zayıf akıllı, fikirsiz kimselerden uzak kalması temin edilmelidir. Gündüzleri çok az uyumalıdır. Zîrâ gündüz uykusu, insanı ihtiyarlatır. Ve ona tembellik verir.

Çocuğa gerek, sözlerinde ve gerekse işlerinde dâima ağırbaşlılık ve teenni alışkanlığı kazandırılmalıdır. Kendi arkadaşlarına karşı üstünlük taslamaktan, onları döğmek veya söğmek ve onlara karşı lüzumsuz davranışlardan men edilmeli. Altın ve gümüşü (parayı) çok saymaktan ve onlara düşkünlükten de men edilmeli. Yakınlarını ziyâret (sılâ-ı rahme) alıştırılmalıdır. Ayrıca şer'i-şerifin bütün farzlarını en güzel bir şekilde yerine getirmeğe alıştırılmalıdır.

Bazı bilginler şöyle demişlerdir: İnsanın mes'ut olması sebeplerinden biri de, kendisini henüz çocukluk devresinde iken şer'i-şerifin (dinin) emirlerini yerine getirme alışkanlığı kendisine kazandırılmalıdır. O derecede ki çocuk, resit olup ta, kendisine dinî emirlerin farz ve vâcipleri bildirildi-

(1) Sunen-i Ebî Davut.

ğinde onların tamamını önceden alışmış olduğu tatbikata uygun görmesidir. Zîrâ durum böyle olunca, akli görüşü çok kuvvetli olur. Ve görevlerini yerine getirmekteki azmi de güçlü ve nüfuzlu olur.

Altıncısı : İhtisas yapma husûsunda faydalandığı kimselerin; kendileri ile ünsiyette bulunup yolunu tâkip ettiği, mezheb ve meşrebini benimsediği kimselerin farklı oluşudur. Bu itibarladır ki; «kişinin kendisini kendisinden sorma. Arkadaşlarını gör, onu tanıyıp anlamış olursun» (1) denilmiştir.

Yedincisi : İnsanın kendi nefsi ile başbaşa kaldığında bilgi ve amel bakımından kendini tevhiz etmek ve rûhunu arındırmak husûsundaki çalışma metotlarının farklı olmasıdır.

Gerçekten üstün, tam ma'nâsı ile olgun ve faziletli insan, hazırlanması matlup olan bu yedi şey (sebeb), kendisinde cem edilmiş olan kimsedir. Böyle bir insan, yaradılış (aslı) maddesi temiz, mizâcî mütedil, emânet ve istikâmet sâhibi ve iyi babaların sulbünden gelmiş, şer-i şerifin muktezâsına uygun, temiz ve helâl maddeler ile tekevvün eden, yine aynı şekilde tekevvün eden ana rahminde bulunan maddeler ile beslenmek sûreti ile vücut bulmuş; Helâl ve temiz süt emmiş, küçük yaşta iken iyi bir terbiyeci tarafından, güzel edep ve terbiye ile yetiştirilmiştir. Ayrıca kötü kimseler ile oturup kalkmaktan uzak tutulmak sûreti ile muhafaza edilmiş, reşid olduktan sonra da, hak yolu (mezhebi) seçmiş, ve bunda ihtisaslaşmış, hakkı bilmek ve hayra, iyiliğe koşmak husûsunda, gücünün son haddine kadar çalışmış olan kimsedir.

Bu sayılan şeylerde muvaffak olan kimse, her cihetten bütün iyilikleri, hayırları kendisinde bir araya getirmeğe mu-

(1) Hem neşinin sor kişinin etme kendinden sual
Her kişi dâim karîninden eder kesb-i hisal.

vaffak olmuştur. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de: meâl olarak

«Eğer onlar İlâhi Kitabın tâlimatını gereği gibi yerine getirselerdi elbette üst taraflarından gelen ve ayakları altındaki arzdan çıkan bol nimetlere müstağrak olurlardı.» (1)

Böyle bir insan, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de tavsif edip öğdüğü ve nezd-i ilâhisinde seçkin kimselerden olmağa liyâkat kazanmış kimselerden olur. Nitekim, Kurân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurulmuştur:

«Muhakkak ki onlar, nezd-i ilâhimizde seçkinlerden ve hayırlı olanlardandır.» (2)

Her yönü ile kötülük, aşağılık ve rezilete boyanan kimse ise, yukarda zikrettiğimiz hususlardan yoksun bulunan ve bunların zıddı vasıflar, kendisinde bir araya gelmiş olan kimsedir.

Bilmiş ol ki hal ve tavırları temiz olan insan, işittiği ve müşâhede ettiği, hâdiselerden faydalanır. Gerek iyilik ve gerekse kötülük, bunların hepsinden müsbet olacak bir netice elde eder, İbret dersi alır. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak:

«Toprağı temiz bir memleketin bitkisi Rabb'ısının izni ile bol çıkar. Fakat toprağı temiz olmayanınkindi ise faydasız ve cılız olanından başkası çıkmaz.» (3)

Buyurduğu Âyet-i Celile ile bu husûsa işâret etmiştir.

Yer yüzündeki kötü ve çorak toprağın, tohumu iyi ve suyu tatlı ve temizde olsa yine de o toprak, pis ve kötü bitki bitirir. Fakat, iyi bir toprak, kendisine ekilen tohumu ve verilen suyu iyi olmasa da o toprak, yine de iyi bitki bitirir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, Kitâb-ı Kerim'inde meâl olarak şöyle buyurmıştır:

(1) El-Mâide sûresi, âyet: 66

(2) Sad sûresi, âyet: 47

(3) El-A'raf sûresi, âyet: 58

«Hepsi de aynı su ile sulanan birbirine komşu topraklar vardır. Onlarda biten meyvaların kimini, kimine lezzet ve tadda üstün kıldık.» (1)

Nitekim, Allah Teâlâ Kitâb-ı Kerim'inin vasfını beyân ederken de şöyle buyurmıştır:

«Resûlüm de ki: O Kur'ân, iman edenler için bir hidâyet kaynağı, ve (gönüllerdeki hastalıklara ilâhi bir) şifâdır. İnanmamışların da Kur'ân'a karşı kulaklarında bir ağırlık vardır. Kur'ânın hakikatlarını göremediklerinden kendileri için bir (kapalılık) körlüktür. Sanki, onlara uzak bir yerden sesleniyor da anlamıyorlar.» (2)

(1) Er-Rad sûresi, âyet: 4

(2) Fussilet sûresi, âyet: 44

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PEYGAMBERLİK ŞECERESİ VE BU ŞECERENİN, DİĞER BÜTÜN İNSANLARIN CEVHERLERİNE ÜSTÜN KILINDIĞI

İlâhi hikmet, peygamberlik şeceresinin, meleklerle insan arasında tek bir sınıf ve bir nev'i olmasını iktizâ etmiş; peygamberlerin, bir cihetten meleklerle diğer bir yönden de insanlara benzer ve müşterek vasıfta olmalarını gerekli kılmıştır.

Çünkü, peygamberler, göklerin ve yerin melekûtuna (gayb âleminin bilgisine) muttali olmaları itibâriyle melekler gibidirler. Yeme, içme ve benzeri ihtiyaç durumları itibâriyle de beşerîdirler. Peygamberlik cevherinin, melek ile beşer (insan) gibi iki nev'i varlığın arasında bulunması bir bakıma mercan gibidir. Çünkü, mercan denizde hasıl olan bir taştır. Fakat, dallarının budanır olması itibâriyle ağaca benzemektedir. Kezâ bu benzerlik hurma ağacında da görülür. Çünkü hurma bir ağaçtır. Lâkin, aşî yapılmağa ihtiyaç olması ve birde baş tarafından kesildiği takdirde kuruması ve muattal olması itibâriyle hayvanlara benzemektedir.

Allah Teâlâ, peygamberliği (nübüvveti) İbrahim Peygamberin evlâdına ve ondan önce de Nuh Peygamberin evlâdına vermiştir. Nitekim, bu husûsa Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de işâret etmiş ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«And olsun ki biz Nuh'u ve İbrahim'i Resûl olarak gönderdik. Onların nesillerine peygamberliği ve kitabı verdik» (1)

Ve yine Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«... Onların hepsini de birbirinin neslinden gelme tek bir zürriyet olarak âlemlerin üzerine mümtaz kıldı. Allah, her şeyi iştirici hakkıyla bilicidir.» (2)

Peygamberler (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun) her ne kadar görünüşleri, sûretleri itibâriyle beşer gibi iseler de onlar, ruhları itibâriyle melek gibidirler. Ayrıca peygamberler, rûhânî kuvvet ile te'yid edilmiş oldukları gibi, bununla da mümtaz kılınmışlardır. Nitekim, Allah Teâlâ, İsa Peygamber (Allah'ın selâmı üzerine olsun) hakkında Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«And olsun ki Biz, Mûsâ'ya Kitâp verdik. Ondan sonra da ard arda peygamberler gönderdik. Meryem'in oğlu İsa'ya da beyyineler verdik. Ve O'nu Rûhü'l-Kudûs ile destekledik.» (3)

Yine Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«O'nu, (Kur'anı) Rûhü'l-Emîn, inzaf edicilerden olası diye senin kalbine, ma'nâsı açık ve arabca bir dil ile indirmiştir.» (4)

Allah Teâlâ'nın, peygamberleri, bu rûh ile mümtaz kılmasının hikmeti, bu rûh sebebi ile onlarla melekler arasında münâsebet bulunduğundan, melekler vâsıtası ile kendilerine intikal edecek vahyi kabul etmeleri mümkün olması içindir. Diğer taraftan, peygamberler melek vasıtası ile kendilerine vahy olunan, İlâhî emirleri, insanlara tebliğ ederler.

(1) El-Hadîd sûresi, âyet: 26

(2) Âl-i İmran sûresi, âyet: 34

(3) El-Bakara sûresi, âyet: 87

(4) Eş-Şuara sûresi, âyet: 193-195

* Çünkü peygamberler ile insanlar arasında beşerî münâsebet mevcuttur. Bunun içindir ki Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

«Eğer, peygamberi bir melek yapsaydık, o meleği de bir adam kılardık ve herhalde onları yine düşmekte oldukları şübheye düşürürdük.» (*) (1)

Bu Âyet-i Kerîmede şu hususâ işaret buyurulmuştur: Peygamberlere mahsus olan bu rûh ile te'yid edilmemiş olan beşer, (bütün insanlar) İlâhî tâlimâtı yine ancak beşerden (peygamberlerden) telakki edebilirler. Melekten telakki etmek onların kudreti dâhilinde değildir. Ehl-i küfür, (inkârcılar), bu menzileyi ve peygamberlerin üstün kılınmalarındaki hikmetleri idrâk etmekte, kavramakta, körlük içinde bulunduklarından peygamberlerin nübüvvetini inkâr yoluna saptılar. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de inkârcıların durumunu anlatmış ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«O inkârcılar, peygamberlerine siz bizim gibi beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz, bizi atalarımızın taptığı şeylerden alkoymak istiyorsunuz. Öyle ise bize apaçık bir hüccet getiriniz. Dediler.» (2)

Peygamberlerin (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun.) diğer insanlara nisbetle durumları, insanın hayvana nisbetle olan durumu gibidir. Ve yine onların diğer insanlar ile olan münâsebeti, kalb ile diğer azaların birbirine olan münâsebeti gibidir. Diğer taraftan peygamberlerin kendi ümmetlerine nisbetle olan durumları güneşin aya nisbetle olan durumu gibidir. Keza peygamberlerin, bilgilerinin ümmetlerinin bilgilerine nisbetle durumu, güneşin ziyâsının ayın nûruna olan nisbeti gi-

(*) İnsanlar, melekleri asli mahiyetleri ile idrâk edemezlerdi.

Onun için mutlaka, bir adam sûretinde gönderilmek lâzımdı.

O vakitte, insan mı? Melek mi? diye şübheleri devam ederdi.

(1) El A'raf sûresi, âyet: 9

(2) İbrâhîm sûresi, âyet: 10

bidir. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Güneşi ziyalı ve aynı nurlu yapan O Allah'tır.» (1)

Ayın nûru (aydınlığı), güneşin ışığından alındığı ve ayın bizzat kendisi böyle bir ışıktan yoksun bulunduğu gibi, peygamberlerin de ümmetlerine nisbetle durumları böyledir. Keza peygamberlerin ilimleri, güneşin ışığı, ümmetlerinin ilimleri de ayın nûru, aydınlığı gibidir. Ayın nûru ancak güneşin ışığı vasıtası ile hâsıl olduğu gibi insanların ilimleri ve ruhlarının marazlardan arınıp temizlenmeleri ancak peygamberler vâsıtasıyla hâsıl olur. İşte bu husûsa Kur'ân-ı Kerîmde Allah Teâlâ işaret etmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Ey Rabbımız, onların içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, onlara kitabı, hikmeti öğretecek; onları en iyi şekilde temizliyecek bir peygamber gönder. Şüphesiz yegâne gâlip, tam hikmet sâhibi, ancak Sensin.» (2)

Her şeyden yüce olan Allah Teâlâ, melek vâsıtasıyla peygamberlerini tezkiye buyurmuştur. İnsanlardan dilediğini de peygamberler vâsıtasıyla tezkiye edip yükseltir. Bu durum bir bakıma üzerine bir yazı hakk edilmiş (yazılmış) bir mühür gibidir. Üzerine yazı yazılan bu mühür vâsıtası ile de çeşitli mumlar üzerine bu yazının tesbit edilmesi mümkün olur.

(1) Yûnus sûresi, âyet: 5

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 129

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

BÜTÜN EŞYAYA FITRÎ OLARAK FAYDA VE MASLAHATLARINA UYGUN DOĞRU YOL GÖSTERİLDİĞİNE DÂİRDİR

Allah Teâlâ, vücûda getirdiği her varlığa o şeyin fayda ve maslahatına uygun olan doğru yolu göstermiştir. Bu husûsa Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de:

«Allah, herşeye hilkatını veren ve sonra da doğru yolu gösterendir.» (1) Meâlindeki Âyet-i Celîlesinde bu husûsa işaret etmiştir.

Fakat Allah Teâlânın cansız varlıklara cemadlara doğru yolu göstermesi, onları sâdece teshir etmek sûreti ile değildir. Arzdaki cisimler gibi ki bunlar yukarıdan bırakıldıklarında aşağıya, arzın merkezine doğru düşerler. Yahutta ateş gibi ki yukarıya doğru yükselir.

Cenâb-ı Hakk'ın hayvanlara doğru yolu göstermesi ise onları teshir etmekle birlikte birde fitrî olarak onlara yapacakları işleri ilhâm etmesi ile olur. Meselâ, bal arısı, kendisine mahsus siyâsetini tâkip eder; Altı köşeli (altıgen) petekler yapar ve bal imâl eder. Bu özellikler fitrî olarak Cenâb-ı Hak tarafından kendisine ilham edilmiştir. Yahut ipek böceği gibi ki fitrî kabiliyeti ile kozalarını kendisi yapar. Veya hutta örümcek ki, dokularını yine fitrî kabiliyeti ile kendisi örür.

(1) Tâhâ sûresi, âyet: 50

Allah Teâlâ'nın meleklerle olan hidâyeti ise teshir, ilham ve aklın bedaheti ile ve birde onlara verdiği zarûrî ilimler ile. İnsana gelince: Cenâb-ı Hakk'ın insana olan hidâyeti (doğru yolu göstermesi), bütün bunlar ile birlikte insana, düşünce gücünü vermiş olması ile. Çünkü, insanın nefes alıp vermesi ve vücudunun bir çok hareketleri teshir yolu ile, zorunludur. Yine insanın bir kısım hareketlerinde kendisine doğru yolun gösterilmesi ilham tarîki ile. Meselâ yeni dünyâya gelmiş çocuğun ana memesini tutup emmesi, aç olunca gıdasını ağlamakla istemesi, keza ağrı ve elemelerinden ağlamakla şikâyetçi olması yine ilham tarîki ile.

Diğer taraftan insan, ancak aklın bedâheti (apaçık bilmesi) ile ilimlerin prensiplerini kavrar. Fikir gücü ile, bilenlerden faydalanarak bilinmeyenleri öğrenip elde etme sonucuna varabilir.

O halde insan, Allah Teâlâ'nın hayvanlara ilham yolu ile verdiği (bal arısında olduğu gibi) ma'rifetlerden, onlara teshir yolu ile verilmiş olan gıyeceklerden ve kendilerini düşmanlarına karşı müdafaa edecek silâhlardan ârî (yoksun) olarak yaratılmış ise de Allah Teâlâ, insana akıl ve düşünce ile öğrenme, gıyecekler, silahlar ve çeşitli âletler, yapıp imâl etme gücünü vermiştir; bu imkânlardan müstakil olarak istediği şekilde istifade etmeğe insanı muktedir kılmıştır.

Hiç şüphe yok ki bunların hepsi insan için bir fazilettir. Noksanlık değildir. Çünkü, Allah Teâlâ, insana, ilim, akıl ve çalışan el, vermekle ona herşeyi vermiştir. Eğer Allah Teâlâ, insana, hayvanlara verdiği şeylerin aynısını tedricî bir sûrette vermiş olsaydı, gerçekte her nimeti ondan menetmiş olurdu. Çünkü hayvanlarda mevcut olan imkânların bir kısmı diğer bir kısmını yerinde istimal etmeğe engel olur.

Allah Teâlâ, insanın, dilediği her şeyi, bilgisi ve düşünce-

si ile çalışıp tahsil etmeğe muktedir olduğuna işâret etmiş ve Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah, sizi analarınızın karınlarından kendiniz hiç bir şey bilmiyorken çıkardı. Ve size kulaklar, gözler ve gönüller verdi. Tâ ki şükr edesiniz.» (1)

Bir kısım, kimseler de zannetmişlerdir ki canlılar arasında insan, noksan olarak yaratılmıştır. Bu kimseler şunu iddia ederler: Hayvanlardan bir çoğuna kendilerini müdafaa etmek için parçalayıcı dişler, yakalayıp parçalıyacak pençeler verilmiş olduğu halde insanlara kendilerini savunacak bir silâh verilmemiştir. Hayvanların elbise yerine geçen vücut örtüleri kendilerine yeter derecede vardır. Fakat insanın vücudunu örten tabîî bir elbisesi yiktur. Sonra insan bedenini temizlemeğe muhtaçtır. Halbuki, hayvanlar böyle bir ihtiyaçtan müstağnidirler. Bunun içindir ki Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak:

«Ve insan zaif olarak yaratılmıştır.» (2)

Buyurmuştur. Fakat bu kimselerin bu iddiaları doğru değildir. Samimi olarak inanmış insanlar katında doğru olan şudur: İnsan, Allah Teâlâya ve «Melei âla» denilen seçkin ve en üstün melekler cemaatına nisbetle zaif olsa da, onların iddia ettiği cihetten de canlılardan (hayvanlardan) noksan bir durumda değildir.

Çünkü Allah Teâlâ, kendi yüce hikmetine uygun olarak hayvanattan her bir nev'e ve ilmi ilâhisine göre onun maslahatına elverişli silâh ihsan etmiştir. Meselâ; ba'zılarına süratle kaçma gücü verilmiştir. Sığırdı ve koyunda olduğu gibi, ba'zılarına da mızrak gibi boynuzlar verilmiştir. Ba'zılarına da çomak şeklinde silâh verilmiştir. At ve katırda mevcut tırnaklar gibi. Yine kirpide olduğu gibi ba'zılarına vücudu örten ve tecâvüz edenlere karşı kendini korumak için diken

(1) En-Nahl sûresi, âyet: 78

(2) En-Nisa sûresi, âyet: 28

gibi batan silâh verilmiştir. Kezâ, yine bunlardan herbirine kendisine yeter beden örtüsü, elbise verilmiştir. Her türe bir san'at isti'dadı verilmiştir. Ve her hayvan türüne tabîi olarak san'atını yapma isti'dadı Cenâb-ı Hak tarafından kendisine ilhâm olunmuştur.

Bütün bunlara karşılık, Allah Teâlâ, insana fikir ve temyiz kâbiliyeti (faydalı ile zararlıyı, iyi ile kötüyü ayırd etme istidadı) vermiştir ki insan kendi ihtiyacına göre istediği âlet-i yapısın; istediği elbiseyi temin etsin. Sonra bunları istediği zaman kullansın. İsteddiği zaman bıraksın. Yahut arzu ettiği zaman istediği şekilde değiştirsin.

Halbuki, hayvan silâhından müstağni bulunduğu zaman onu bırakıp atmak, imkânına sâhip olmadığı gibi değiştirmesi de söz konusu değildir. Şu verdiğimiz misâller, insanın tam ve kâmil olduğunun delilleri değil midir? Bilinen bir gerçekte şudur ki insan, düşünce ve zekâsı sâyesinde kendisinden çok daha kuvvetli hayvanları kendi hükmü altına almaktadır. Çünkü, insan, düşünce ve zekâsı ile onların her birini avlıyacak âletleri yapıp hazırlamaktadır.

O halde Allah Teâlâ'nın insana bahsettiği ve insan da muhtaç olduğu her şeyi kendisi ile tahsil ettiği akıl, her nimet ve imkândan çok daha üstün ve daha şerefli. Çünkü akıl öyle bir âyinedir ki insan onun safiyetini ve temizliğini iyi muhafaza ettiği takdirde onunla göklerin ve yerin melekûtuna, ilmine muttalî olur.

ONALTINCI BÖLÜM

İNSANIN SAADETİ VE ONUN BU SAADETİ ARZU EDİP ÖZLEDİĞİNE DÂİRDİR

Âlimlerden bir kısmı demislerdir ki: Allah Teâlâ, varlıklardan her biri için bir kemâl derecesi ta'yin buyurmuştur. Her sey, kendisi için ta'yin edilen kemâle, tabî-i olarak sevk edilip itilmektedir. Yüce Allah, her şeye, kendisine tahsis edilen mükemmelliğe erişmesi husûsunda doğru yolu göstermiş ve kendilerini bu mükemmellik için musahhar kılmıştır. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de:

«Her şeye hilkatini veren ve sonra da doğru yolunu gösteren O Allah'tır.» (1) Meâlindeki Âyet-i Kerime ile bu husûsa işâret buyurmuştur. İnsanın kendisi için de hazırlanmış ve kendisine mübah kılınmış saadetler vardır. Bunlar, Kur'an-ı Kerimde:

«Eğer siz Allah'ın nimetlerini saymak isterseniz onları sayıp bitirmeğe muktedir olamazsınız.» (2)

Meâlindeki Âyet-i Celile'de zikr olunan ni'metlerdir. Bununla berâber bütün nimetler ve saâdetler, özet olarak iki bölüme ayrılır. Bunlardan birinci bölümde olan nimet ve saadetler, ebedî olup, hiç bir sûrette değişmeyecek ve yok olmayacak olan saadetlerdir. İşte bunlar, âhîret nimetleridir.

(1) Tâhâ sûresi, âyet: 50

(2) İbrâhîm sûresi, yet: 34

İkinci bölümde olanlar ise; değişip, yok olma durumunda bulunan nimetlerdir. Bunlarda dünyaya âit olan nimetlerdir. Dünyâya âit olan nimetler, bizleri birinci bölümde işâret edilen, âhîret saâdetlerine ulaştırmadığı takdirde, o zaman dünyâya ni'metleri bizim için çölde görülüp su zannedilen, bir serap, aldatıcı bir gurur, bir fitne ve bir azaptır. Bunlar, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de vasf ettiği gibi bir durum almış olur. Cenâb-ı Hak, me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir, ki onunla insanların ve hayvanların yiyeceği bitkiler yetişip birbirine karışmış; yeryüzü süslenip bezenmiş, ve yerin sahipleri de bütün bunlara sâhip olduklarını sandıkları bir sırada geceleyin veya gündüzün, buyruğumuz o yere gelmiş, sanki dün de yerinde yokmuş gibi onu tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmiştir. İşte iyi düşünen bir millet için âyetleri böyle uzun uzun açıklıyoruz.» (1)

Şâirin, dünyâ hayâtı hakkındaki şu şiiri ne kadar yerinde söylenmiştir:

«Dünyâ hayâtı bir rüyâ gibidir. Gören kimseyi kısa bir süre sevindirir. Az sonra da kaybolup gider.»

Dünyâda mevcut her fert, saâdet özlemi içindedir. Her fert bütün gücü, gayreti ile saâdeti araştırıp durur. Lâkin çok kere yanılır. Ve hakikatta saâdet olmayan şeyi saâdet zanneder. Böylece onunla oyalanır. Boş yere ona güvenir. Bu durumda olan kimse, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de vasf ettiği şu kimseler gibi olur. Nitekim, Cenâb-ı Hak, me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«O inkârcıların amelleri, engin çöllerdeki bir serap gibidir. Susayan kimse, onun bir su olduğunu zanneder. Nihâyet oraya geldiğinde orada hiç bir şey bulamaz.» (2)

Ve yine Cenâb-ı Hak me'âl olarak:

(1) Yûnus sûresi, âyet: 24

(2) En-Nûr Sûresi, âyet: 39

«Râblarını küfür ile inkâr edenlerin amelleri, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiç bir şeyi, ellerine geçiremezler. Onların bu durumları, (Hakdan uzak) derin bir sapıklığın tâ kendisidir.» (1)

Buyurmuştur. Şâirin konu ile ilgili şu sözleri ne kadar yerindedir: «Herkes kendisine gelecek zararı önleyip faydaları da elde edecek bir çareye baş vurur. Fakat kişi kendi durumu ile ilgili tasarruflarında yanılır ve çok kere zahmet ve meşakkatları rahatlık sebebi olan şeylere tercih ettiği görülür.»

Dünyâya âit nimetler, gerektiği şekilde kendilerinden faydalanıldığı ve ne gâye ve hikmetle yaratılmışlarsa onlara uygun bir şekilde değerlendirilip istifade edildiğinde hakikî nimet ve vesile-i saâdet olurlar. Bunun izâhına gelince: Yüce Allah, dünyâyı (insan için) muvakkat bir emânet olarak yaratmıştır ki insan ebedî nimetlere ve hakikî saâdete ulaşabilecek şekilde ondan (dünyâdan) istifade etsin. Ve yine Allah Teâlâ, dünyâdaki nimetlerden her biri için (helâl ve haram olması bakımından) şer'i hükümler bildirmiştir. O nimetten nasıl faydalanılacağını ve o nimetlerde ne sûrette tasarrufta bulunulacağını açıklamıştır.

Ancak bu dünyâ ni'metlerinden faydalanma hususunda insanlar iki bölüme (guruba) ayrılmışlardır.

Birinci (bölüm) kısımda bulunan insanlar, dünyâ ni'metlerini yüce Allah'ın meşru kıldığı şekilde ele almış olanlardır. Onlar, bu şekilde ele aldıkları için ondan faydalanmışlardır. Ve bu dünyâ ni'meti onlar için gerçek ni'met ve hakikî saâdet olmuştur. Bunlar Kur'ân-ı Kerim'de muhtelif sûrelerdeki müteaddit âyet-i kerimelerde vasıfları anlatılan kimselerdir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(1) İbrahim sûresi, âyet: 18

«Onlar (o mü'minler) ki eğer kendilerine yer yüzünde bir imkân (bir iktidar mevki-i) verir isek, dosdoğru namazı kılarlar. Zekâtı verirler. İyiliği emr ederler. Kötülükten vaz geçirmeğe çalışırlar. Bütün işlerin sonucu nihâyet Allah'â râci'dir.» (1)

«Bu dünyâda iyi hareket edenlere güzel bir mükâfat vardır. Âhiret yurdu ise elbette daha hayırlıdır. Takvâ sahiplerinin yurdu ne güzeldir.» (2)

«Zulme uğratıldıktan sonra, Allah yolunda hicret edenler yok mu; Biz onları muhakkak sûrette ve güzel bir şekilde yer yüzünde de yerleştiririz. Âhiret mükâfaatı ise her halde daha büyüktür.» (3)

İşte bu Âyet-i Kerîmelerde vasf olunan ve bu birinci bölümde bulunan insanlar, dünyâda pek temiz ve huzurlu bir hayat yaşadılar. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurur:

«Elbette biz onları temiz bir hayat ile yaşatacağız.» (4)

İkinci bölümde bulunan insanlara gelince: onlar da dünyâdan faydalandılar. Fakat Allah Teâlâ'nın onlar için meşru kıldığı ölçülerin dışında ondan yararlanma yolunu tuttular. Dünyâya meylettiler. (Ona ihtirasla bağlandılar). Bu durumda dünyâ ni'metleri onlar için bir cezâ ve şekâvet (azgınlık sebebi) oldu. Bu yüzden de dünyâ ni'metleri ile onlar, dünyâda da, âhirette de muazzeb oldular. İşte bu kimseler, Allah Teâlâ'nın:

«Onların ne malları ne evlatları seni imrendirmesin. Allah bunlar sebebi ile ancak kendilerini dünyâ hayatında azâba çarptırmayı ve kendileri kâfir olarak canlarının güçlüğüle çıkmasını irâde eder.» (5)

(1) El-Hac sûresi, âyet: 41

(2) En-Nahl sûresi, âyet: 30

(3) En-Nahl sûresi, âyet: 41

(4) En-Nahl sûresi, âyet: 97

(5) Et-Tevbe sûresi, âyet: 55

Meâlindeki Âyet-i Celîlesinde vasf ettiği kimselerdir.

Bizler dünyâ yurdunda bulunduğumuz müddetçe âhiret saâdetlerinin mâhiyetini, kühnünü tasavvur etmemiz mümkün değildir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak:

«Hiç bir nefis, kendileri için gizlenmiş olan, gözler nurlandırıcı ni'met (ve saâdet) leri bilemez.» (1)

Buyurmuştur. Peygamber Efendimiz de (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) yüce Rabb'isinden rivâyet ettiği kudsi bir hadîste şöyle buyurmuştur:

«Allah Teâlâ buyurur ki: Ben salih (iyi) kullarım için cennette, hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği ve hiç bir beşerin kalbine de gelmemiş olan güzel ni'metler hazırladım.» (2)

Bizlerin dünyâda iken âhiret nimetlerini tasavvur edemeyişimizin iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi şudur: İnsan bir şeyi bizzat idrâk etmedikçe o şeyin hakikatını bilmesi mümkün değildir. Böyle bir şeyi, insan idrâk edemediği halde o şey, kendisine misâllerle vasfedilmeğe, anlatılmağa çalışılsa, erginlik çağına gelmemiş bir sabiye, evlilik ve cinsî münâsebetin lezzetini belirtmek gibi olur. Çocuk ancak erginlik çağına gelip bizzat âile yuvası kurduğunda, izdivaçla bu zevkin mâhiyetini kavrayabilir. Başka türlü mümkün olmaz. Yine bir şeyin mâhiyetini idrâk edememiş olan bir kimseye o şeyi anlatmak, anadan doğma âmâ (kör) olan insana aynanın ve aynadaki görüntünün mâhiyetini anlatmak gibi olur ki ayna ne sûretle vasf edilirse edilsin, âmâyâ onun mâhiyeti hakkında fikir verme imkânı pek güçtür.

Âhirete ait zevk ve lezzetler karşısında da dünyâdaki biz insanların durumu böyledir. Biz âhirete ait saâdetleri kühnü ve hakikatları ile tasavvur etmemiz mümkün değildir. Ancak

(1) Es-secede sûresi, âyet: 17

(2) Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim (Şerhi meşarîk Cild 2 Sh)

o nimetleri müşâhede ettiğimiz zaman onları idrâk etmiş oluruz. Fakat o vakıta onlar ile hâsıl olan lezzet ve sürûr onların dînunda olan her şeyi bize unutturur. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Şübhe yok ki cennet eshâbı, bugün sürûr ile zevk içinde bulunmaktadır.» (3)

Cennet ni'met ve saâdetlerini dünyâda iken idrâk etmimize mâni olan ikinci sebebe gelince; o da şudur: İnsanın rûhî kuvvetlerinden her biri ile bedenine âit uzuvların her biri için bir zevk, bir lezzet vardır. O lezzete başka uzuv iştirak edemez. Meselâ gözün lezzeti insanın güzel saydığı şeylere bakması ile, kulağın lezzeti hoş gelen ve iyi kabul edilen sesleri işitip dinlemesi ile, dokunmanın lezzeti, zevk alacağı şeylere dokunması tatması iledir. Keza vehmin lezzeti, umduğu şeyleri tasavvur etmesi ile, hayâl gücünün lezzeti, güzel kabûl ettiği şeyleri tasavvur etmesi iledir. Düşünce ve zekâ gücünün lezzeti de bilinenlerden hareketle bilinmeyenleri bilme, anlama mutluluğuna ermekleedir.

Bu rûhî kuvvetlerden veya bedenî âzâdan herhangi birine bir âfet arız olupta onu gördüğü vazifeden alıkoyduğunda artık o rûhî gücün veya bedenî' uzvun lezzeti muattal kalır. Görev de yapamaz olur. Böylece muattal duruma gelen rûhî gücün veya bedenî uzvun durumu, susadığı halde bir türlü suya isteği olmayan hastaya benzer. Nitekim bu konuda şâir ne kadar güzel söylemiştir.

«Hastalığı sebebi ile ağzı acı olan kimse, ağzının bu durumu ile zülâl gibi tatlı suyu dahî acı bulur.»

Durum böyle olunca âhirete âit lezzetlerin dünyâya âit ahvâl ile idrâk edilmesi mümkün olmaz. Çünkü uhrevî lezzetler öyle lezzetlerdir ki ancak sırf akıl (aklı mahz) ile idrâk

(3) Yâsin sûresi, âyet: 55

olunurlar. Halbuki dünyâ yurdunda bulunan insanların büyük bir kısmının akılları, âhirete âit lezzetlerin hakikatlarını idrâktan alıkonmuş, hayrete düşürülüp şaşırtılmıştır. Bu kimselerin akılları, bir âfet veya bir başka sebeble hissi iptal edilen ve acı duymayan bir uzuv gibidir. Yahut ta, açlığın verdiği elemi hissetmiyen hasta gibidir. Böyle bir şahsı hastalık zaif düşürmesine rağmen, bu hastanın bir türlü yemeğe isteği gelmemektedir. Hasta, ancak kendisine elem veren maraz ortadan kalkınca açlığını hissedebilir.

Bu misâllerde görüldüğü gibi bizlerin çoğumuzun akılları, âhiret lezzetlerini idrâk etme husûsunda yetersizdir. Erginlik çağına gelmemiş çocuklar, yetişkinlerin bildiklerini ve eşyanın hakikatlarını idrâk etmeleri gibi idrâk edemezler.

Âhiret nimetlerinin idrâk edilmesi konusunda bizim çoğumuzun akılları çocukların yetişkinlere olan nisbeti gibidir. Çocukların bu çocukluk durumları devam ettiği müddetçe, hâdiseler karşısında yetişkinlerin duymakta oldukları elem veya lezzetleri idrâk edemezler. Onlar ancak bir takım masallar ve asılsız şeyler ile oyalanıp dururlar. İşte bunun gibi akıl bakımından çocuk durumunda olan kimseler de hakikatlara muttali olamazlar; ve gerçekleri değerlendiren, onlardan ibret dersi alamazlar. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Bu dünyâ hayâtı sâdece bir oyun ve oyalanmadan ibârettir. Asıl hayat âhiret yurdundaki hayattır. Keşki bilse-ler.» (1)

Ve yine Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Dünyâ hayâtı, sakın sizi aldatmasın, Allah'ın afvına güvendirerek şeytan sakın sizi ayartmasın.» (2)

Allah Teâlâ, âhirete âit lezzet ve saâdetleri, umûmun anlayışlarına yaklaştırmayı irâde buyurmuştur. Bu sebeble de

(1) El-Ankebut sûresi âyet: 64

(2) El-Rum sûresi âyet: 33

o nimet ve saadetleri, insanların his ve idrâklarının alabileceği çeşitli şeylere teşbih etmiş ve misâller irad etmek sûreti ile bu gerçekleri onlara bildirmiştir. Nitekim, yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah'ın buyruklarına karşı gelmekten sakınanlara, (muttakilere) vaad olunan cennetin benzeri şöyledir: Orada rengi, kokusu, hiç bir vasfı bozulmamış sudan ırmaklar, tadına hâlel gelmeyen süttan ırmaklar, içenlere lezzet veren şarabdan ırmaklar, süzme baldan ırmaklar vardır.» (1)

Bu Âyet-i Celîlede yüce Allah, cennet nimetlerinin pek iyi ve çok temiz olduğunu umûma anlatmak için onların iyiden iyiye bilip tanıdıkları maddelerden misaller vermiştir. Dikkat edilirse Âyet-i Celîlede Cenâb-ı Hak, «Muttakilere vaad olunan cennetin benzeri..» Buyurmuştur da «Muttakilere vaad edilen cennet» dememiştir. Bu incelikle öz akıl sahipleri için şu cihete işâret edilmiştir: Âyet-i Kerîme'de hakiki cennet ancak temsil ve tasvir sureti ile izah edilmiştir. Çünkü insan cennet saâdetinin hakikatına muttali olmak için ne kadar çalışır ise çalışsın buna muktedir olamaz.

Cennet saâdetlerinin hakikatına muttali olabilmek için şu iki cihetten başka çâre yoktur.

Birincisi: İnsanın bu maddî kafesten (cisimden) ayrılması ve bu madde âleminin ötesinde olan makâma geçmesi lâzımdır ki o saâdetlere muttali olabilsin. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«... Rabbının âyetlerinden biri geldiği gün, daha evvelden iman etmiş veya imanında bir hayır kazanmış olmayan hiç bir kimseye, o günkü imanı asla fayda vermez. Resûlüm de ki: bekleyin, çünkü bizde şüphesiz ki bekleyicileriz.» (2)

İkincisi: İnsan bu heykelden (cesedden) ayrılmazdan önce, insan ruhuna musallat olan bir takım ruhî marazları te-

(1) Muhammed sûresi, âyet: 15

(2) El-En'am sûresi âyet: 158

mizleyip gidermesi lâzımdır. Bu ruhî marazlara işâret eden Âyet-i Kerîme meâl olarak şöyledir:

«Onların kalblerinde bir maraz (ma'nevî hastalık) vardır. Allah da onların marazlarını artırmıştır.» (1)

Bu ma'nevî hastalıkların murdarlıklarına da şu Âyet-i Celîle ile işâret edilmiş ve meâl olarak şöyle buyurulmuştur:

«Ey ehl-i beyt, Allah sizden kusurları gidermek ister.» (2)

Ruhî hastalıkları gidermeği başaran insan, kendisi için, hazırlanmış saâdetlerin bir kısmına, âdeta ince bir perdenin ötesinden görür gibi muttali olur. Nitekim Peygamber Efendimizin arkadaşlarından olan Hz. Harise'nin (R.A.) şu sözleri rivâyet edilmiştir. Hz. Harise (R.A.) Peygamber Efendimiz'e (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun).

«Ey Allah'ın Resûlü, nefsimi dünyânın aldatıcı zevklerinden alıkoydum. Şimdi ben Rabb'ımın arşına bakıp pek bârız bir tarzda görür gibi oluyorum. Ayrıca ehl-i cennetin birbirlerini ziyâret etmelerini; kezâ cehennem ehlinin de birbirlerine karşı bağırıp feryat kopardıklarını da görür gibiyim.»

Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (Allahın selât ve selmı üzerine olsun) Hz. Hariseye şöyle buyurmuştur:

«Gerçeği bilmiş oldun, Bu durumuna devam et.» (3)

Emir-el-müminin Hz. Ali de (Allahın selâmı üzerine olsun) şöyle demiştir: «Şu maddî varlık perdesi gözlerimin önünden kaldırılmış olsa, âhiret hayâtına ve ondaki saâdetlere âit kesin bilgimde bir artma hasıl olmaz.»

(1) El-Bakara sûresi âyet: 10

(2) El-Ahzab sûresi âyet: 33

(3) El-Bezzar ve Taberâni tahrîf etmişlerdir.

İnsan, sefere çıkan bir yolcudur. Onun bu yolculuğunun ilk başlangıcı, Allah Teâlâ'nın bildirdiği ve me'âlini vereceğimiz, iki âyet-i kerîmede işâret edilen mebd'e'dendir. İnsanın bu yolculuğa başlayışına işâret eden Âyet-i Celîlede me'âl olarak şöyle buyurulmuştur:

«Biz onlara, kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yer yüzünde sizin için bir vakta kadar, yerleşip faydalanılacak şeyler vardır. Dedik.» (1)

Diğer bir Âyet-i Celîle'de Cenâb-ı Hakk me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Resûlüm an o vakti ki, Rabbin âdem oğullarından ve onların sulbünden zürriyetlerini çıkarıp kendilerini nefislerine şahit tutmuş ve onlara: Ben sizin Rabb'imiz değil miyim? demiş onlar da; evet sen bizim Rabb'imizsin bizler şahidiz. Demişlerdi.» (2)

İnsanın bu seferinin sona ermesi ancak selâmet yurduna, ebedî karar kılma (yerleşme) yurduna varması iledir. Bu da âhîret yurdudur. İnsan için bu yolculuğunun sona ermesi-

ONYEDİNCİ BÖLÜM

İNSANIN DÜNYÂSINDAKİ DURUMU VE DÜNYÂDAN AZIK OLARAK KAZANMAĞA MUHTAÇ OLDUĞU ŞEYLERE DÂİRDİR.

İnsan, sefere çıkan bir yolcudur. Onun bu yolculuğunun ilk başlangıcı, Allah Teâlâ'nın bildirdiği ve me'âlini vereceğimiz, iki âyet-i kerîmede işâret edilen mebd'e'dendir. İnsanın bu yolculuğa başlayışına işâret eden Âyet-i Celîlede me'âl olarak şöyle buyurulmuştur:

«Biz onlara, kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yer yüzünde sizin için bir vakta kadar, yerleşip faydalanılacak şeyler vardır. Dedik.» (1)

Diğer bir Âyet-i Celîle'de Cenâb-ı Hakk me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Resûlüm an o vakti ki, Rabbin âdem oğullarından ve onların sulbünden zürriyetlerini çıkarıp kendilerini nefislerine şahit tutmuş ve onlara: Ben sizin Rabb'imiz değil miyim? demiş onlar da; evet sen bizim Rabb'imizsin bizler şahidiz. Demişlerdi.» (2)

İnsanın bu seferinin sona ermesi ancak selâmet yurduna, ebedî karar kılma (yerleşme) yurduna varması iledir. Bu da âhîret yurdudur. İnsan için bu yolculuğunun sona ermesi-

(1) El-Bakara sûresi âyet: 36

(2) El-A'raf sûresi âyet: 172

ne kadar dört menzil (konak yeri) vardır. Bunlar babanın sülbü, ana rahmi, ömrünün sonuna kadar kalacağı yeryüzü (dünyâ) ve bir de mevkiftir. (Burada mevkif ile murad dünyâ hayatının son bulduğu ve âhirette son yerleşme vaktına kadar geçirilecek olan yerdir.)

Diğer taraftan insan için iki durum vardır.

Birincisi : İnsan bir emânet, bir vedia gibidir. İşte insan az önce işâret ettiğimiz şu dört menzilin her birinde muvakkat bir vedia olarak bulunur. Çünkü belirli bir müddet sonra bulunduğu menzilden ayrılmaktadır.

İnsan için: İkinci bir durum daha vardır ki insan artık o durumda yerleşmiş, isukrar bulmuştur. Bu durum ise insanın ebedî karar kılma yeri olan âhiret yurduna (cennete) gitmesi ile orada karar kıldığı zaman hâsıl olur. Bu husûsa Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de işâret etmiş ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah Odur ki sizi bir tek candan yarattı. Sizin için bir karar bulma yeri ve birde emânet yeri vardır.» (1)

İnsanın, kazanç sağlamak ve azık temin etmek zorunda olduğu menzil yeryüzünde (dünyâda) bulunduğu zamandır. O halde insan yer yüzünde bulunduğu müddetçe çalışıp kazanmak, zahmet ve meşakkatlerle karşılaşmak zorundadır. Kararlaştırma yeri olan âhiret yurduna sefer edinceye kadar, bu çalışma ve zahmetlerle karşılaşma zarûridir. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurur:

«Ey insan hakikaten sen, Rabb'ına kavuşuncaya kadar çalışıp didineceksin. Nihâyet sen ona kavuşacaksın.» (2)

Ve yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«And olsun ki, biz insan oğlunu zorluklara katlanacak şekilde yarattuk.» (3)

(1) El-En'am sûresi, âyet: 98

(2) İnsıkak sûresi, âyet: 6

(3) El-Beled sûresi, âyet 4

İnsan oğlu, rahatlık aramak tabiatı üzerine yaratılmıştır. Fakat rahatlığı arayıp temin etme bakımından insanlar, iki kısma ayrılmıştır.

Birincisi : Bu kısımda bulunan insanlar, âhiret hayatını bilip inanmakta tamâmiyle körlük ve şaşkınlık içinde kalmışlar ve şöyle demişlerdir: «Hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdır. Ölürüz ve yaşarız hepsi o kadar.» (1) Yahutta her ne kadar ağızları ile böyle söylemeseler de böyle söyliyenerin yaptıklarını yapmaktan geri kalmamaktadırlar. Bu gurupta bulunan insanlar, huzur ve rahatlık bulunmayan şeylerden rahathk arar dururlar. Bu gibi kimseler meâlini vereceğimiz şu Âyet-i Celîle'de vasf olunan kimselerdir. Allah Teâlâ, me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«O inkârcılara gelince onların amelleri, engin çöllerdeki bir serap gibidir. Susayan kimse onun bir su olduğunu sanır. Nihâyet o, buna vardığı zaman onu bir şey olarak bulamaz.» (2)

Ve yine Allah Teâlâ, me'âl olarak şöyle buyurur:

«Dünyâ hayâtı gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki onunla yer yüzünün, insanlar ve hayvanların yiyeceği nebatları yetişip, birbirine karışmış; yer yüzü süslenip bezenmiş ve yerin sâhipleri de ona mâlik olduklarını sandıkları bir sırada geceleyin veya gündüzün ona emrimiz gelivermiştir. Ve sanki dün de yerinde yokmuş gibi tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmişizdir. İşte, Biz düşünecek bir millet için âyetlerimizi böylece açıklarız.» (3)

Çünkü bu kısımda bulunan insanlar, dünyâdan onun ta-

(1) El-Câsiye sûresi, âyet: 24 de me'âl olarak «Hayat ancak bu dünyâdaki hayatımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi, ancak zamanın geçişi helâk eder, dediler. Onların bu hususta bilgileri de yoktur. Sâdece öyle sanatlar.» buyurulmuştur. (Mütercim)

(2) En-Nûr sûresi, âyet: 39

(3) Yûnus sûresi, âyet: 24

biatında bulunmayan ve dünyâ için olmayan şeyleri istemişlerdir. Bunun elde edilmesi ise imkânsızdır. Şâir bu konuda nekadar güzel söylemiştir.

«Ben şu zamanımdan, haddizatında kendisinin de erişemediği şeylere (mutluluklara) beni erİştirmesini diliyorum. Fakat bu mümkün olmamaktadır.»

Bir başka şâir de şöyle demiştir: «Bizden önce yorulmadan geçim sağlamayı, saâdete ermeyi, uman insanlar gelip geçmiştir. Fakat yorulmadan maişet sağlanması mümkün olamamıştır.»

İkincisi: Bu ikinci bölümde bulunan kimselere gelince: onlar, dünyâyı da, ahireti de bildiler. Ve yine şunu da bildiler ki, gerek dünyâ, gerekse âhiret, Allah Teâlâ'nın:

«Ey insanlar, yer yüzünde sizin için belirli vakte kadar bir karargâh ve faydalanma vardır. Âhiret yurdu ise hakîkaten o ebedidir.» (1)

Meâlindeki Âyet-i Celîle'lerinde bildirdiği gibidir. O insanlar, gerçekten bilmişlerdir ki, dünyâ hayâtı belirli bir zaman içindir. Âhiret hayâtı ise ebedidir. İnsan ancak âhiret hayâtında istikrar bulur. Ve ancak orada istenilen itminan ve huzûra kavuşmuş olur. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak:

«Ey huzur ve itminan'a ermiş olan can; Rabb'im senden ve sende Ondandır hoşnut olarak Rabbına dön.» (2)

Buyurmuştur. Yine bu insanlar kesin olarak bildiler ki insan zarûrî olarak âhiret âlemine sefer yapmak zorundadır. Nitekim, Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır. «Sefer yapınız ganimete erersiniz.» (3) işte bunun içindir ki insanı gerçek

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 36, El-Ankebût sûresi, âyet: 64

(2) El-Fecr sûresi, âyet: 27-28

(3) Cami-us Sağir cilt: 2 Sahife: 30 Mısır 1929 tab.

huzur ve saâdete kavuşturacak her yorgunluk, bizzat rahatlık demektir. Ve yine bu bilgi ve tatbikatları sonucu bu insanlar gerçekten saâdete erdiler. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak:

«O mesud olanlara gelince onlar cennettendirler.» (1)

Buyurmuştur.

İnsan için, biri maddî diğer ma'nevî azık temin edilip, faydalanılacak iki ekim yeri (sahası) vardır.

Birincisi : Rûhî (manevî) dir. Bunlar, ilimler, hikmetler ibadetler, güzel ahlâk ve benzeri meziyetlerdir. Bu ekim sahalarından elde edilecek semere ise, ebedî bir hayat, sonu olmayan bir zenginliktir. Bunlar nekadar artırılırsa insan o kadar öğülmeğe, takdire lâyık olur. Fakat bu ma'nevî kazancı talep edenler, ancak onun kadrini bilen ve ondaki sonsuz faydaları anlamış olanlardır. Başkası değildir.

İkincisi : İkinci azığa gelince: o da, cismânîdir, maddîdir. Bunlar mal ev eşyası ve benzeri maddî zenginliklerdir. Özetle Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de:

«İnsanlar için kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirmiş altın ve gümüşe, salma atlara, hayvanlara, ekinlere olan ihtiras derecesindeki sevgi bezenip süslenmiştir.» (2) Meâlindeki Âyet-i Celîle'de işâret edilen şeyledir.

Bunun semeresi ise geçici olan bu dünyâ hayâtının ancak bunlar vâsıtası ile hâsıl olup devam etmesi, insan dünyâsından ayrılınca bunların da insandan ayrılmasıdır. İnsan âhiret azığını artırmak (saâdetini kazanmak) husûsunda, bunlardan faydalandığı miktar istisna edilirse bunlardan başka türlü istifâde etmiş olmaz. Nitekim, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de, me'âl olarak:

«Dünya hayâtı âhiret yanında az bir faydalanmadan başka bir şey değildir.» Buyurmakla bu husûsa işâret etmiştir. (3)

(1) Hud sûresi, âyet: 108

(2) Âl-i İmrân s-resi, âyet: 14

(3) El-Ra'd sûresi, âyet: 26

İşte bu ikinciye (nev'e) meyl edip ihtiras derecesinde bağlanan, bunların hakikatlarını ve geçici faydalarını anlamamış bilgisizlerden başka kimse değildir. Aslında bunlar, sahibini asıl gâyesinden geri bırakmadığı ve şer'i şerife uygun bir şekilde yararlanıldığı, ve esas maksâda vesîle kılınacak bir tarzda istifade edildiği müddetçe bunlar ni'metlerdir. Bunların artırılması da mezmûm değildir. Dîni bakımdan kötü sayılmamıştır. Fakat bunlardan beyân edilen şekilde istifade edilmesi ve bunların yukarda açıklanan tarzda çoğaltılması, pek zordur.

Bu ancak devlet reisinin adil olması, işlerin tam bir istikâmetle mecrasında yürümesi, insanların da muâmelelerini Şer-i Şerifin muktezâsına göre tam bir doğrulukla muhâfaza etmeleri ile mümkün olur.

Diğer taraftan bu maddî varlıkların sâhibi de onlardan yararlanıp, faydalandığı zaman, Allah Teâlâ'nın:

«Gönüllerine îmânı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelen kimseleri severler. Onlara verilenlerden içlerinde bir çekememezlik hissetmezler. Kendileri, zârûret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar.» (1)

Meâlindeki Âyet-i Celîle'de buyurulduğu şekilde bu maddî varlıklarda tasarrufta bulunulması ile mümkün olur. Durum doğruluk bakımından şu zikrettiğimiz hususlar gibi olmadığı taktirde; dünyâ hayâtımızdaki yolculuk sona erinceye kadar, gerekli olan vazife, iktisada riâyet etmek, az ile yetinmek ve bir de mümkün olan meşru şeylerle gâyeye erişmeğe çalışmaktır.

Dünyâ hayâtında muvaffak olan kimse ise, rûhanî ve maddî zenginliği bir araya getirmekten âciz olduğunu görüp idrâk ettiği zaman, bâkî olana gerekli önemi verip, geçici olana ilgisini azaltan kimsedir. Böyle bir insan, ahireti dün-

(1) El-Hasr sûresi, âyet: 9

yâya tercih eder. Dünyâyâ kendisini âhîret saâdetine erişti-receği şekilde ancak önem verir. Dünyâyâ gösterdiği bu ilgi de de şer-i şerifin (dînin) hükümlerine uyar. Ve bu insan Allah Teâlâ'nın:

«Ey insanlar, Rabb'inize karşı gelmekten sakının. Babanın oğula, oğulunda babası için bir şey ödiyemeyeceği gündən korkun. Allah'ın vâdi şübhesiz ki haktır. Dünyâ hayâtı, sakın sizi aldatmasın. Allah'ın afvına güvendirerek şeytan sizi sakın ayartmasın.» (1)

Meâlindeki Âyet-i Kerîme'sinin hükümlerini de muhâfaza eder. Nitekim Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) şöyle buyurmuştur:

«Benimle dünyâ hayâtının benzeri, yaz gününde yolculuk yapan bir atlının durumu gibidir. Bu atlı yolculuğu sırasında bir ağaç görüp atından inmiş ve ağacın gölgesinde biraz dinlenmiştir. Sonra da onu terk edip gitmiştir. Dünya hayâtı da işte böyledir.» (2)

Allah Teâlâ, dünyâ tuzağından sıyrılıp kurtulmak isteyen kimsenin durumuna misâl tarîki ile dikkatleri çekmiş ve Kur'an-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Doğrusu Allah sizi bir ırmakla imtihan edicidir. İşte kim ondan kana kana içerse o benden değildir. Kim onu tatmaz ise o bendendir. Eliyle bir avuç alanlar müstesna. Çünkü onlara bu müsâede var» (3)

Peygamber efendimiz'in de (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) Buyurduğu üzere: «Dünyâ mehabbeti, ona ihtirasla bağlanmak, her çeşit yanılmanın başıdır.» (4)

Hz. Peygamber'den (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: «Dünyâ sevgisi kalbinde yerleşmiş kimse, üç beliyeye ile karşı karşıya gelir; sona erdiremeyeceği bir meşgûliyet, zenginliğine ulaşamıya-

(1) Lokman sûresi âyet: 33

(2) Rıyaz-er-Salihîn Sh. 229 Tirmiziden

(3) El-Bakara sûresi, âyet: 247

(4) El-Camiu-s Sağır Cild 1, Sh. 146 Mısır 1929

çağı bir fakirlik ve sonunu bulamayacağı boş arzu (tûl-u emel)»

Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) bir hadislerinde de şöyle buyurmuşlardır:

«Her kimin ki en büyük gâyesi dünyâ olursa, Allah Teâlâ o kimsenin maksat ve arzularını birbirinden ayırır. Onun fakirliğini gözleri önünde kılar. Bu kimse dünyâ nimetlerinden kendisine kısmet edilenden başka bir şey elde edemez. Fakat kimin en büyük gâyesi âhiret saâdeti olursa, Allah Teâlâ, onun işlerini bir araya getirir. O kimsenin kalbine zenginlik verir. Ve dünyâ o kimseye gelmek zorundadır.» (1)

İşte bu Hadis-i Şerif, Kur'ân-ı Kerim'de şu Âyet-i Celîle'nin ma'nâsını açıklamıştır. Nitekim, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

«Kim âhiret ekinini isterse onun ekinini artırırız. Kim de sâdece dünyâ gelirini isterse ona da yalnız ondan veririz. Âhirette ise onun hiç bir nasibi yoktur.» (2)

Hiç şübhe yok ki bu husûsu anlamak ve saâdete erişmek, ancak aklın şer-i şerîfin nûruyla aydınlanmış olması ile ve bir de yaratmak ve mutlak emir kendisine âit olan Alah-ü Zülcelâl'e tam güvenip rızâsını gözetmekle mümkün olur.

(1) Et-Tırğib Vet-Terhip Cild 1, Sh: 109 Beyrut 1953.

(2) Eş-Sûra sûresi, âyet: 20

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

AKIL İLE ŞERİAT'IN BİRBİRLERİNE YARDIMCI OLDUĞU VE BİRİNİN DİĞERİNE MUHTAÇ BULUNDUĞUNA DÂİRDİR

Bilmiş ol ki akıl, doğru yolu, ancak şer-i şerîf yardımı ile bulabilir. Şer-i Şerîf de, ancak akl-ı selîm ile anlaşılıp açıklanır. Çünkü akıl bir temel, şer-i şerîf de bir binâ gibidir. Bina olmayınca sâdece temel, bir fayda sağlayamayacağı gibi, temel olmayınca da binâ vücûda gelip sübût bulamaz. Yine bunun gibi akıl bir göz, şer-i şerîf (din) de o gözün varlıkları görmesini sağlayan bir ışık (ziyâ) gibidir. Dıştan gelen bir ışık olmadıkça göz, bir fayda sağlamayacağı gibi; gören göz olmadıkça da yalnız başına ışık, bir fayda temin etmez. İşte bu sebebledir ki Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

«Doğrusu size, Allah'tan; bir nûr ve her şeyi açıklayan bir kitap gelmiştir. Allah, o Kitâpla, rızâsına uyan kimseleri selâmet yollarına eriştirir. Ve kendi iznile onları, karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Ve Allah onları, dosdoğru bir yola iletir.» (1)

Diğer taraftan, akıl bir lâmba (kandil), şer-i şerifte bu lâmbanın aydınlatma enerjisini sağlayan bir yağ gibidir. Lâmbanın aydınlatma gücünü sağlayan zeytin yağı (bugün

(1) El-Mâide sûresi âyet: 16

için elektrik enerjisi) olmazsa lâmbanın aydınlatması vücûda gelmiyeceği gibi, lâmba mevcut olmayınca da sadece zeytin yağının (enerjinin) bulunması ışık vermiş olmaz. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

«Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun sıfatı, içinde bir ışık bulunan bir kandil hücresi gibidir. O ışık bir cam içindedir. Cam ise sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; ki o güneşin doğduğu yere de, battığı yere de nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır. Onun yağı kendisine ateş dokunmasa bile sanki ışık verir. Nûr üstüne nûrdur. Allah dilediğini nûruna kavuşturur. Allah, insanlara misâller îrad eder. Allah her şeyi hakkiyle bilendir.» (1)

Diğer taraftan şer-i şerif (din) dıştan gelen bir akıl ve akıl da insanın içinde bulunan ve içten gelen bir dindir. Akıl ile din birbirine destektir. Daha doğrusu akıl ile din birleşmiş (muttehid olmuş) bir hakikattir. Şer-i şerif, dıştan gelen bir akıl olduğu içindir ki, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli yerlerde, ehl-i küfr (inkârcı) olan kimselerden akıl ismini selb etmiş ve meselâ me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«O inkârcılar, bir takım sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Ve onlar akıl da etmezler.» (2)

Yine bunun gibi akıl da insanın içinden gelen bir şeriat, bir din olduğundan, Allah Teâlâ, akli vasf ederken Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«İşte bu Allah'ın dînidir ki insanları bu fitrat üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. Dosdoğru olan işte bu dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.» (3)

Bu Âyet-i Kerime'de Allah Teâlâ, akla, din adını vermiştir. Din ile akl-ı selim birleşmiş olduklarından Yüce Allân

(1) En-Nûr sûresi, âyet: 35

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 16

(3) Er-Rûm sûresi, âyet: 29

Kur'ân-ı Kerimde şer-i şerifin nûru ile aklın nûruna işâretle: «Nur üstüne nûr'dur.» buyurmuştur. Daha sonra bu Âyet-i Kerime'de Allah Teâlâ meâl olarak: «Allah kimi dilerse onu nûruna kavuşturur.» Buyurmuştur. Burada Allah Teâlâ, din ile akli birleştirmiş, tek bir nûr kılmıştır. Zirâ şer-i şerif akıldan uzak kalınca ışığın kaybolması ile görmekten âciz kalan bir göz gibi pek çok şeyleri halletmekten âciz kalır.

Bilinmeli ki, yalnız başına aklın faydası azdır. Yalnız başına akıl eşyanın küllî olan (genel) prensiplerini idrâk eder. Fakat eşyanın cüzî hâdiselerini ve onların teker teker hükümlerini bilemez. Meselâ; akıl, Hakk'a inanmanın, doğru sözün, iyi işler yapmanın güzelliğini bilir. Kezâ, doğruluk ve adâleti yerinde isti'mal etmenin, kötü şeylerden sakınıp iffetli yaşamının ve benzeri iyi durumların güzelliklerini bilir ve kavrar. Fakat her şeyde teker teker bunların inceliklerini, hükümlerini bilemez.

Din (şer'i şerif) ise eşyanın küllî (umûmi) hükümlerini bildirdiği gibi her biri hakkında ne gibi hükümler gerekir. Ve hangi hâdis, hangi hüküm hak ve adâlet olur. Bunları da bildirir.

Meselâ: akıl bize bildiremez ki : domuz eti, akmış kan yemek ve şarab içmek haram kılınmıştır. Belirli şu vakıta yemek yemekten sakınmak gereklidir. Yâhut ta insanın, kendi kız kardeşi, teyzesi ve benzeri mahremleri ile evlenmesi haram kılınmıştır. Yâhut bir insanın, âdet halinde bulunan zevcesi (eşi) ile cinsî münâsebette bulunması haramdır. Veya bunların benzeri daha bir çok hükümlerde olduğu gibi yalnız olarak akıl hayret ve acz içindedir. Bunların bilinme ve öğrenilme yolu ancak şeriat ile dir.

O halde şer-i şerif, sahîh itikadın (inancın) doğru işlerin nizâmı, dünyâ ve âhiret menfaâtarının delîli, yol göstericisidir. Bu bakımdan kim ki dinden inhiraf eder (uzaklaşır) ise, o kimse doğru yoldan sapmıştır. Diğer taraftan eşyanın

cüziyâtı ile ilgili hükümleri bilme husûsunda akıl âcizlik içinde kaldığı içindir ki Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«... Biz peygamber göndermedikçe hiç kimseye azap edici değiliz.» (1)

Ve yine Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Eğer biz, onları resûl göndermezden daha evvel azap ile helâk etmiş olsaydık, muhakkak onlar şöyle diyeceklerdi: Ey Rabb'ımız, bize bir peygamber gönderseydin de şu zillete ve rüsvaylığa uğramamızdan evvel Senin âyetlerine tâbi olsaydık.» (2)

Keza Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ, akıl ile şer'i şerîfe fazl-ı inâyet ve rahmet diye işâret etmiş ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah'ın sizin üzerinize fazl-ı inâyeti ve rahmeti olmasaydı azınız müstesnâ olmak üzere şeytana uyardınız.» (3)

Buradaki pek az kimseler sözü ile seçkin ve en hayırlı olan kimseler murâd edilmiştir.

(1) El-İsra sûresi, âyet: 14

(2) Tâhâ sûresi, âyet: 134

(3) En-Nisa sûresi, yet: 83

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

ŞER'İ ŞERİF'İN FAZİLETİ, ÜSTÜNLÜĞÜ

Bilmiş ol ki şer'in (islâm dininin) hükümleri, bir yönü ile bir devâ, terkibi yapıp hazırlanmış bir mâcun gibidir. Bu hükümlerin teşrî ve vücûda getirilmesini, yaratma ve mutlak emir kendisine âit olan Zat-ı Kibriya kendi üzerine almıştır. Bunun için İslâm dîni, ebedî hayatı, ebedî kurtuluş ve selâmeti, temîn edecek bir ilâçtır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz, ona insanların arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse, içinden çıkamaz bir halde karanlıklarda kalan kişi gibi olur mu hiç?» (1)

Ve yine Allah Telâ Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Resûlüm işte Biz, sana böylece emrimizden bir rûh vahyettik. Halbûki vahiyden evvel kitâp nedir? İmân nedir? Sen bilmezdin. Fakat biz onu bir nûr yaptık. Bununla kullarımızdan kimi dilersek ona hidâyet ederiz. Şübhesiz ki sen, her halde doğru bir yolun (islâm dininin) rehberliğini yapıyorsun.» (2)

İslâm dininin ebedî hayâtı sağlaması bakımından Cenâb-ı Hakk, onu (hayat kendisi ile var olan) bir rûh yapmıştır. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette de me'âl olarak:

(1) El-En'am sûresi, âyet: 83

(2) Es-Şura sûresi, âyet: 122

«Resûlüm de ki: bu Kur'ân, inananlara doğruluk rehberi ve gönüllerinde olana şifâdır.» (3)

Ve yine Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

«Ey insanlar, size Rabbinizden, bir öğüt, gönüllerde olan derde bir şifâ, mü'minler için bir hidâyet ve rahmet gelmiştir.» (4)

Kur'ân'ın hükümleri, diğer bir yönden de, rûhî murdarlıkları ve kirleri temizleyen, insan ruhunu arındıran bir «hayat suyu» gibidir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı vasf ederken bir Âyet-i Celîle'de meâl olarak şöyle buyurur:

«Allah gökten bir su indirmiştir de vâdiler kendi miktarlarınca sel olmuştur. Sel de, yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür. Bir zînet veya bir metâ aramak için, ateşte üzerine yaktıkları şeyler (madenler) den de bunun gibi bir köpük, posa hasıl olur. İşte Allah hak ile batılı böyle çarpıştırır. Amma köpük atılır gider. İnsanlara fayda verecek «asla» gelince, işte bu yeryüzünde kalır. Allah böylece misâller irad eder.» (5)

Yine bunun gibi bir Âyet-i Kerîme'de meâl olarak şöyle buyurur:

«Ey «Ehl-i Beyt», Allah, sizden ancak kirleri gidermek, ve sizi tertemiz yapmak diler.» (6)

Şer'i şerîf diğer bir yönden de zulmeti, şaşkınlığı ve ce-hâleti gideren, ilâhî bir nûr ve bir kandildir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmıştır:

«Size Allah'tan hakîki bir nûr, her şeyi açıklayan bir kitap gelmiştir, ki Allah, rızâsına uyanları, onunla selâmet

(3) Fussilet sûresi, âyet: 44

(4) Yûnus sûresi, âyet: 57

(5) Er-rad sûresi, âyet: 17

(6) El-Ahzâb sûresi, âyet: 33

yollarına hidâyet eder. Onları kendi izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini dosdoğru yola iletir.» (2)

Bir önceki bölümde zikr edildiği gibi Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak:

«Allah, göklerin ve yerin nûrudur.» (3)

Diğer bir yönden de dinin emir ve nehiyleri, Allahın rızâsına yaklaştıran, O'na kavuşturan bir vesiledir. Bu sebebledir ki Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmıştır:

«Ey îmân edenler, Allah'tan sakının; O'na ulaşmağa, rızâsına erişmeğe vesîle arayın. Ve onun yolunda cihad edin ki murâdınıza eresiniz.» (4)

Diğer taraftan Cenâb-ı Hakk övdüğü kimseler hakkında meâl olarak şöyle buyurmıştır:

«Onlar, hangisi Rabbîlarına daha yakın olacak diye bizzat vesîle ararlar. O'nun rahmetini umarlar ve O'nun azabından korkarlar.» (5)

Ve yine Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurur:

«Hepiniz toptan sîmsıkı Allah'ın ipine (islâm dînine) sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini düşünün.» (6)

Ve yine Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurur:

«Öyle ise sebeblere tevessül ederek yükselsinler.» (7)

Diğer bir cihetten de Kur'ân-ı Kerîm'in buyrukları «tarîk-i müstakîmin» (dosdoğru yolun) kendisidir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmıştır:

(2) El-Mâide sûresi âyet: 16

(3) En-Nûr sûresi, âyet: 35 (Onsekizinci bölümün 1-2 sahifelerine bakınız.)

(4) El-Mâide sûresi, âyet: 35

(5) El-İsrâ sûresi, âyet: 57

(6) Âl-i İmran sûresi, âyet: 103

(7) Sâd sûresi, âyet: 10

«Şübhesiz ki bu benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. Başka aykırı yollara tâbi olmayın ki, sizi Allah'ın yolundan ayırmasın. İşte Allah size bunları buyurmuştur ki kötülüklerden sakınasınız.» (1)

Ba'zı âlimler demişlerdir ki Kuriân-ı Kerim'de:

«Ey milletim Allah'ın size yazdığı mukaddes arza girin. Ardınıza dönmeyin, yoksa ziyâna uğrayanlar olarak dönersiniz.» (2)

Meâlindeki Âyet-i Celile'de zikr olunan arzı mukaddesten murâd dünyâda islâm dininin ahkâmı ve ahirette de cennettir. Çünkü cennet öyle bir yurttur ki insan oraya bir girince daha oradan (geriye) dönüş yoktur. O öyle büyük bir saâdettir ki ona erişmiş olan insan için istisna edilecek bir başka mutluluk söz konusu değildir. Fakat arzda bulunan «Beyt-i mukaddes»e bizâtihi giren insan, sevâba hak kazanmış olmaz. Böyle bir sevâba hak kazanmak, bir takım başka hususlara da riâyette ve husûsî şartları bulundurmakla, olur ki onların en sonu da «Beyt-i mukaddese» ziyâret için girmek olur.

Yine bu âlimler demişlerdir ki Kur'ân-ı Kerim'de:

«Çevrelerinde insanları zorla kapılıp götürülürken, Mekke'yi güven içinde emin bir yer yaptığımızı görmediler mi? Hâlâ bâtila inanıp Allah'ın ni'metlerini inkâr mı ediyorlar.» (3)

Meâlindeki Âyet-i Celile'de zikredilen Harem-i Şerif'de böyledir.

Cafer b. Muhammed es-Sadık (R.A.) bazı âlimlerden meâlini verdiğimiz Ayeti kerimede murad olunan yeri sormuşlardır. Onlarda Âyette işaret edilen yerden maksat Mekke'dir, demişlerdir.

(1) El-Enam sûresi, âyet: 153

(2) El-Mâide sûresi, âyet: 21

(3) El-Ankebût sûresi, âyet: 67

Bunun üzerine Cafer b. es-Sadık (hakikaten doğrudur. Mekkenin etrafındaki kimselerden daha fazla hangi yerdeki insanlar zorla alınıp götürülmektedir) demiştir.

Onun sözünün yerinde olduğuna meâlini vereceğimiz şu ayeti kerime de delâlet etmektedir. Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurur: «Size verilen her şey dünya hayatının geçici metâdır, onun süsüdür. Allah nezdinde olan şeyler ise daha hayırlı hemde daha devamlıdır. Hâlâ akıl etmezmişiniz» (1)

Ve yine Allah Teâlânın: «Hani onlara şu kasabaya girin. Oradan dilediğinizi bol bol yeyin, kapısından secde ederek girin. Günahlarımızı bağışla deyin. Bizde kusurlarımızı bağışlarız. İyilik edenlerin ecrini ise dahada artıracamız. demiştik» (2).

Meâlindeki ayeti celilesinde zikrolunan yerden maksat dünyâda islâm dininin ahkâmı ahirette de cennettir.

Ayrıca Hz. Peygamberin (Allahın Salat ve selâmı üzerine olsun) «sefer yapın ganimete erersiniz» meâlindeki hadisleri ile vaad olunan sefer ile Muradda dünyâda islâm dininin hükümlerine riayet ahirette de cennet yurduna sefer etmektir. Yine bunun gibi «öyle ise hepiniz Allaha koşunuz.» Meâlindeki Âyet-i kerime ile çağrılan ve misal tariki ile «koşunuz» diye emrolunan husus ile de cennet yurduna sefer murad edilmiştir.

Keza: «Allahın ve peygamberinin, müşriklerden uzak olduğunu hacı ekber günü Allah ve peygamberi insanlara ilan etmiştir» (3) meâlindeki Âyet-i celilede Hacı ekbere yapılan çağrı ile murat şer-i şerife ve ahirette cennete davettir.

«Beyti (Kâbe'yi) ziyârete yol bulanlar için orayı ziyâret etmek Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.» (4)

(1) El-Ankebût sûresi, âyet: 60

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 58

(3) Et-Tevbe sûresi, âyet: 3

(4) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 97

Meâlindeki Âyet-i Celîle ile hac farîzasının ifâsı ile emr olunması.

«Allah yolunda hakkı ile savaşı. Mücadele de bulun.» (1)

Meâlindeki Âyet-i Celîle ile emr olunan en büyük mücadele; ve

«Alah'ın arzı geniş değil miydi? Siz de orada hicret etseydiniz ya.» (2) Meâlindeki âyette hicretle emredilmesi hasılı:

Bütün bunlar ile emr olunmakla murâd, dünyâda Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerine emir ve nehlere itaat ve âhirette de cennet yurdu.

(1) En-Hacc sûresi, âyet: 78

(2) En-Nisa sûresi âyet: 97

YİRMİNCİ BÖLÜM

ŞER'İ ŞERİFE İTÂAT VE ALLAH'A İBÂDETLE MÜMTAZ OLMAYAN KİMSENİN, KÂMİL BİR İNSAN OLMADIĞINA DÂİRDİR.

İnsanın, kâmil bir insan olması, ancak akıl ile. Eğer insandan aklın, alındığını farz etsek, bu takdirde o, insan olmaktan çıkmış olur. Böyle bir durumda görebileceğimiz, insana benzer belirli cisim, ancak sorumsuz herhangi bir canlı, yahut ta çizilen bir resim, veya meydana getirilmiş bir heykelden ibâret olur. Yukarıda işaret edildiği gibi akıl, ancak şer'i şerif ile doğru yolu bulduktan sonra kemale erebilir. Bunun içindir ki yüce Allah, şer'i şerifin gösterdiği doğru yoldan, uzaklaşan inkârcılardan, Kitâb-ı Kerîm'inin çeşitli yerlerindeki âyetlerde, aklı nefyetmiş; onlarda kâmil akıl olmadığını bildirmiştir. Şer'i şerifin emrettiği doğru yolu bulmak ise, yalnız Allah Teâlâya ibâdet etmek demektir. O halde hakikatta insan, Allah Teâlâya ibâdet edendir. Bunun içindir ki Kur'ân-ı Kerîm'de yüce Allah şöyle buyurmuştur:

«Ben, cinleri ve insanları, ancak beni bilip, bana ibâdet etsinler diye yarattım. Yoksa onlardan rızık istemiyorum. Beni beslemelerini de istemiyorum.» (1)

Ve yine Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(1) Ez-Zâriyat sûresi, âyet: 56-58

«O insanlar, ancak Allah'a ibâdet etmekle ve dîni, hâlis Allah'ın dîni kılmakla emr olunmuşlardır.» (1)

Her hangi bir işin hâsıl edilmesi için meydâna getirilen şey, o işi hâsıl edemediği takdirde, yok hükmünde olur. Bu sebebledir ki herhangi bir şey, kendisine mahsus hizmeti yapamaz veya eksik yaparsa çok kere o şeyin adı kendisinden nefy edildiği bilinen gerçeklerdendir. Meselâ kendisinden beklenen hizmeti göremiyen, âdi bir at için, zâten bu at değildir ki, denilir. Ve insanlık görevini yerine getirmiyen bir kimse içinde: «Bırakın o, insan değildir ki..» deyimleri yeri geldiğinde her zaman kullanılır.

Diğer taraftan acıma makâmında: «O bî-çârenin gözü yoktur. Şu bîçârenin kulağı yoktur.» gibi deyimler de görme ve işitme hislerini kaybetmiş insanlar için her zaman kullanılır. Çünkü görme ve işitme hisleri muattal olduktan sonra göz ve kulak gibi uzuvların maddî yapıları yerinde olsa da kendilerinden beklenen hizmeti yapamadıkları için yok sayılırlar. Nitekim, Allah Teâlâ bu uzuvları gerektiği şekilde yerli yerince istimal edip faydalanmamış olan inkârcılar hakkında me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Onlar bir takım sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Onlar gerçeklere akıl da erdirmezler.» (2)

O halde insanın, insâniyet bakımından olgunluğu, yaratılışının hikmeti olan ibâdetlerini yapması ile mütenâsiptir. Kim ki ibâdetleri (Allah Teâlâ'ya kulluk görevini) tam olarak hakkı ile yerine getirmiş ise o derecede insânî olgunluğu tamamlayıp kemale ermiştir. Fakat kim ki bu ubûdiyet görevini terk etmiş ise o kimse de insâniyetten sıyrılıp uzaklaşmış, kendisini hayvan derekesine veya ondan daha aşağı bir duruma düşürmüş olur. Nitekim, Allah Teâlâ, ehl-i küfrü (inkârcıları) vasf ederken onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

(1) El-Beyyine sûresi, âyet: 5

(2) El-Bakare sûresi, âyet: 18

«Onlar, şübhesiz hayvanlar gibidirler. Belki yol bakımından daha sapıktırlar.» (1)

Ve yine Allah Teâlâ meâl olarak:

«Yer yüzünde yürüyen hayvanların, Allah katında en kötüsü, hakikatları akletmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.» (2) buyurmuştur.

Allah Teâlâ bu gibileri, hayvanlar veya diğer canlılar seviyesinde kılmağa razı olmamış; onları hayvanlardan daha şaşkın diye vasıflandırmış ve canlıların en şerirlerinden olduklarını bildirmiştir. Diğer taraftan Allah Teâlâ, onların konuşmalarının da bir gerçeği beyân etme mevki'inde olmadığını bildirmiş ve Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Onların Beyt-i Şerif huzûrundaki duaları ıslık çalmaktan, el çırpımdan başka bir şey değildir.» (3)

Bu Âyet'te şu husûsa işâret edilmiştir: Onlar ancak kuşlar gibi kanat çırpma ve ıslık sesi çıkarırlar. Yine bu Âyet-i Kerime'de çok lâtif bir inceliğe daha işâret edilmiştir. O da şudur: İnsanın kâmil insan olması ancak dindarlığı ile. Keza, insanın konuşma gücünün değeri de dîni hakikatları açıklamaya muktedir olması ile.

Nitekim, Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur:

«Rahman olan Allah, Kur'an-ı öğretti. İnsanı yarattı da ona konuşmayı öğretti.» (4)

Eu sûrede yüce Allah, önce Kur'anın öğretilmesinden başlamış; sonra insanın yaratılması ve daha sonra da insana konuşma gücü verildiğini bildirmiştir. Dikkat edilirse cümleler arasına atıf harfi olan «ve» girmemiştir. Halbuki insanlar arasında bilinen konuşma tarzında buradaki cümlele-

(1) El-Furkân sûresi, âyet: 44

(2) El-Enfal sûresi, âyet: 22

(3) En-Enfal sûresi, âyet: 35

(4) Er-Rahmân sûresi, âyet: 1-3

rin şöyle sıralanması münâsib görünür. Meselâ: «Allah Teâlâ, insanı yarattı ve ona konuşmayı öğretti. Ve ona Kur'ânı öğretti.» meâlinde olması akla gelmektedir. Zirâ bizim nazarımızda insanın yaratılıp vücûda getirilmesi ona konuşma öğretilmesinden daha öncedir. Keza insanın konuşma öğrenme işi de Kur'ân öğrenmesinden daha öncedir.

Fakat Kur'ân ile husûsiyeti olmıyan kimse kâmil insan sayılamıyacağı, inceliğini göstermek için bu Süreî Celile'de önce Kur'ân'ın öğretilmesi ile başlanılmış, sonra insanın yaratılması ve ona beyânın öğretildiği zikir buyurulmuştur.

Diğer taraftan, burada şu cihete de işâret edilmiştir ki, insana Kur'ân-ı öğretmekle onu, hakikaten kâmil kılmıştır. İnsana konuşma gücü öğretildiğine göre, insana mahsus olan hakiki beyan, ancak Kur'ân-ı Kerîm bilgisini hâsıl ettikten sonra olur.

Bu sûrenin baş tarafındaki cümlelerin böyle tertip edilmesi, atıf harfinin terk edilip sonraki cümlelerin, kendisinden bir önceki cümleden bedel yapılmasının hikmeti şudur: İnsan, ibâdetleri, bütün özellikleri ile bilmez. Ve bunları yerine getirmede mümtaz duruma gelmez ise kâmil insan olmaz. Diğer taraftan insanın konuşması Allah'ın dîninin muktezâsına ve hikmetlerine uygun olmadığı sürece o konuşmalar gerçeğin ifâdesi olmak hüviyetini kazanamaz.

Denilirse ki sizin açıkladığınız şu hususlara göre, inanmamış bir kimseye (inkârcıya) insan demek doğru olmaz. Halbûki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'in hemen her yerinde ehl-i küfrü, insan diye adlandırdığını görmekteyiz. Buna cevap olarak denilir ki: «İnkarcılara herkesin bildiği manada insan denilemez» diye bir şey söylenilmedi. Umumun teârûfüne göre bu gibilere insan denilmesi mahzurlu değildir. Ancak insana mahsus akl-ı selime sahip olmadıkları müddetçe Cenab-ı Hakk'ın dîninin icaplarına göre, ehl-i küfre sadece mecazî manada insan denilmesi uygundur.

Dil kâidelerine göre bir çok isimler herhangi bir yönde

isti'mal olunur. Lâkin, islâmiyet onu umûmun kullandığı mânâda değil de kendi ta'yin ettiği ma'nâda istimal eder. Meselâ, dilde «gani = zengin» kelimesi, serveti çok olan şahıslar hakkında kullanılmışdır. Fakat, şer'i şerif bir kimsenin serveti çok olmakla gerçek zengin sayılamıyacağını bildirmiştir. Nitekim, Hz. Peygamber (S.A.S.) Efendimiz bir hadislerinde: «Zenginlik mal çokluğu ile değildir. Zenginlik ancak rûh ve (gönül) zenginliğidir.» (1) buyurmuşlardır.

Hz. Peygamber (Allahın Salat ve selamı üzerine olsun) bu hadis-i şerifte asıl zenginliğin servetin çokluğu ile olmıyacağına işâret buyurmuşlardır. Bununla beraber Şer-i şerifde bazanda aynı kelime umûm için müteâref olan ma'nâda kullanılır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de:

«Yetime bakan, zengin olur ise ondan bakma ücreti almasın.» (2)

Buyurulmuş. Burada «ganî = zengin» kelimesi ile serveti çok olan murâd edilmiştir. Bu izahatın hulasası şudur: Hikmet sâhibi olan Allah Teâlâ, bir şeyin ismini medih yolu ile mutlak olarak zikrettiği zaman, o şeyin en şerefli olanını beyan buyurmuş olur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ:

«Ya Muhammed, doğrusu bu Kur'ân sana ve ümmetine bir öğüt bir zikirdir.» (3) Ve yine:

«Resûlüm biz senin zikrini (şânını) yücelttik.» (4)

Anmak demek olan zikir kelimesi, her ne kadar öğülen ve yerilen şeylere şâmil ise de burada övmek manasını ifade etmektedir. Bu izâha göre her şey, kendi nev'inin lafzı ile öğülür. Nitekim öğülmek makâmında: «Şu insan hakikaten insandır.» «Şu kılıç gerçekten kılıçtır.» Denilir. Bunlardan birincisi ile o insan öğülmüş, ikincisi ile de kılıçlar içinde işâret edilen kılıç öğülmüştür. Bunun içindir ki mutlak insan,

(1) Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim.

(2) En-Nisa sûresi, âyet: 6

(3) Duhan sûresi, âyet: 44

(4) İnşirah sûresi, âyet: 4

zamanının nebisi yerinde sayılır. denilmiştir. Nitekim, Hz. Peygamber (Allahın selât ve selâmı üzerine olsun.) bir hadislerinde:

«İnsanlar iki kısımdır. Birincisi, âlim olanlar; ikincisi de bilmediğini öğrenenler, (öğrenciler) dir. Bunlardan başkası değersizdir.» (1)

Buyurmuşlardır. Ba'zı bilginler: «İnsan, hayat sâhibidir. konuşandır meyyittir» sözü doğrudur demişlerdir. Ancak bu ifâdenin ma'nâsı ba'zı kimselerin sandığı gibi deyimdeki hayat sâhibi olmaktan maksat, canlılara âit olan, hayvânî hayat, yahut canlılara âit ölüm değildir.

Kezâ konuşmaktan maksat ta, insanda bulunan konuşma isti'dadı değildir. Bu tarifteki «hayat sâhibi» kelimesinden maksat «bu Kur'an ile gerçekten diri olanları inzâr etmen için onu sana indirdik» Meâlindeki Âyet-i Kerime'de zikr olunan hayattır. Konuşma gücü ile murâd edilen ma'nâda: «Rahman olan Allah, insana beyânı öğretti.» Meâlindeki Âyet-i Celile'de, zikr olunan konuşma isti'dâdıdır.

Bunun gibi tarifte geçen «meyyit» sözü ile de şehvet ve öfke gücünü şer'i şerifin muktezâsına uygun olarak, aklın hükmü altına almış olmak murâd edilmiştir. Bu duruma göre şehvet ve öfkeye âit kuvvetlerini aklın emri altına almakla onları meyyit durumuna koymuş olan insan tabii olarak gerçek hayata erer.

Bunun içindir ki, «irâdenle kötü meyillerini bertaraf ederek ölü durumuna gel ki tabii olarak hayat bulasın.» denilmiştir. Mü'minlerin emîri Hz. Ali (R.A.) de şöyle demiştir:

«Dünyâda irâdî olarak Nefs-i Emmâre'sini öldüren, (yani onu aklın hâkimiyeti altına alan) kimse, âhirette onu ebedi mutluluk haytına kavuşturmuş olur.»

(1) El-Cami-us Sağır cildi 2. Sh. 188 Mısır 1939 Tab.

YIRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANIN FİİL VE DAVRANIŞLARINDAN DİNİ HÜKÜMLER İLE İLGİLİ BULUNANLARA DÂİRDİR

İnsanın bütün fiil ve davranışları iki bölüme ayrılır ki; insanın bu durumlardan ayrılması mümkün değildir.

Birincisi : Bu bölümde bulunan fiil ve davranışlarından dolayı insanın öğülmesi yahutta yerilmesi söz konusu olmadığı gibi bu fiillerin herhangi biri ile mükellef de tutulmamıştır. İnsanın bu bölümde bulunan durumları da, iki grupta toplanır. Birincisi, zarûrî olan ahvaldir ki insanın bunlardan sıyrılması mümkün olmaz. Nefes alıp verme, kan dolaşımı ve nabız atması ve benzeri haller bu kabildendir. İkinci ise ise unutmak veya yanılmak sûretiyle insandan sâdır olan fiillerdir. Bunların yapılıp yapılmaması insanın gücü dâhilinde olsalar da insan sorumlu değildir. Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun.) Efendimiz'in:

«Ümmetimden, yanılma ve unutmanın ve birde kerhen ve zorla (icbar ile) yaptırılan işin günâhı kaldırıldı.» (1) Meâlindeki hadislerinde zikr edildiği üzere, insan bu üç şıktaki fiillerinden dolayı sorumlu olmaz.

İkincisi: İkinci bölümdeki fiil ve davranışlara gelince insanın mükellef olması bu bölümdeki fiiller ile değildir. Medih ve-

(1) El-Camiussagır cildi 2 Sh. 27

ya zem (öğülmek ve yerilmek) de bu bölümdeki fiillere terettüp eder. Bu bölümdeki fiiller de üç nev'idir.

Birinci nev'i : Birincisi, bedenî azâlarla yapılan, oturmak, kalkmak, yürümek, bakmak ve yapılmasında herhangi bir veya birkaç uzvun istimali gerekli olan fiillerdir.

İkinci nev'i : İkincisi insanın rûhî istek ve arzuları ve insanın bunları muhâfaza etmesidir. Bunlar; korku, lezzet, sevinç, şehvî istek, öfke, iştîyak, acıma, kıskançlık ve benzeri rûhî tezâhürlerdir.

Üçüncü nev'i ise: bilgiye, inanca ve temyiz etmeğe (iyi ile kötüyü ayırtedmeye) mahsus olan fiillerdir. Bu bölümde ele alınan ve üç şıkta incelenen fiil ve davranışların herbirinden dolayı insan, medhe veyahutta zemme lâıyk olup dinen mükellef tutulur.

İnsanın öğülmeye liyâkatı ise ancak işlerinin (fikren) güzel olması, rûhî duygu ve meyillerinin dosdoğru olması ve kalbinin de, çok anlayışlı bulunması ile olur. Tâki insan, Hakk'a inanmış ve bu inancını Hakk'ın bilgisi ile te'yid ve takviye etmiş olsun. İnsanın bu üç şıktaki fiilleri bu açıkladığımız durumların zıddına olduğu zaman, insan ayıplanmağa, yerilmeye lâıyk olur.

İbâdetler ancak ve ancak bu üç şıkta beyân edilen hususlar ile mümtaz olur. Bu üç şeyin dışında olan fiil ve davranışlar ibâdet olmaz. İnsan Cenab-ı Hakk'ın rızâsını araştırdığı takdirde onun icrâ edeceği her fiilin (Allah için yapmış) bir ibâdet olma durumu vardır. O fiil ister vâcip, ister mendûp ve isterse mubah olsun. Sonra ibâdet, ya aklın bedâhetî (ilk ve apaçık kavraması) ile, yahut kitâp ile, yahut sünnet veya icma-i ümmet (Hz. Peygamberin ümmetinin ittifakı) ile veyâhut ta bu asıllar üzerine müstenid olan aklı itibarlar ve kıyaslar ile açıklanmıştır. Çünkü hiç bir hüküm yoktur ki Allah'ın Kitâbı onu içine almasın. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'-ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Biz O Kur'an'da hiç bir şeyi eksik bırakmadık» (1)

Şübhesiz ki Allah kitâbının ihtivâ ettiği hükmü bilen, bilir. Bilmiyen kimse de onu anlamamış olur. İnsan, Cenâb-ı Hakk'ın hükümleri muktezâsınca (uyarınca) yapacağı her mübah fiil ve davranışta, Allah Teâlâ'ya ibâdet etmiş sayılır. Ve bu fiil ve davranışından dolayı Cenâb-ı Hakk'ın sevâbını hak etmiş olur. Nitekim Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) bir hadislerinde ashabdan Hz. Sa'd b. Ebi Vakkas'a şöyle buyurmuştur:

«Yaptığın her işinden, hatta zevcenin ağzına koyacağın lokmadan dolayı bile mükâfat görceksin.» (2)

Hz. Peygamber (Allahın Selât ve selamı üzerine olsun) Sa'd. b. Ebi Vakkas'a (R.A.) böyle buyurması, Sa'd (R.A.)'ın, bütün fiil ve davranışlarında Allah'ın hükümlerine riâyet eder, olduğunu bilmiş olmasındandır. Ve yine bu husûsa binâen Hz. Peygamber (Allahın Selât ve selamı üzerine olsun) şöyle buyurmuşlardır: «Müslümanın diktiği ağaçtan yenilen her şey, onu diken müslüman için sadaka olur.» (3) Büyük küçük bütün işlerde Allah Teâlânın emrine riâyet, o emri muhâfaza edip, velev ki mubah olsun; bunlar da Allah'ın emrini gözetmek, herkes için müstehabtır.

Fakat bu hususlara riâyet ve bunlarda Allah Teâlâ'nın emrini gözetme, Hz. Peygambere (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) ve O'na uyup kendisine manevi yakınlık rütbesine eren herkes üzerine vâciptir. Çünkü, Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerimde meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Resûlüm, nasıl emr olunmuşsan öylece istikâmette bulun. Berâberinde bulunup, tevbe edenlerde dosdoğru hareket etsinler. Sakın aşırı gitmeyin. Şübhesiz ki Allah, ne yaparsanız hepsini hakkıyla görücüdür.» (4)

(1) El-En'am sûresi, âyet: 38

(2) Sahih-i Buhârî ve Müslim.

(3) Riyazes-Salihin Cild 1, Ch. 83. Mısır. İstikamet Matbaası.

(4) Hûd sûresi, âyet: 112

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

İBÂDETİN TÂRİFİ VE HAKİKATLARI

İBÂDET : «İbâdet, ihtiyârî bir fiildir, bedenî isteklere zıddır. İbâdet, niyet ve irâde ile insandan sâdır olur. İbâdetle Allah'a (rızasına) yakın olmak ve onun şeriatına itâat murâd olunur.»

«İbâdet ihtiyârî bir fiildir.» sözümüzle, kahren ve birde teshîr ile (zorunlu olarak) insandan sâdır olan fiiller, bu tariftten hâriç kalır. Fakat ihtiyârî olarak terk edilen fiiller, bu tarife girmiş olur. Terk etme konusu da iki bölüme ayrılır. Birincisi: kasd ve ihtiyâr ile terk etmektir. Bu şekilde olan terk etmeler ise bir fiildir. İkincisi: Mutlak yok olan terktir. Böyle bir terkte bir seçme, dileme yoktur. Daha açık ifâde ile seçme irâdesinin olmamasıdır ki, bu nev'iden olan terk, hiç bir zaman fiil değildir.

Yukarıda tarifte geçen «ibâdet, bedenî isteklere zıddır.» sözümüzle de taat olmayan fiiller tariftten hariç kalmış olur.

Yapılmasında veya terk edilmesinde sevâp veya mahzur bulunmayan; yeme içme, helâlî ile cinsî münâsebet ve benzeri mübah fiillere gelince; bunlar bedenî bir arzu, bir isteğin yerine getirilmiş olması itibâriyle ibâdet değildirler. Fakat, bunların yerine getirilmesinde Allah'ın dininin hükümleri araştırılır ve O'nun emirleri gözetilmek sûreti ile icra edirlirse işte o zaman ibâdet olurlar.

Yukarıdaki târifte ibâdetler için : «İbâdet, niyyet ile in-

sandan sâdır olur. Bununla Allah'a (rızâsına) yakınlık murâd edilir.» Denilmiştir. Çünkü ibâdetler, niyetsiz olarak yapılır veyâhutta, niyyetle yapıldığı halde, bunlarda Allaha yakınlık murâd edilmeyip, (başkalarına) gösteriş kast edilirse, bu takdirde yine bu fiiller ibâdet olmazlar.

Tarifte «ibâdetler, şerîata taat için yapılır.» denilmiştir. Çünkü, bir insan kendi nefsinden bir fiil icad etse ve Dîn-de de bunu tecviz eder bir hüküm yok ise, o fiil ile Allah'a yakın olmak kasd edilmiş olsa bile yine de o fiil ibâdet olmaz.

O halde bir fiilin ibâdet olabilmesi için, yukarıdaki tarifte beyân edilen, bütün vasıfların hepsini câmi olması lâzımdır.

YIRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLİM VE AMEL YÖNÜNDEN İBÂDETİN NEV'İLERİ

İbâdet, birincisi ilim, ikincisi amel olmak üzere iki bölüme ayrılır. Bununla berâber, bunların her ikisinin hakkı, birbirlerinden ayrılmaması ve birinin diğerini gerektirmesidir. Çünkü; ilim bir temel, amel de bu temel üzerine kurulan bir binâ gibidir. Binâ olmadıkça yalnızca temel, ihtiyacı gideremediği gibi, temel olmayınca da, binâ vücut bulmuş olmaz. Tıpkı bunun gibi ne amelsiz ilim, ne de ilme dayanamayan amel, insanı maksadına ulaştıramaz. Bunun içindir ki Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Kudret isteyen kimse bilsin ki, bütün izzet ve kudret Allah'ındır. Güzel sözler O'na yükselir. Sâlih amel de o güzel sözü yükseltir.» (1)

Bununla beraber ilim, amelden daha üstün daha şerefli-dir. Lâkin bilmek gerekir ki, amel olmayınca sadece ilim insanı maksada erdirmemez. Bilginin üstünlüğünden dolayıdır ki, Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun.) kendisine:

— Ey Allah'ın Resûlü, amellerin hangisi daha üstündür? Diye sorulduğu zaman, Hz. Peygamber: «ilimdir» diye cevap vermiştir. Soru soran zat, sâlini tekrar edince Hz. Peygam-

(1) Fâtır sûresi, âyet: 10

ber (S.A.S.) yine: «ilimdir» diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine soru sâhibi:

— Ey Allah'ın Resûlü; ben sizden ilmi değil de ameli soruyorum. Bunun üzerine Hz. Peygamber (Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun) şöyle buyurmuşlardır.

«Bilgi ile yapılan az amel cehâlet ile yapılan çok amelden daha hayırlıdır.» (1)

Ve yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır. «İlim tahsil etmek, her müslüman üzerine farzdır.» (2)

İlim de biri nazarî, diğeri amelî olmak üzere iki bölüme ayrılır. Nazarî (Sadece aklın muhâkeme ve idrâki ile hâsıl) olan ilim, öyle bir bilgidir ki o bilgi hâsıl edilip, kesin kanaat getirilmesi ile yetinilir. Ondan sonra o bilgi için amelî bir işleme ihtiyaç hâsıl olmaz.

Allah Teâlâ'nın birliğini bilmek, O'nun meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini, âhiret gününü bilip kesin kanaatla inanmış olmak gibi. Veyahut ta gökleri ve benzeri varlıkları bilmek gibi.

Amelî bilgi ise: Öyle bir ilimdir ki, onunla amel edilmedikçe sâdece bilmekle görev yapılmış olmaz. Namazın, zekâtın, cihâdın, oruc'un, hac'ın, anaya, babaya iyilik ve itaâtın farziyyetini bilmek gibi (ki, amelî olan bu bilgi ancak görevlerin yerine getirilmesi ile olur.) Amellerde üç bölüme ayrılır.

I — Yalnız kalbe mahsus olan ameller.

II — Yalnız bedene mahsus olan ameller.

III — Beden ve kalbin müşterek oldukları amellerdir.

İlim kazanılan bir vasıf nazariyle kendisine bakıldığı zaman, onu kazanmış olmak bir ameldir. Fakat ilme tahsil edilmiş ve zihinde tasavvur edilen bir vasıf nazariyle bakıldığı zaman o ilim amel olmaktan çıkar.

(1) El-Camissağır, Cild 2, Sh. 88 Mısır 1939

(2) El Fethulkebir Cild 1, Sh. 213

Diğer bir yönden ilim vâcib (*) ve mendup olmak üzere iki bölüme ayrılır. Vâcib olan ilme adl (adâlet) denir. Mendup olan ilme de «ihsan» adı verilir. Bunların her ikisi de Allah Teâlâ'nın: «Şübhesiz ki Allah adli, (adâleti), ihsanı (iyiliği) akrabaya vermeyi emreder. Hayasızlıktan, kötülükten ve haddi aşmaktan men eder. İyice dinleyip anlayıp tutasınız diye Allah, size öğüt verir.» (1) meâlindeki Âyet-i Celîlesinde zikr edilmiştir.

Farz ve adl (adâlet), öyle şeylerdir ki insan onları araştırp, gözetip yerine getirdiği takdirde sevap, mükâlaat kazanmış olur. Lâkin onları terk ettiği takdirde, cezâ görür, muazzeb olur. İhsân ve mendûba gelince; insan bunları araştırıp yaptığı (amel ettiği) takdirde manevî ecir, mükâfaat kazanır. Fakat bunu yapmayıp terk ettiği takdirde muâheze edilmez. Herhangi bir cezâ görmez. İnsaf (her şeyi adaletle yerli yerince yapmak) adıldendir. Tefaddul, yâni fazilet ise iyilik ve ihsândandır. İnsaf, iyiliğe iyilik ile, kötülüğe de, ancak onun dengi kötülükle mukâbele etmektir. Tefaddul (fazilet üstünlüğü) ve iyilik, hayra iyiliğe karşı daha fazlası ile; kötülüğe de, o kötülükten daha azı ile mukâbele etmektir.

O halde ihsan, ve tefaddul (fazilet üstünlüğü) herhangi bir eksikliğin vukuundan emin kalmak için adâlet ve insafta daha ihtiyatlı davranmaktır.

Bunu şöyle de izâh etmek mümkündür: Üzerinde bulunan bir hakkı sâhibine fazlasıyla öder, ve senin hakkın olan bir şeyi alırken tamâmından daha azı ile yetinirsen adâlet ve insafta ihtiyat etmiş, temkinli ve sebatlı davranmış olursun. Zekâtı fakire verirken, farz olan miktardan ziyâde vermek; yetimin malını tasarruftan dolayı, helâlından alacağı ücretini daha az olarak almış olmak bu mes'elenin izâhı için başka bir misâldir.

(*) Burada vâcib: Farz yerinde kullanılmıştır.

(1) En-Nahl sûresi, âyet: 90

Adalet gerçekten güzeldir. Fakat fazilet üstünlüğü ondan daha güzeldir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, adalet ölçülerini gerçekleştirerek, hakkını almak isteyen kimse hakkında, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Kim kendisine yapılan zulmün ardından, herhalde hakkını alırsa, bunlar aleyhinde mes'uliyet için bir yol yoktur.» (1)

Yine bundan sonra da başka Âyet-i Celîlelerde Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Sizin bağışlamanız takvâya daha yakındır. Aranızdaki faziletle muâmeleyi iyiliği unutmayın. Şübhesiz ki Allah işlediklerinizi görür.» (2)

Bu Âyet-i Celîlede şu husûsa işâret buyurulmuştur. Şübhe yok ki, ihsan ve faziletle muâmele çok daha güzeldir. Yine Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«İyi iş güzel amel yapanlara, daha güzel iyilik, bir de ziyade vardır.» (3)

O halde insan ancak adil ve insafî olduktan sonra muhsin ve mütefaddil (ihsân ve fazilet sâhibi) olabilir. Yapılması gerekli olan şeyleri terkedip te, kendisi için gerekli olmayanı yapan kimseye, «bu kimse, fazilet üstünlüğüne sâhiptir», denilemez. «Fazilet üstünlüğü» ile muamele, ancak, kendi hakkını başkasından alan ve kendi üzerindeki başkasına âit hakkı da, fazlasıyla ödeyen kimseler için söz konusudur. Fakat bir hâkim için başkasına âit bir hakkı davalıdan alıp hak sâhibine vermesinde, gerekli olan ancak, insaf ve adaleti gerçekleştirmektir. Başka türlü hareket onun için câiz olmaz.

(1) Eş-Şûra sûresi, âyet: 41

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 37

(3) Yûnus sûresi, âyet: 26

İlim, keyfiyet bakımından tasavvur ve tasdik olmak üzere iki bölüme ayrılır. Tasavvur olan ilim demek; insanın bir şeyin ma'nâsını bilmesidir. İnsanın bu bilgisi kendi nezdinde ister bir delilin delâleti ile olsun, ister ise bir delile dayanmaksızın o bilginin sıhhatını bilmiş olsun. Böyle bir bilgi tasavvurdur. Namazın farz olduğunu ve şartlarını bilen bir kimsenin bilgisi gibi.

Namazın ve şartlarının sıhhatı, o kimse nezdinde bir delil ile subût bulmamış ise bu bilgi tasavvurdur.

Tasdik ise: İnsanın bir şeyi düşünmesi ve o şeyin doğruluğu o kimse nezdinde delil ile subût bulmasıdır. Tasdike âit bilgiler de üç bölüme ayrılır:

Birincisi Gâlip zann ile sâbit olan bilgilerdir. Bu çeşit bilginin subûtu da delilin delâletiyledir. Ancak bu çeşit bilgiler ba'zan şübhelerin ârız olup bu bilgileri zaaf'a uğratması ve yâhut ta hükümsüz kılması mümkündür. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Takvaya erenler yok mu? Onlara şeytandan herhangi bir ârıza iliştigi zaman, iyice düşünürler. Bir de bakarsın ki onlar hakikatı görmüşlerdir.» (1)

Tasdike ait bilgilerin ikinci bölümü ise «ilme'l-yakîn» (kesin bilgi) dir. İlme'l-yakîn demek: İnsanın bir şeyi kesin olarak bilmesi ve kesin bildiğini de müdrîk olmasıdır. İşte böyle bir bilgiye herhangi bir şübhenin ârız olup ta onu za'fa uğratması söz konusu değildir. (3+3=6) üç ile üç'ün toplamı, altı yaptığını bilen kimse bu toplamın, ne altıdan fazla ve nede eksik olamayacağını kesin olarak bilir. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Müminler, ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve Peygamberine inanmışlar, sonra da bir şübheye düşmemişlerdir ve

(1) El-A'raf sûresi, âyet: 201

onlar Allah yolunda malları ve canları ile cihad etmişlerdir. İşte onlar doğru sözlülerin ta kendileridir.» (2)

Tasdiğe âit bilginin üçüncüsü de «ayne'l-yakîn»dir. Böyle bir bilgi ise insanın aklı- selimi, ile görüp bilmesi ve gerek «uyanıklık halinde, gerek uyku halinde iken basireti ile onu müşâhede etmesidir. Nitekim, Allah Teâlâ, bu üç nev'i bilgiye Kur'an-ı Kerim'in «et-Tekâsür» sûresinde işaret buyurmuştur.

Mücerret tasavvura ait bilgiler, umûma âit bilgilerdir. Allah Teâlâ, bu hususta, amme hakkında meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Eğer onu peygambere ve mü'minlerden emir sahiplerine götürselerdi onlardan sonuç çıkarmağa kaadir olanlar onu bildirir.» (3)

Zann-ı gâlib ile hâsıl olan bilgiler, amme içindir. Allah Teâlâ, bu bilgilere sâhip olanları:

«Onlar; o kimselerdir ki hakikaten Rab'larına kavuşucu ve hakikaten O'na dönücü olduklarını bilirler.» (4)

Meâlindeki Âyet-i Celile ile ögmüştür.

İlme'l-yakîn (kesin bilgi), din ve ilim yolunda ilerlemiş havâs (seçkinler) de hâsıl olan bilgidir. Ayne'l-yakîn derecesindeki bilgiye gelince, bu nev'i bilgi dünyâda ancak, peygamberler ile ba'zı sıddıklar içindir. Aynel yakîn nev'inden olanlara işaretle Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

«Gözlerim uyur. Fakat kalbim uyumaz. Ben ön tarafımda gördüğüm gibi arka tarafımdan da görürüm.» (5)

Emir-el Mü'minin Hz. Ali (R.A.) da şöyle buyurmuştur: «Eğer, maddî varlık perdesi gözlerimin önünden kalkmış olsa, âhiret hayâtına âit olan bilgimde bir artma olmaz.»

(2) El-Hucurat sûresi, âyet: 15

(3) En-Nisa sûresi, âyet: 83

(4) El-Bakara sûresi, âyet: 46

(5) El-Fethul-Kebir Cild: Sh. 39 Darul-Kütübül arabiyeye

Bazı âlimler demişlerdir ki: «İlme'l-Yakîn nev'inden olan kesin bilgi, akıl için ancak tefekkür ve zıkr ile hâsıl olur. Çünkü, akıl düşünüp araştırması ile bilgileri idrâk eder. Hatırlamakla da unutup veya gaflete düşünce bu zikirle onları zihninde hazır bulur. Biz gözümüzle, bizden gizli olmayan eşyayı gördüğümüz gibi, «ilm'el-yakîn» sâhibi kimse de zihni ile o bilgilere nazar eder. Bir düşünme ve araştırmaya ihtiyaç kalmaz. Yine denilmiştir ki: «İnsan, akıl sâhibi olarak, tefekkürü ile Cenâb-ı Hakk'ın kudret ve azamet âyetlerine nazar eder. Melekler ise tefekküre araştırmağa muhtaç olmaksızın dâima Cenâb-ı Hakk'ın emir ve hikmetlerine nazar etmektedirler.»

Bilgiden istifâde etme ve onu başkalarına ifâde etmede insan için üç durum vardır.

Birincisi: Yalnız öğrenip istifâde etme durumudur.

İkincisi: Kendinin fevkinde olanlardan öğrenip istifâde etme ve kendisinden dîn derecede bulunanlara, öğretme durumu.

Üçüncüsü: Yalnız başkalarına öğretme durumudur.

Fakat, sadece öğretme durumunda olup, öğrenme ihtiyacı olmayan insanın bulunması imkânsız gibidir. Çünkü, her ilim sâhibinin fevkinde ondan daha ziyâde ilim sâhibi kimse vardır. İş, bütün gaybları hakkıyla bilen Allah Teâlâyâ erişinceye kadar böyledir. Çünkü; bilgisi her şeyi kuşatan ancak Allah Teâlâdır.

İnsanın bilgi öğrenmeğe olan ihtiyâcına Cenâb-ı Hakk, Mûsâ Peygamberin arkadaşına vâki konuşmasını hikâye buyurmakla da işaret etmiştir. Ve meâl olarak; Mûsâ arkadaşına:

«Sana doğru yol olarak öğretilen ilimden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı? dedi.» buyurulmuştur.

(2) El-Hucurat sûresi âyet: 15

Yine, Allah Teâlâ, Hz. Süleyman Peygamberin Hüdüh ile olan kıssasını beyân ederken bu husûsa işâret buyurmuştur. Kur'ânda me'âl olarak şöyle buyurulmuştur:

«Ben, senin muttali olamadığın hakikatı öğrendim.» (1)

Gerçekten bazan, büyük bir kimse kendisinden küçük olan kimseden bir kısım bilgileri öğrenmek ihtiyacını duyabilir. O halde insan, hayatta bulunduğu müddetçe istifâde eder durumda olması ve bildiklerini de başkasına öğretir durumda bulunması gerekir. İnsan bu durumların dışında olmamalıdır.

Nitekim, Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun.) şöyle buyurmuştur:

«İnsanlar, âlim ve öğrenici olanlardan ibârettir. Bunların dışında kalan akıllı olmaktan uzaklaşmıştır.» (2)

(1) En-Neml sûresi, âyet: 22

(2) El-Cami-us-sağir Cild: 2 Sahife: 188

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBÂDETTE MAKSAT, NEFSİ (RÛHU) HER BAKIMINDAN TEMİZLEYİP ARINDIRMAK VE ONA TAM SIHHATİNİ KAZANDIRMAKDIR.

Allah Teâlâ'nın, insanları ibâdetle mükellef kılmasının hikmeti, O'nun zâtı Kibriya'sı için bir fayda hâsıl olması veya insanları te'dip etmek için değildir. Çünkü, Allah Teâlâ, âlemlerden mustegnidir, ihtiyaçtan münezzehtir. O'nun, insanları ibâdetle mükellef tutması efendinin, hizmetkârlarını ve işçilerini çalıştırıp onların hizmetinden yarar sağlaması gibi de değildir. İnsanların ibadetle mükellef olmaları, başka hikmetlerden dolayıdır.

Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah, sizin için kolaylık murâd eder. Yoksa O, sizin için güçlük dilemez.» (1)

Allah Teâlâ'nın insanları ibâdetle mükellef tutmasının hikmeti onları, maddî ve manevî murdarlıklardan temizlemek, onların ruhlarına musallat olan nefsî hastalıklarını gidermek içindir. Böylelikle onların ebedî hayâtı kazanmaları, bâkî ve sonsuz selâmete erişmeleri mümkün olur. Zîrâ dünyaya gelen bir kimse âhiret yurdunun saâdetini kazanmış olan insanlara nisbetle bir bakıma ölü gibidir. Bu kimse, on-

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 185

ları görecek, tanıyacak göze, onların konuşmalarını işitecek kulağa, onların kendisine hitap edecekleri yahutta kendisinin onlara hitap edeceği bir lisana hatta onları kendisi ile anlayacak bir akla sâhip bulunmamaktadır.

Bu saydığımız şeyler dünyâ hayâtında fizyolojik olarak insanın sâhip bulunduğu hayat veya görme ve işitme uzuvları değildir. Çünkü âhiret yurdunun saâdetlerine sâhip olacak kimselerin mâlik bulunduğu bu vasıfları Allah Teâlâ, inkârcılardan nefyetmiş, ehl-i küfrün bu vasıflara sâhip bulunmadıklarını bildirmiş ve bu hususta inkârcıları ölümler mesâbesinde bir takım sağırlar, körler ve dilsizler yapmıştır.

Şüphesiz ki insan hakikatları olduğu gibi idrâk edecek olan bu vasıfları kazanma imkânına bilhassa işin evvelinde ve hayâtının gelişme çağında tam ma'nâsıyla sâhip bulunmaktadır. Ancak insan bu hususta kendisini ihmal edecek olursa ondaki bu istidat kaybolmağa başlar. Bir kömür yanıp kül haline geldikten sonra onu tekrar ateş haline çevirmeye imkân olmadığı gibi insanın da kendi ihmâli yüzünden kendisinde mevcut mânevî istidat, sönmüş ise onu yeniden geliştirmek imkânsız olur.

Çünkü bir insan inkârında ve kötülüğünde devam eder. ısrarla bu yolda yürürse o artık ölü hâle gelmiştir. Yahut hasta ve şifâ kabul etmez bir ma'nevî sağırlık içindedir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, bu istidadı kaybetmiş olan kimseler hakkında meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Resûlüm, sen o dâveti ölümlere işittiremezsin. Arkalarına dönüp giden o sağırlara da duyuramazsın. Sen körleri de sapıklıklardan ayırıp doğru yola iletici değilsin. Sen yalnız âyetlerimize imân edip müslüman olanlara duyurabilirsin.» (1)

Yine Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

(1) Er-Rûm sûresi, âyet: 52-53

«Onlar bir takım sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Onlar, gerçeklere akıl da erdiremezler.» (2)

Kezâ yine Allah Teâlâ, me'âl olarak şöyle buyurur:

«Onların kalblerinde bir maraz vardır. Ölüm zamanında üstlerine baygınlık gelmiş kimsenin bakışı gibi sana bakmaktadır.» (3)

Yine Allah Teâlâ, putperestler hakkında me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Ey imân edenler, doğrusu puta tapanlar (müşrikler) murdardırlar.» (4)

Diğer taraftan Allah Teâlâ, mü'minler hakkında da meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Sağ olanları bu Kur'ân ile uyarsın diye Kur'ân-ı O Resûle apaçık bir kitâp olarak vahyetik.» (5)

Ve yine âhiret saâdetine erenler hakkında Allah Teâlâ, meâl olarak: «Onlar, kudretlerin ve basiretlerin sâhibidirler.» buyurmuştur. (6)

Her kim ki, kendisinde mevcut bu kuvvet ve isti'datlar, muattal hale gelmezden önce söz konusu edilen, gerçek hayatı elde eder, sıhhatını korur, rûhî murdarlıklardan korunup tertemiz durumu kabul eder ve bunlardan faydalanırsa, bu kimse artık gerçekten diri, doğruyu işitici, hakikatları görücü olur ve tertemiz bir hale gelir. Bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın emr ettiği şekilde iyi azık temin etmiş olur. Nitekim, Allah Teâlâ, Kurân-ı Kerim'de meâl olarak:

«Kendinize azık edinin. Şüphe yok ki azığın en hayırlısı Allah korkusudur. Ey akıl sâhipleri Benden korkun.» (7) buyurmuştur.

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 18

(3) Muhammed sûresi, âyet: 20

(4) Et-Tevbe sûresi, âyet: 28

(5) Yâsin sûresi, âyet: 70

(6) Saad sûresi, âyet: 45

(7) El-Bakara sûresi âyet: 197

Yine bu kimse kesin delil ile doğru yolu bulmuştur. Hi-dâyet yolunu gösteren bu delil, Allah Teâlâ'nın:

«Resûlüm muhakkak ki sen herhalde doğru yolun rehberliğini yapıyorsun. Öyle doğru yol ki o, göklerde yerde ne var ise hepsi kendisinin olan Allah'ın yoludur. İyi bilin ki bütün işler ancak Allah'a dönüp varır.» (2)

Meâlindeki Âyet-i Celîle ile vâsf edilmiştir. Yine bu kimse Allah Teâlâ'nın:

«Rabb'inizden bir mağfirete erişmek için birbirinizle yarış ederek kazanın.» (3)

Meâlindeki Âyet-i Celîle'de bildirilen emre uyar. Ve:

«O mü'minler, hayırlarda sür'at yarışı yaparlar.» (4)

Meâlindeki Âyet-i Celîle'de Allah Teâlâ tarafından tavsif edilmiş mü'minlere tâbi olur ve onların izini takip eder. İşte böyle bir kimse Kurtuluşa erişmeye muvaffak olur ve Ona hak kazanır. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurur:

«İyiliği yapın ki saâdete eresiniz.» (5)

(2) Eş-Şurâ sûresi âyet: 52-53

(3) El-Hadid sûresi âyet 21

(4) El-Mü'minûn sûresi âyet: 61

(5) El-Hâc sûresi âyet: 77

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

TEMİZLENİP GİDERİLMELERİ ANCAK ŞER'İ ŞERİFLE MÜMKÜN OLAN MANEVÎ HASTALIKLAR VE MURDARLIKLAR

İnsanın bedeninde bir takım ârizî şeyler ve yeni dünyâya geldiği sırada üzerinde ba'zı maddeler mevcuttur. Yahut ilâhî hikmetin iktizâsına göre tederîcî bir surette zamanla insanın vücûdunda meydâna gelen maddeler bulunur ki bunlar pis ve murdar sayılmaları itibârı ile temizlenip atılmaları, veyahutta fazla olan miktarlarının izâlesi gerekir. Bunlar, çocuğun doğumundan önce, sarılı bulunduğu ve doğumundan sonra izâle edilen zar, göbek, çocuk sünnet olduğu zaman kesilip atılan fazlalık, kezâ çocuk doğduğunda kendisinde bulunan saç, daha sonra vücutta hasıl olan kirler, tırnak ve büyüyünce kasıklarda ve koltuk altlarında meydana gelen tüyler ki bunların hepsinin temizlenmesi (tırnaklarda olduğu gibi) ve fazlalarının kesilip atılması gerekir.

Bunun gibi insanın nefsinde (ruhunda) da bir takım ârizî şeyler vardır ki bunlar murdar şeyler olup insanın benliğine âriz olan marazlardır. Bunların da temizlenip atılmaları zârûrîdir. Bunlar ise, insana musallat olan cehâlet aç gözlülük, acelecilik, cimrilik, zulmetme meyli gibi şeylerdir ki bunlar insan rûhuna âriz olan nefsî marazlardandır.

Bu vasıfların insanda yaratılmış olduğuna ve bunları gidermek veya fazla olanlarını bertaraf etmekle memur bu-

lunduğuna Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'an-ı Kerim'de çeşitli yerlerde zikir buyurduğu Âyet-i Celileler delâlet etmektedir. Nitekim bir Âyet-i Celile'de, Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«İnsan aceleci olarak yaratılmıştır.» (1)

Görüldüğü gibi burada insan aceleci olarak yaratıldığı Cenâb-ı Hakk tarafından bildirilmiştir. Fakat Allah Teâlâ, daha sonra da insana acelecilikten kendisini uzak bulundurmasını ve acelecilikten fayda beklememesini emr etmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Size ayetlerimi göstereceğim. Benden onu acele istemeyin.» (1) Yine Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur: «Şübhesizki insan pek zalim ve çok cahildir» (2)

Fakat sonra da Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'in bir çok yerlerinde insana ilim öğrenmesini ve adâlet yapmasını emretmiştir. Yine Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak:

«Zaten nefislerde cimrilik, ihtiras hazırlanmıştır.» (3) buyurmuştur.

Ondan sonra da meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Kim nefsinin cimriliğinden ve ihtirasından korunursa, işte onlar, muratlarına erenlerin ta kendileridir.» (4)

Cenâb-ı Hakk, cimrilik ve ihtirası insanın, nefsinde hazırlamış olmakla beraber, ona, cimrilikten korunmasını emretmiştir. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak:

«Hakikat, insan hırsına düşkün ve sabrı kıt yaratılmıştır. Kendisine bir zarar dokundu mu feryad eder. Ona hayır dokununca da çok cimridir.» (5)

(1) El-Enbiyâ sûresi, âyet: 37

(2) El-Ahzâb sûresi, âyet: 72

(3) En-Nisa sûresi, âyet: 128

(4) El-Haşr sûresi, âyet: 9

(5) El-Meâric sûresi, âyet: 19

Allah Teâlâ, insanı vasf ederken, çok nankör ve çok cimri diye tavsif buyurmuştur. Bir Âyet-i Celilede meâl olarak:

«İnsan çok nankördür.» (1)

Buyurmuştur. Diğer bir Âyet-i Celile'de de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

«De ki; eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sâhip olseydiniz o zaman harcamaktan tükenir korkusu ile muhakkak cimrilik ederdiniz. Çünkü insan çok cimridir.» (2)

Allah Teâlâ, insanı nankörlük ve cimrilikle tavsif etmiş ve «oldu» manasına gelen «kâne» kelimesini Âyet-i Kerime'deki son cümlede baş tarafında zikr etmekle şu cihete işaret etmiştir. «Cimrilik ve nankörlük vasıfları insanda önceden tabii huy olarak mevcuttur. Sonradan kendisine âriz olmuş bir şey değildir. Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak:

«And olsun ki biz bu Kur'an'da insanlar için her çeşit misâli açıklamışızdır. İnsanın, husûmeti, cedelleşmesi ise her şeyden daha fazladır.» (3) buyurmuştur.

Fakat bundan sonra da Allah Teâlâ, insanı, cedelleşmenin, husûmetin çoğundan menetmiştir.

O halde insan, dünyâda kendisindeki bu kuvvetleri gerektiği gibi ve gerektiği zamanda ve gerekli ölçü ile istimal etmeğe muhtaçtır. İnsan dünyâdan ayrılmazdan önce şeriatın bildirdiği ölçülere uygun olarak kendisindeki bu kuvvetlerin fazlasını atmak durumundadır. Zîrâ insan, pis şeylerden temizlenmediği ve rûhuna âriz olan bu gibi manevî hastalıkları izâle etmediği (gidermediği) müddetçe âhiret nimetlerini elde etmeğe yol bulamaz. Hattâ dünyâda dahi temiz ve huzurlu bir hayat temin edip yaşaması mümkün olmaz.

Çünkü herkim, maddî ve manevî yönden tertemiz hâle

(1) El-İsra sûresi, âyet: 67

(2) El-İsra sûresi, âyet: 100

(3) El-Kehf sûresi, âyet: 54

gelirse, bu kimsenin kalbinden perde açılır. Bu insan, işte o zaman hakkı hak olarak, batılı da batıl olarak bilir. Artık bu insanı ancak kendisi için önemli olan şeyler meşgul eder. İyi ve yararlı olanları elde etmeğe çalışır. Böylece tertemiz ve huzurlu bir hayat kazanmış olur. Nitekim, Allah Teâlâ: Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurur:

«Gerek erkek, gerek kadın kim mü'min olarak iyi amelde bulunursa hiç şüphesiz onu dünyâda çok güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve o gibilere her halde yapageldiklerinin daha güzeli ile ecir veririz.» (1)

Böyle bir insanın, elde ettiği serveti dünyâda kendisi için bir vebâl, bir azab olmamış olur. Nitekim Allah Teâlâ, ehli küfür hakkında Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Resûlüm onların malları ve evlâtları senin taaccübüne gitmesin. Allah, ancak bunlar ile onlara dünyâ hayâtında azab etmeyi ve birde onların canlarının inkârcı oldukları halde çıkmasını diler.» (2)

İnsan, her yönden tertemiz olunca onun kalbi sekînet ve huzurun, güzel ve pâk ruhların karar yeri olur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de mü'minleri vasf ederken meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah, mü'minlerin kalblerine imânlarını kat kat artırmaları için sekîneti (sabır, sebat ve güveni) indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allahındır. Allah her şeyi hakkiyle bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sâhibidir. (3)

Böyle bir insan, kendisini «El Me'vâ cennetine iletecek ve yüce Allah katında pek mükerrem olan Mele-i âlâya (en büyük melekler meclisine) müsahip olmaya ulaştıracak yolu da bilmiş olur.» Böyle bir insan, hayırları yapmağa sür'atle

(1) En-Nahl sûresi, âyet: 97

(2) Et-Tevbe sûresi, âyet: 55

(3) El-Fetih sûresi, âyet: 4

koşar. Ve Rabbisinin mağfiretine erişmek durumunda olanlarla yarışta bulunur.

Fakat insana, ârız olan maddî, manevî murdarlıklar temizlenmeyip olduğu hal üzere kalır. Veya artacak olursa bu insanın, kalbi şüphelerin, günahların mahalli (yeri) durumuna gelir. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Ey müşrikler, şeytanların kimin üzerine indiğini size haber vereyim mi? Ben? Onlar, her günahkâr yalancının tepesine inerler.» (1)

Böyle bir durumda bulunan insan, âhiret yurdunun saâdetini elde etmeğe yol bulamaz. Nitekim, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Onlardan her biri «Na'im Cenneti»ne gireceğini mi ümid ediyor? Hayır (ne gezer) hakikat. Biz onları kendilerinin de bildikleri şeyden yarattık.» (2)

Burada Cenâb-ı Hakk, şu cihete işâret buyurmuştur: İnsan, kendisinde yaratılmış olan ve onun zâtında mevcut bulunan bir takım şeylerden kendisini temizlemedikçe Allah Teâlâ'nın cennetine girmeye lâyık olamaz. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurulmuştur:

«Allah, mü'minleri sizin üzerinde bulunduğunuz şu halde bırakacak değildir. O, nihâyet murdarı temizden ayırt edecektir.» (3)

Durum böyle olunca insanın vazifesi, kendinde bulunan bu rûhî isti'datları dikkatle iyileştirmesi ve onları gerektiği şekilde ve gerektiği gibi ist'imâl etmektir. Bu takdirde Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerim'de vasf edip öğdüğü kimselerden olur. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

«Bu mü'minler (müttekiler), meleklerin pâk ve âsûde

(1) Eş-Şuarâ sûresi, âyet: 221-222

(2) El-Meâric sûresi, âyet: 38-39

(3) El-Enfal sûresi, âyet: 37

olarak canlarını alacakları kimselerdir. Onlara: selâm size, işlemekte olduğunuz iyi amellerin karşılığı olarak cennete girin derler.» (4)

Yukarıda kaydedilen ve murdar sayılan şeylerin temizlenme emri konusunda insanın zihnine ba'zen şöyle bir şüphe âriz olabilir. Meselâ bazı kimseler diyebilirler ki yukarıda bir kısma işaret edilen bu ruhi marazlar, eğer Allah'tan başkası tarafından meydâna getirilmişse bunlar nereden icad ediliyorlar ve bunların kaynağı nedir? Eğer bunlar (Bu murdarlıklar) Allah Teâlâ'nın yaratması ile olmuşlar ise bunlar önceden insanda yaratılda sonra da bunları gidermesini insana emretmesinin hikmeti nedir?

Cevap olarak denilir ki Allah Teâlâ'nın yarattığı veya O'nun vücûda getirmeği mukadder kıldığı her şeyde hikmetler ve menfaatler vardır.

Beşerin bunları bilmemesi, onların fayda ve hikmetine zarar vermez. Lâkin, yaratılmış olanlardan bir kısmı, muayyen zaman yahut ta muayyen ölçüde faydalı olur. Sonra ona ihtiyaç kalmayınca veya ihtiyaçtan fazla olunca giderilmesi gerekli olur.

İyi düşünüldüğü zaman bu husus açık olarak görülür. Çünkü bilinen hususlardandır ki çocuk dünyâyâ gelmezden önce, onda bulunan göbek ve cenini ihata eden zar için muayyen süre zarûrî olarak ihtiyaç vardır. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın inâyeti ile çocuk dünyâyâ geldikten sonra söz konusu iki maddeyi onun üzerinde tutmak murdarlık olur. Temizlenmesi ve çocuğun bunlardan arındırılması gerekir. Meselâ, insanda bulunan tırnaklar ve saçda böyledir. Belirli bir ölçüye kadar insanın bunlara ihtiyâcı vardır. Fakat o haddi geçince bunların fazlalarının temizlenip atılması lâzımdır.

(4) En-Nahl sûresi, âyet: 32

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

HASTALIKLARI VE MURDARLIKLARI GİDERİLMESİ GEREKLİ RÜHÎ İSTİDATLAR VE BUNLARI MEYDANA GETİREN HUSUSLAR

İnsan için bilinen murdarlıkların giderilmesi ve maddî manevî temizliğin temin edilmesi gereklidir. Bu hususlar Kur'an-ı Kerim'de de zikr edilmiştir.

Allah Teâlâ, meâl olarak:

«Ey Hânedân-ı Resûl, Allah, sizden ancak kiri (günahı) gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler. (1)»

Buyurmuştur. Bu Âyet-i Celile'de işaret edilen murdarlığın giderilmesi ve temizliklerin temin edilmesi; Yine Allah Teâlâ'nın, Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak:

«Onların kalblerinde bir maraz vardır. Bu yüzden Allah, onların hastalığını artırdı.» (2)

Buyurduğu bu Âyet-i Celile'de bildirilen hastalığın giderilip gerçek sıhhatin kazanılması, insanda mevcut olan üç kuvvetin düzene konulup ıslah edilmesi ile ancak mümkündür. Çünkü bu üç kuvvet, insanın bütün davranış ve tasarruflarına sebep olup etkilerini gösterirler.

İnsanda mevcut olan bu ruhi kuvvetler, hissî arzular, şehvî istekler; öfke ve izzeti nefis kuvveti; bir de tefekkür (düşünce) gücüdür. Hissî arzu ve şehvî temâyülün ıslah

(1) El-Ahzap sûresi, âyet: 33

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 10

edilmesi ile, insanda «iffet» adı verilen ahlâkî üstün vasıf hasıl olmuş olur. İnsan bu iffet vasfına sâhip bulunmakla ihtirastan, ağgözlülüğten ve bir de arzu ve şehvet meylini yok etmek tehlikesinden kendini korumuş olur.

Böylece insan, yenilen, içilen, giyilen şeylerde; hatta evlenmede, rahatlık araştırmada ve diğer bedenî ihtiyaçların karşılanmasında ancak, meşru ve mutedil olanı ve maslahata en uygun bulunan ne ise onu araştırır.

İnsan, taassup ve izzeti nefis, duygularını düzeltip ıslâh etmekle de, kendisinde şecaat (yiğitlik) ve cesâret vasfı hâsıl olur. Bu sebeble de korkaklıktan veya bunun zıddı olan tehevvürden, bir de hasetlikten uzak kalır. Korku, hiddet ve gayret gibi durumlarda dâimâ itidâli muhâfaza eder.

İnsan, tefekkür (düşünce) melekesini ıslâh etmekle de kendisinde hikmet hâsıl olur. Hikmete sâhip bulunan bir insanda, aptallıktan, bir de hile ve fesat için koşmak demek olan cerbezeden uzak kalır. Dünyâyâ ait bütün işlerin tedbir edilmesinde de iktisat ve itidali araştırır, benimser.

Buradaki hikmet sözü ile nazarî (teoriye âit) ilimleri kast etmiş değiliz. Burada hikmet sözü ile, asıl bilgi demek olan hikmetleri murâd etmiş bulunuyoruz. Ki ancak bu hikmetler ile dünyâyâ âit maslahat ve menfaatlar araştırılabilir.

İşte insandaki bu kuvvet ve istidatların gereği gibi ıslâh edilmesi ile insanda adâlet (her şeyi yerli yerince yapma) kuvveti tam manâsı ile hâsıl olur. Bu sebeble böyle bir insan, gerek kendisi ve gerekse başkalarını yönetip idâre etmekte Allah Teâlâ'nın emrine bihakkın uymuş olur.

Çünkü insanın, Nefs-i Emmare'si gerçekten insana da'ima düşmanlık eder. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Şüphesiz ki nefis, kötülüğü şiddetle emreder. Meğer ki Rabb'imın esirgemiş bulunduğu bir nefis ola.»

(1) Yusuf sûresi, âyet: 53

Hız. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun.) bir hadislerinde meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Düşmanın en zararlısı, iki cânibin (kaburgalarının) arasında bulunan nefsidir.» (1)

Durum böyle olunca, nefsin terbiye eden, onu hâkimiyeti altına alan bir kimse, nefsinin zararından emin kalır. İşte bu husûsa Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de işâret etmiş ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Kim bir mü'min olarak, iyi amel ve hareketlerde bulunursa o, ne günahlarının artırılmasından, ne de sevaplarının eksilmesinden endişe etmez.» (2)

Yani şehvî arzuları, ona bir haksızlık yapmasından korkmaz. Çünkü Onu nefsi kötülüğe sürükleyemez. Böyle bir mü'mini, nefsin kötülüğünden muhâfaza hususunda salih (iyi) amelleri, onun için bir kal'e gibi olur. Bundan dolayıdır ki, Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de: meâl olarak

«Namazı dosdoğru kıl. Şüphesiz ki namaz, insanı, edep dışı hareketlerden ve her çeşit kötülüğten uzaklaştırır.» (3) buyurmuştur.

(1) El-Beyhaki Sünen, Künûzül Hakaik.

(2) Tâhâ sûresi, âyet: 112

(3) El-Ankebût sûresi, âyet: 45

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

İNSANIN KENDİ NEFSİNİ ISLAH EDECEK BİR FITRATA SÂHİP BULUNDUĞUNA DÂİRDİR.

İnsan asli hilkatı itibariyle fiillerini, huylarını iyileştirmek, doğru olanı yanlış olandan ayırt etmek yahutta bunları fesâda uğratmak, fıtrat ve kabiliyeti üzerine yaratılmıştır. İnsanlar içerisinde iyiliğe yahutta bunun zıddı olan kötülüğe, daha çok meyl edenler bulunsa da aslında insan, hayır veya şer yoluna gitme imkân ve isti'dadına sâhip bulunmaktadır. Bu husûslardan her biri onun için kolaylaştırılmıştır. İnsanın bu iki yoldan birini tercih etmeğe, iyilik veya kötülük yollarından birinden gitme gücüne sâhip bulunduğuna Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de işaret etmiştir. Bir Âyet-i Celîle'de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Muhakkak ki biz, insana doğru yolu gösterdik. O, ister şükredici olsun, ister nankör.» (1)

Diğer bir Âyet-i Kerîme'de de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Biz insana, hayır ve şer yolları olmak üzere ikide yol gösterdik.» (2)

Yâni biz insana her iki yolu da bildirip tanıttık. İnsan bu iki yoldan birini seçmek fıtratı üzerine yaratıldığı gibi işinin

(1) İnsan sûresi, âyet: 3

(2) El-Beled sûresi, âyet: 10

ilk başlangıcında da iyilik veya kötülük yollarından birini tercih etmek ve bunlardan birini yapabilmek fıtratına da sahip bulunmaktadır. İnsan, bunlardan herhangi birini yapacak olursa onunla ünsiyet etme, alışma durumu olur. Ona alışınca da tekrar eder durur. Derken artık bu iş onun için bir tabiat haline gelir. İnsan bir şeye alışıp tabiatlaşınca artık o şey, o insan için bir meleke haline gelir. Bu alışkanlık insanda, böyle bir duruma geldikten sonra artık insanın kendisi istese de tabiileşen ve bir meleke hâlini alan bu durumu değiştirmesi mümkün olmaz.

Bunun içindir ki; «tabiatlar, mizaçlar, onları değiştirmek isteyene muvafakat etmez.» denilmiştir.

İnsanın bu durumu, yerden biten ve eğri olan bir ağaç fidanına benzer. Başlangıçta bu fidanın eğriliğinin giderilmesi, düzgün ve doğru duruma getirilmesi çok kolaydır. Meselâ bir iple, yahut fidanın yanına dikilecek bir ağaçla doğrultulur. Sonra büyüyüp kalınlaşmaya kadar fidanın bu durumu muhafaza edilirse artık onun eğriliği temâmiyle bertaraf edilmiş olur. Böyle bir fidan bu duruma geldikten sonra onu eğmek ve eğri hâle getirmek bile mümkün olmaz. Fakat fidan bulunduğu eğri hâli üzerine ibka edilirse böylece büyür ve kalınlaşır. Bundan sonra artık onu düzeltmeğe imkân olmaz.

Nitekim şâir: «Ağaç filiz halinde iken düzeltilip eğriliği giderilebilir. Fakat büyüyüp kuvvetlenmiş olan ağacın doğrultulması mümkün olmaz.» demiştir. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de bu cihete işaretle:

«Şüphesiz ki iyilikler, günâhları giderir.» (1)

Buyurmuştur. Yine Alah Teâlâ, övdüğü kullarının vasıflarını bildirdiği bir Âyet-i Kerime'de:

(1) Hûd sûresi, âyet: 114

«Onlar, kötülüğü iyilik ile giderirler.» (2) buyurmuştur.

Bir kısım kimseler de, terbiyenin ve insan rûhunu arındırmanın mümkün olmayacağını sanmışlar ve şöyle iddia etmişlerdir. İnsanlar bir takım mizaçlar ve tabiatlar üzerine yaratılmışlardır ki onların bu tabiatlarını, huylarını değiştirmeye imkân yoktur. Bunlardan bir kısmı tabii olarak çok hayırlı (iyi) ve bir kısmı da yine tabii olarak çok şerir (kötü) kimselerdir. Bu görüşe sahip olanlar iddialarının doğruluğunu isbat için bir kısım Âyet-i Kerime ve hadisleri delil getirmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ, şöyle buyurur:

«Resûlüm de ki: Her biri kendi aslı tabiatına göre amel eder. O halde kimin daha doğru yolda bulunduğunu Rabbin daha iyi bilicidir. (3)

Diğer bir Âyet-i Celile'de de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Yüzünü Allah'ın o fıtratına çevir ki O, insanları bu fıtrat üzerine yaratmıştır. Alah'ın yaratmasına hiç bir bedel olmaz. Fakat insanların çoğu bilmezler.» (4)

İşte bu her iki Âyet-i Kerime'de Allah Teâlâ, şu husûsa işaret buyurmuştur ki her insan bir durum bir tabiat üzerine bulunur ve onun bu durumunu değiştirme imkânı yoktur. Ayrıca Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun.) bir hadislerinde: «Her insana, tabiatına uygun olan şey kolaylaştırılmıştır.» buyurmuşlardır. Diğer bir hadislerinde de:

(2) El-Kasas sûresi, âyet: 54

(3) El-İsra sûresi, âyet: 84

(*) Yapılan bir kötülüğün, hemen bertaraf edilmesinin, gerekli olduğu anlaşıyor. Zirâ, işlenen kötülük hâli üzere bırakılır veya biriktirilirse, sonra hepsinin bertaraf edilmesi imkânsız hale gelir. Bunun içindir ki Hz. Peygamber: «Nerede olursan ol, Allah'tan kork.» buyurmuştur. (Mütercim)

(4) Er-Rûm sûresi, âyet: 31

«Rabbınız, sûret ve şekilleri, huyları, rızıkları ve ecelleri yaratmağı tamamlayıp bitirmiştir.» (*) buyurmuşlardır. Keza Kur'an-ı Kerim'de başka bir Âyet-i Celîle'de Allah Teâlâ, meâl olarak:

«And olsun ki dünyâda onu (İbrahim Peygamberi) seçtik. Şüphesiz o, âhirette de iyilerdendir.» (2)

Ve yine Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak:

«Biz, onları âhiret yurdunu düşünen içten bağlı kimseler kıldık. Çünkü onlar, Bizim indimizde cidden seçkinlerden, hayırlı zatlardandır.» (3) Ve yine Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«And olsun ki onları bile bile zamanlarındaki âlemlerin üzerine seçkin kıldık.» (4)

Gerçek şudur ki insanlar, aslî yaratılışları itibâriyle birbirlerinden farklı mizaç ve istidatlara sâhip bulunmaktadır. Ancak dünyâda hiç bir insan yoktur ki bir ölçüye kadar, fazilet kazanma kuvvet ve isti'dadına sâhip bulunmasın. (Her insan bir ölçüye kadar üstün meziyetler kazanabilir.)

Eğer insanlarda, bu kuvvet ve isti'dat mevcut olmasaydı güzel öğüt ve irsatlar, Peygamberlerin uyarmaları, terbiye etme ve eğitme işlerinin faydasız kalması lâzım gelirdi.

(*) Câmîü's-Sağır Cild: II Sh: 75

(2) El-Bakara sûresi, âyet: 130

(3) Sâd sûresi, âyet: 46-47

(4) Ed-Duhan sûresi, âyet: 32

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

İNSANIN, KÖTÜLÜĞE, REZİLETE DÜŞMESİNİN VE FAZİLETEN GERİ KALIŞININ SEBEBLERİ

İnsanın faziletten geri kalması, bu mutluluğa erişmemesi, başlıca şu bir kaç sebepten ileri gelmektedir.

İnsanın yaratılışında herhangi bir noksanlık bulunur ve tabiatında bir kısım âcizlikler mevcut olur ki, o insan, bu durumu ile kendisini saâdete götürecektir ve faziletler kazandıracak kuvvetleri ve sebepleri tahsil etmeğe imkân bulamaz. Bazı insanların pek zayıf tabiatlı olması bu husus için bir misâldir.

Yahutta insan, yine zayıflığı sebebi ile en zarûrî olan geçim ihtiyaçlarını temin için sarf ettiği vakitler bütün zamanını kaplar. Bu sebeple zamanları içerisinde düşünüp doğruyu anlayacak kadar bir vakit bulamamış olur.

Veya vakit bulmasına rağmen kendisine doğru yolu gösteren ve kendisine önderlik eden bir rehber bulamamıştır. Böyle durumlarda olan bir kimse mazur sayılır. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de:

«Allah, hiç bir nefsi, gücünün yettiğinden fazlası ile mükellef tutmaz.» (1)

Yahutta insan, yukarıda beyân edilen hususları temin etmekten âciz değildir ve fazileti tahsil etme imkânına da sâ-

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 286

hip bulunur. Lâkin bu maksada erişmesi için erginlik çağına gelmesine ömrü kâfi gelmez. Böyle bir durumda olan kimse- nin ecri Allah Teâlâya âittir. Nitekim Cenâb-ı Hakk, Kur'- an-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Kim evinden Alah ve O'nun Peygamberine muhâcir ola- rak çıkipta, sonra kendisine ölüm yetişirse muhakkak ki onun mükâfatı Allah üzerinedir. Allah, çok yarlıgayıcı, çok esirge- yicidir.» (1)

Diğer taraftan insan, kendisini terbiye edip yetiştirecek ve bilgilerle teçhiz edecek bir terbiyeci, bir öğretici bulmuş olur. Lâkin bu öğretici, doğru yoldan saptıran bir sapık ol- duğu için, bu kimseyi de Hak ve fazilet yolundan uzaklaştı- rır, geri bırakır.

Böyle bir duruma ma'ruz kalan kimse de kendisine doğ- ru yolu gösterecek ve onu fazilete eritişirip hidâyet bulması- na sebep olacak, yanıldığında doğrultacak bir rehber bulma- ğa, hiç bir imkânı olmazsa bu kimse de yine mazur sayılan- lardan olur. Yaptığı yanlışlıklardaki bütün günahlar, kendisi- ni doğru yoldan saptıran kimseye âit olur. kendisine değil. Nitekim böyle saptırıcılar (mudiller) hakkında Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

«Çünkü onlar kıyâmet gününde, kendilerinin günah yük- lerini kâmilten taşıdıktan başka saptırdıkları bilgisiz kimsele- rin veballerinden bir kısmını da yükleneceklerdir. Dikkat edin. Onların sırtlanacakları bu yükleri ne kötüdür.» (2)

Şayet böyle bir insan, kendine doğru yolu gösterecek bir rehberi bulma fırsatı olurda, Onun delâleti ile doğruyu bulup hakkı kabul etmez ise işte o zaman kendisi de ve kendisini sapıklığa sürükleyen kimse de günahla müşterek olurlar. Ni- tekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de meleklerle hitâben ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

(1) En-Nahl sûresi, âyet: 100

(2) En-Nahl sûresi, âyet: 25

«O zulmedenleri, onlara eş olanları, Allah'ı bırakıp ta- tapmakta ısrar ettiklerini bir araya toplayın. Onları cehen- nem yoluna götürün. (2)

Veya insanın sapıklığı doğrudan doğruya kendi nefsi ta- rafından olur. Yukarıda sayılan sebeplerden hiç biri, kendi- sinin bu sapıklığına sebebiyyet vermiş olmaz. Böyle bir kim- se ilâhî azap ile tehdit edilenin ta kendisidir. Allah Teâlâ, her- hangi bir kimseyi, yukarda saydığımız bütün hastalıklardan uzak tutar, Ona anlayış, yeter derecede kudret ve doğruyu gösteren bir bilgi ihsan eder de buna rağmen bu kimse doğ- ru yoldan yüz çevirir, Hakikat ve fazilet yolunu terk ederse, böyle bir insan, Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de şu meâl- deki Âyet-i Celilede vassettiği kimselerden olur. Cenâb-ı Hak meâl olarak şöyle buyurur:

«Resûlüm, onlara o kimsenin haberini de oku ki biz ken- disine âyetlerimizi vermiş idik de o, bunlardan sıyrılıp çık- mış. Derken şeytan onu arkasına takmış ve nihâyet o azgın- lardan olmuştur.» (3) Ve yine Allah Teâlâ, me'âl olarak:

«And olsun ki biz ona âyetlerimizin hepsini gösterdikte buna rağmen, o yine tekzip etti. Ve büyüklenip ayrıldı.» (4)

Fakat bu kimselerden daha çok ve daha ağır cezâya uğ- rayacak olan bir kimse daha vardır ki, bu kimse, ilimden istifâde etmiş, hakkı bilmiş, iyilik yoluna girip bu yolda mer- haleler katetmiştir. Lâkin sonra bunların hepsinden irtidat edip geri dönmüştür. İşte bu gibi kimseler hakkında Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerimde meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Hakikaten doğru yol kendilerine besbelli olduktan son- ra artlarına dönenler yok mu?. Şeytan onları fitlemiş ve on- ları ümitlendirmiştir.» (5)

(2) Es-Saffat sûresi, âyet: 22-23

(3) El-A'raf sûresi, âyet: 175

(4) Tâhâ sûresi, âyet: 56

(5) Muhammed sûresi, âyet: 25

Ve yine böyleleri hakkında Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«İçinizden kim dininden döner de, o kâfir olarak ölürse onların işleri dünyada da ahirette de boşa gitmiş olur. İşte onlar cehennem ateşinin arkadaşlarıdır. Bir daha çıkmamak üzere onlar orada ebedî kalıcıdırlar.» (1)

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 217

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

İNSANLARIN DURUMLARI, YERLERİ, ÖVÜLMEMEYE DEĞER YAHUTTA YERİLMESİ GEREKİR İŞLERİ VE BU İŞLERİN YOLLARINA DÂİRDİR

İnsanlar, ibâdetleri yerine getirmekte ve iyilikleri araştırıp ifâ etmek konusunda dört sınıfa ayrılmaktadır.

Birincisi : Yapılması gerekli olan görevlerde yeterli derecede bilgiye sâhip olup bu bilgi ile birlikte bu vazifeleri fiilen yapma azm ve irâdesine de mâlik bulunan kimselerdir. Kur'an-ı Kerim'de çeşitli yerlerdeki Âyet-i celilelerde Allah Teâlâ, bunları vasfetmiştir. Bu Âyet-i Celilelerden birinde Allah Teâlâ, me'âlen şöyle buyurur:

«İman edipte güzel iş ve amellerde bulunanlar ne mutludurlar, nihayet dönüp gidilecek güzel yurt da onlarındır.»(1)

İkincisi : Gerek imân ve gerekse bilgi ve imânın gerektirdiği iyi işler yapma azmini, temâmiyle kaybetmiş olanlardır. Bunlar meâllerini zikredeceğimiz şu iki Âyet-i Kerime'de vasfedilmiş olan kimselerdir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Hiç şüphesiz ki, Allah katında, yeryüzündeki canlıların, en kötüsü hakikatlara akıl erdirmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.» (2)

(1) Er-Raad sûresi, âyet: 25

(2) El-A'râf sûresi, âyet: 22

Ve yine Allah Teâlâ, me'âl olarak:

«... Onlar yeryüzündeki hayvanlar gibidirler. Belki onlardan daha sapıktırlar.» (1) buyurmuştur.

Üçüncüsü : Bu sınıfı teşkil eden zümreye gelince; bunların bilgileri vardır. Fakat bunlar bilgileri uyarınca amel etmezler. Böyle bir azim ve irâdeye sâhip değildirler. Böyle bir durumda olan kimse, câhiller mertebesinde bulunan bir insan demektir. Hatta câhillerden daha kötü durumdadır. Nitekim rivâyet edilir ki, büyük bilginlerden birine : «Bilgi ne vakit cehâletten kötü olur?» Diye sorulmuş, âlimde cevap olarak şöyle demiş: «Bilginin gereğine göre amel edilmediği vakit, cehâletten daha kötü olur.»

Mü'minlerin emîri Hz. Ali (R.A.) da şöyle dediği anlatılır: «Hakkı bilip tasdik ettikten sonra, sapıklığa dönen bir kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, mağfiretine mazhar olmaktan çok uzak bulunmaktadır.»

Dördüncüsü : Bunlar öyle kimselerdir ki, kendilerinde görevlerini yapmaları için bilgi yoktur. Fakat bu görevleri yerine getirme gücü ve azmi mevcuttur. Bu durumda olan kimseler ilim ehline uyup onların bildirdiği, öğrettiği şekilde amel ettikleri müddetçe bunlarda işlerini tam ma'nâsı ile doğru yapan kimseler sayılır. Ve kurtuluşa ererler. Bunlar Allah Teâlâ'nın:

«Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte bunlar Allah'ın kendilerini ni'metlere erdirdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlihler (iyiler) le beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlarırlar.» (2)

Fiiller (işler ve ibâdetler) gerek güzel olsun, gerek çirkin, insan bunları çok tekrar eder. Farklı zamanlarda, uzun müddet bunları belirli fasılalarla icra edecek olursa bunların ifâsına âit azm-i kuvvet bulur. Çünkü bir şeyi bu şekilde de-

(1) El-Furkân sûresi, âyet: 44

(2) En-Nisa sûresi, âyet: 69

vamlı olarak yapan kimse, ona alışmış olur. Bir şeye alışan, onu tekrar eden insan, o şeyle ahlaklaşır. Meselâ yazı sanatını benimseyen bir kimse, alıştırma yapıp tekrar ede ede, bu san'atta mahâret kesbeder.

İnsanın, mizaç ve ahlâkı icâbı kendisinden birtakım fiiller husûle gelir ki bu fiiller meydâna geldikten sonra, insanın alışkanlık icâbı yapıp vücûda getirdiği ve bir alışkanlık iktizâsı icrâ ettiği fiillerin aynısı olur. Çünkü ikinci hallerdeki fiillerde birincilerin aynı sayılabilir. Kolaylıkla ve tabii olarak vücûda getirilirler. Durum böyle olunca insanın vazifesi, kendisini derece derece hayırlı işler yapmağa alıştırmasıdır. Çünkü insan bir şeyi yapmağı âdet haline getirirse bu insan o işi vücûda getirmekte meleke sâhibi olur. Meselâ çocuk san'ata vesile olacak bir oyuncakla meşgul olur. Derken bu meşguliyet o çocuğun o san'atı öğrenmesine vesile olur.

İbâdetler, rasgele ve ızdırarı (zorunlu) olarak değil de ibâdet etmek niyeti ile ve ihtiyârî olarak yapıldığı, sâdece ba'zı zamanlara mahsus olmayıp devamlı bir şekilde yerine getirildiği, ayrıca başka maksatla yapılmayıp haddizatında güzel bulunduğu ve vazife olduğu için edâ edildiği taktirde övülmeye lâyık ve gerçek ibâdet olurlar. O halde kim, ibâdetleri bu beyân edilen tarzda ve devamlı olarak yerine getirirse o kimse Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de övmek sûreti ile vassettiği mes'ut kimselerden olur.

Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Ancak tevbe edenler, durumlarını düzeltenler, Allah'ın emirlerine sımsıkı sarılanlar, dinlerinde Allah için ihlâs sâhibi ve samîmî olanlar muradlarına erenlerdir. İşte bunlar mü'minler ile berâberdir. Mü'minlere ise Allah çok büyük ecir verecektir.» (1)

(1) En-Nisa sûresi, âyet: 146

Hız. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

«İhlâs ve samîmiyete sîmsıkı sarıl. Az amel de sana kâfidir.» (1)

Çünkü Allah Teâlâ, yalnız, kendisi için yapılan amelleri beğenir. O vasıftaki amellerden hoşnud olur. Nitekim bir Âyet-i Celîle'de:

«Gözünü aç, hâlis din, Allah'ındır.» (2)

Buyurmuştur. Zîrâ bir kimse bir iyiliği yaptığı, meselâ namaz kıldığı takdirde bu kimse medhe şayan olur. Lâkin böyle bir kimsenin, meselâ namaz kılması, namaz kılan bir cemaatla bir araya geldiğinden dolayı yahut bu ibâdeti yapmaya zorlandığı için kılmış; yahutta ramazanda kılmış diğer bütün vakitleri terk etmiş. Yahutta bu namaz sebebi ile bir mevkie veyahutta servete nâil olmak için kılmış ise, onun bu şekilde namaz kılması kendisini, övülmeğe lâyık olanlar mertebesine yükseltemez.

Yine bunun gibi çirkin bir işi, tesadüfen bırakmış veya zarûrî bir sebebdan dolayı veya korku sebebi ile terketmiş, yahutta zaman zaman terketmiş ve istediği zaman yapmış, yahutta dünyevî bir mevki veya servet eide etmek maksadı ile o kötü işi terketmiş ise o kimsenin bu kötü işi bu sebeblerle terk etmiş olması medhe şayan bir hareket olmaz. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

«Mallarımı Allah yolunda harcıyıda sonra sarfettikleri şeyin arkasından başa kakmayan ve eza etmeyenler yok mu? Onların Rabbları yanında mukafatları vardır. Onlara hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.» (3)

Bu Âyet-i Kerîme'de şu husûsa işâret buyurulmuştur: Kimki malını Âyet-i Kerîmede beyân edilen şekilde başkalarına infâk etmez, kalbine fakirlik korkusu hâkim olur ve ma-

(1) El Fethul - Kebir Cild 2, Sh. 51

(2) Ez-Zumer sûresi, âyet: 3

(3) El-Bakara sûresi, âyet: 262

lını infâk ettiği için üzüntü duyar müteessir olursa, bu kimse için matlup olan fazîlet hâsıl edilmiş olmaz. Matlup olan faziletin hâsıl olması için sırf Allah rızası için malını sarf etmesi gerekirdi. Nitekim yukardaki Âyet-i Kerîme'den sonra bir Âyet-i Celîle'de Allah Teâlâ, me'âl olarak şöyle buyurur:

«Ey îmân edenler, Allah'a âhiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını sarf eden kimse gibi, sadakalarını başa kakmakla ve ezâ etmekle heder etmeyin. Onun durumu, üzerinde toprak bulunan kayanın durumu gibidir. Üzerine bol yağmur yağdığında onu kaskatı bir taş halinde bırakır. Onlar dünyâda işledikleri hiç bir şeyden sevap kazanmağa muktedir olamazlar. Allah kâfirler gürûhunu doğru yola eristirmez.» (1)

(1) El-Bakara sûresi, âyet 264

OTUZUNCU BÖLÜM

İNSANLARIN, İYİLİK VEYA KÖTÜLÜK YOLUNDAN TEKRAR GERİ DÖNÜP DÖNEMİYECEKLERİNE DÂİRDİR

İnsanın, araştırdığı, yapmak istediği iyilik veya kötülükler husûsunda kendisi için iki durum bahis konusudur.

Birincisi : İnsan, yapmakta olduğu işten (iyilik veya kötülük) vaz geçme ve o işi terkedip geri dönme durumuna sâhip bulunur. Bu ise, başlanılan bir işten, insanın vaz geçip bırakması, bu işin seyrinde uzun mesâfe kat etmezden ve bu işi ile ilgili çalışmasını sona erdirmezden önce ancak mümkün olur.

İkincisi : İnsanın, başladığı bu işinden vaz geçmesi ve onu bırakıp, geri dönmesi kendisi için çok müşkildir. Daha açık ifâde ile dönüş yapmak için bir yol kalmamıştır. İnsan, teşebbüs edip başladığı işteki seyrinde uzun mesâfeler almış ve bu işle ilgili olarak tâkip ettiği çalışma yolunu son noktaya varırmış ise bu işten geri dönüş imkânı kalmamıştır.

Konunun daha açık bir şekilde izâh edilmesine gelince: Her hangi bir insan, iyi bir işi yapmağa başlar ve sonra bu işten usanır, keza kötü iş yapar ve fakat ondan kendisini koparıp uzaklaştırmaz ise o kimsenin hayır işindeki tembelliği kendisine hayır işlerin araştırılıp yapılması husûsunda bir iç huzursuzluğu, bir bunalma vermiş olur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

«Allah kimi sapıklıkta bırakmak dilerse, gûya o kimse

zorla göğ-e çıkacakmış gibi, onun kalbini son derece daraltır, sıkıntıda bırakır.» (1)

Bu vasıfta olan kimse, kötü işler yapmak için âdetâ göğ-sü açılmış gibidir. O, kötülüğü kalb rahatlığı ile yapar. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Kötü işi, kendisine güzel gösterilip, onu güzel gören kimse, Allah'ın hidâyet ettiği kimselere benzer mi?» (2)

Böyle bir insan, yaptığı kötü işte devam eder, o işten kendisini uzaklaştırmazsa, onun bu davranışı, kendi kalbinde bir «reyn» mânevî bir pas, kâlb kararması meydâna getirir. Nitekim Allah Teâlâ, me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Hayır, hayır, onların kazandıkları kâlblerini paslandırmıştır.» (3)

Eğer bu kimse, kötü işleri yapmakta ısrar gösterir ve onlara devam ederse, onun bu devamı, kendisi ile gerçekler arasında bir perde meydâna getirir. Ve bu insan, hakikatları göremez olur. Nitekim Allah Teâlâ me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Biz, onların önlerinden bir sed ve arkalarından bir sed çekmişizdir. Onların gözlerini de perdelediğimizden artık göremezler.» (4)

Bu kimse, kötülükteki devam ve ısrarını daha da artırır-sa artık bu durum o kimsede bir tabiat haline gelir; gerçeklere karşı kalbi mühürlenmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah, onların kalblerini de, kulaklarını da mühürlemiş-

(1) El-En'âm sûresi, âyet: 125

(2) Fâtır sûresi, âyet 3

(3) Et-Tatfif sûresi, âyet: 14

(4) Yâsin sûresi, âyet: 9

tir. Gözlerinin üzerinde de bir perde var ve onlar için büyük bir azap vardır.» (1)

Diğer bir Âyet-i Celîle'de de Allah Teâlâ, me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Hevesâtını tutup ta kendisine ma'but edinen kimsenin hâlini gördün mü? Bilgisi olduğu halde Allah, şaşırtmış, ku-lağını, kalbini mühürlemiş gözüne de bir perde germiştir. Ona Allah'tan başka kim hidâyet edebilir. Hâlâ iyi düşünmi-yecek misiniz.» (2)

Bu şahıs, kötülüğünü daha da arttıracak olursa onun bu durumu, hakikatlara karşı bir kilit hâline gelir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Onlar, Kur'n-ı düşünüp anlamazlar mı? Yoksa onların kalbleri üzerinde kat kat kilitler mi vardır.» (3)

Bu kimse, bu durumuna bundan sonra da ısrarla devam edecek olursa, onun kalbi ölü hale gelir ki artık onun hayat bulması gerçekten çok uzak bir ihtimaldir. Böyle olan kimselere ne âyetler ne de peygamberlerin uyarmaları bir fayda vermez. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Resûlüm, muhakkak ki sen, da'vetini ölümlere işittiremezsin. Arkalarına dönüp giden sağırlara da o daveti duyuramazsın.» (4)

Allah Teâlâ, insanlardan durumu bu raddeye kadar gelmiş ve böyle bir derekeye düşmüş olan kimsenin, tevbe et-miyeceğini ve bu fenâ durumlarından dönmiyeceğini bildiği içindir ki Kur'ân-ı Kerîm'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 7

(2) El-Câsiye sûresi, âyet: 23

(3) Muhammed sûresi, âyet: 24

(4) Er-Rûm sûresi, âyet: 53

«Hakikat imânlarının arkasından tekrar küfredip sonra da küfrünü artırmış olanların tevbeleri aslâ kabul olunmaz. İşte onlar sapıkların ta kendileridir.» (1)

Bu Âyet-i Kerime'de Allah Teâlâ, şu ciheti irade buyurmamıştır ki: «Eğer bunlar tevbe ederlerse tevbeleri kabul olunamaz.» Allah Teâlâ, bu Âyet-i Celilede şu ciheti bildirmiştir: «Bu kimseler, samîmiyetle tevbe etmezler ki, onların tevbeleri kabul buyurulsun.» Böylece Âyet-i Kerime'de zikir edilen işin sonucu, başlangıcına delâlet etmektedir. (İşin sonucu, tevbelерinin kabul edilmemesi başlangıcı ise onların tevbe etmemeleridir.)

Bu husûs, ediplerin isti'mal ettiği en güzel edebî üsluptandır. Nitekim bir şâir şöyle demiştir: «Yuvada keler yerleşmiş olarak görülmüyor.» Bu mısra ile ifâde edilmek istenen ma'nâ şudur: Yuvada keler, yoktur ki oraya yerleşmiş olsun. O hâlde kelerin yuvaya yerleşmediğini söylemekle, hakikatta orada keler diye bir hayvanın olmadığını ifâde etmekten başka bir maksadı yoktur.

Yukarıda me'âli verilen Âyet-i Celile de, inkârcıların aslâ tevbe etmeyeceklerine işâret buyurulmuştur. Kezâ yine izâh edilen üslûp ile ilgili ma'nâyâ delâlet eden bir Âyet-i Celile de me'âl olarak şöyledir:

«Hakikat, imân edip te sonra küfre sapanlar; sonra yine imân edip te sonra küfre dönenler, sonra da küfürlerinde iletir gidenler yok mu? Allah, onları yarlıgıyacak değildir.» (2)

Yani onlar tevbe etmiş olmadılar ki Allah, onları yarlıgısin.

Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah nezdinde makbul olan tevbe, kötülüğü ancak câ-

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 90

(2) En-Nisa sûresi, âyet: 127

hilliği sebebiyle yapacakların, sonrada çarçabuk vaz geçip, Allah'a dönecek olanların tevbelерidir.» (1)

Bu Âyet-i Kerime'de de şu cihete işâret edilmiştir: Tевbe etmeleri ümit edilen kimseler, işte bu vasıfta olanlardır ki onlar tevbe ederler ve tevbeleri de ind-i ilâhîd kabul olunur. Yine bu cümleden olarak Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

«İnsan, kötü bir iş (masiyet) yaptığı zaman onun kalbinde (manevî) siyah bir iz meydana gelir. İkinci olarak tekrar günah işleyince yine bir iz meydana gelir. Derken günah ta devam ederse, o kimsenin kalbi kül rengindeki koyunun rengi gibi (benek benek) olur.»

Başka bir hadiste de, şöyle vârid olmuştur:

«Kalbi kararınca kadar günah üzerine günah işlemeğe devam eden kimsenin bu kötülüklerinden dönmesi artık ümit edilmez.»

Kezâ insanın iyi işler yapmağa alışmasında da durum böyledir. Çünkü bir kimse, güzel ve hayır iş yapmağa devam eder, bunda sabır gösterirse onun bu sabrı, kendisine iyilik ve güzellik verir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de müteaddit yerlerde iyilik yolunda sabr edenleri, övmek sureti ile vâsf etmiştir. Bir Âyet-i celilede Cenâb-ı Hakk, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Kim bir güzellik, iyilik kazanırsa biz, onun bu husûstaki güzelliğini artırırız. Muhakkak ki Allah çok yarlıgıyıcıdır, mükâfat ile mukâbele edicidir.» (2)

Eğer insan bu iyilikleri yapmakta bir nev'i devamlılık gösterirse kendisinde bir hareket, bir sevinç ve iyilikler sebebi ile gönlünde bir sürûr ve ferahlık meydana gelir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(1) En-Nisa sûresi, âyet: 17

(2) Eş-Şura sûresi, âyet: 23

«Her kime Allah doğru yolu gösterip hidayet dilerse onun göğsünü islâma açar.» (1)

«Bu kimse yine bu iyi durumunda devam ederse, imtihan edilmiş olur, ve kalbi tertemiz bir hâle gelir.

Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah'ın Peygamberi yanında seslerini yavaşlatanlar yok mu? Onlar, Allah'ın takva için kalblerini imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için mağfiret ve büyük ecir vardır.» (2)

Artık böyle bir kimse, yine bu sûrede, Allah Teâlâ'nın vasfettiği kimselerden olur. Nitekim Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Fakat Allah, size îmâmı sevdirdi. Onu, kalblerinizde süsledi; küfrü, fâsıklığı ve isyânı size çirkin gösterdi. İşte doğru yolu, hidâyeti bulanlarda onların ta kendileridir. Bu sırf, Allah'dan size bir fazl-ı kerem ve nimet olmak içindir. Allah herşeyi hakkıyla bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sâhibidir.» (3)

Eğer bu kimse iyi işlerine devam eder, onları daha da arttırsa, Allah tarafından, o kimseyi daha da sevindirecek ve ona bu iyi çalışmalarına daha fazla şevkle sevk edecek bir yardım, mânevî güç gelir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«O, mü'minlerin yüreklerine imanlarını, katmerli bir imanla arttırmaları için sekîneti, sebat ve itm'inanı indiren Allah'dır. Göklerdeki ve yerdeki ordular Allah'ındır. Allah, her şeyi bilendir. Yegâne hüküm ve hikmet sâhibidir.» (4)

O halde insanın esas görevi, böylece ciddiyetle çalışmak husûsunda nefesine hiç müsâmaha etmemesi ve ona her çeşit

(1) El-En'âm sûresi, âyet: 125

(2) E-lHücurat sûresi, âyet: 3

(3) E-lHücurat sûresi, âyet: 7-8

(4) El-Fetih sûresi, âyet: 4

hayrı, iyiliği tekrar tekrar yaptırmayı ve hiç bir kötülüğü yapmasına da izin ve fırsat vermemesidir. Zîrâ küçük bir günahı (kötülüğü) yapmış olmak, insanı büyük günahları yapmağa; büyük kötülükler işlemeğe sevk eder. Diğer taraftan iyiliğin azını, vazifenin küçüğünü terketmek, insanı büyük hayırları, önemli iyi işleri de terketme sonucuna götürür.

Nitekim bir edib, şirinde şöyle demiştir: «Tan yerinin ağarması sırasında önce maviliği sonra da beyazlığı meydana gelir. Yağmurun da önü katre ile başlar. Fakat sonra sağnak halinde olur.» Allah Teâlâ, meâlini vereceğimiz Âyet-i Celîle'de bu husûsa işâret etmiş ve şöyle buyurmuştur:

«Hakikaten kendilerine hidâyet, besbelli olduktan sonra arkalarına dönenler yok mu? Şeytan, onları fitlemiş, onlara uzun zaman göstermiştir. (Kendilerinin çok uzun ömürlü olacaklarını telkin etmiştir.) Bu âkibetin sebebi şudur: Çünkü hakikatta, Allah'ın indirdiğini hoş görmeyenlere: «biz, size ba'zı emir de itaat edeceğiz» dediler. Halbuki Allah, onların gizli konuşmalarını da bilir.» (1)

Bu Âyetten şu cihet anlaşılmaktadır ki söz konusu insanların Allah'ın indirdiğini beğenmeyenlere «Ba'zı emir de size itaat ederiz.» Sözleri, netice itibâriyle ardları sıra irtidat etmelerine sebep olmuştur. Bir başka Âyet-i Celîle'de de Allah Teâlâ, şöyle buyurur:

«Hakikat iki ordu karşılaştığı gün, içinizden geri dönenler yok mu? Onları irtikâp ettikleri ba'zı şeyler yüzünden, ancak şeytan kandırmak istedi.» (2)

Allah Teâlâ, bu Âyet-i Kerîme'de şunu bildirmiştir ki; onların ba'zı günahları irtikâp etmeleri, kendilerinin hezimet uğramalarına sebep olmuştur.

Kendisini iyi işlere alıstırmış olan ve bu alışkanlığını takviye edip meleke hâline getiren kimse, öyle bir dereceye

(1) Muhammed sûresi, âyet: 25-36

(2) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 155

yükselir ki Allah Teâlâ, tarafından, o kimseyi kötü işler yapmaktan muhafaza eden ve onu iyi işlere dâimâ teşvik eden, mânevî bir yardımcı, bir muhafız hâsıl olur. İşte ismetin (Allah'ın yardımı ile kötülüklerden korunma vasfının) ma'nâsı budur. Allah Teâlâ, sevdiği kullarının (velîlerin) vasflarını bildirirken bu husûsa işâret etmiş ve Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Onlar o kimselerdir ki Allah imanı, onların kalblerine yazmış, bunları kendinden bir rûh ile desteklemiştir; bunları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır. Bunlarda orada ebedî kalıcıdır. Allah, onlardan râzı olmuştur. Onlarda Allah'tan hoşnut olmuşlardır. İşte onlar Allah'tan yana olanlardır. Gözünüzü açın ki Allah'ın fırkası (mensupları) umduklarına erenlerin ta kendileridir.» (1)

Kötü işleri azar azar yapmağa çalışan ve derken kötü işler yapmağa alışıp onu âdetâ bir meleke hâline getiren ve bunda kuvvet bulan kimsenin bu durumu, yaptığı çirkin işler sebebiyle kendini şer işlere sevk eder. Onun bu durumu, artık bu kimseye iyi işler yapma yollarını git gide kapamış olur.

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de bu husûsa işâret etmiş ve düşmanlarının vasıflarını bildirirken meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Hakikaten biz onların boyunlarına, çenelerine kadar varan öyle demir lâleler geçirmişizdir. Bunun için onların başları yukarıya kalkıktır. Biz, onların önlerinden bir sed, arkalarından da bir sed çektik. Gözlerini de perdeledik. Onlar hakikatları göremezler.» (2)

Başka âyet-i kerime'lerde de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Kim, O, çok esirgeyen Allah'ın zikrinden göz yumarsa, biz ona şeytanı musallat ederiz. Artık bu ondan ayrılmaz bir

(1) El-Mücâdele sûresi, âyet: 22

(2) Yâsin sûresi, âyet: 3-9

arkadaştır. Şüphesiz ki bunlar, onları yoldan çıkarırlar. Onlarda kendilerinin hidâyete erdirilmiş olduklarını sanırlar.» (1)

Kezâ Allah Teâlâ, bir başka ayette de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Muhakkak ki biz, şeytanları îmân etmiyeceklerin velile-ri, dostları yaptık.» (2)

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü üzere kulun hidayete ermesini de sapıklıkta kalmasında Cenab-ı Hak, kendi zat-ı ilâhisine nisbet etmiştir. Çünkü Cenab-ı Hak, kulun hidayete ermesini yahutta sapıklıkta kalmasını bir bakıma kulun huyu ve tabiatı kılmıştır. Şöyleki hayır veya şer kul bunlardan birini yapar ve bu fiilde devam ve ısrar gösterirse artık o fiil kulun tabiatı durumuna gelir, onun lazımı olur. Artık insan ondan dönmeğe muktedir olamaz.

Kulun imandan uzak kalmasında yine Cenab-ı Hak, kendi zat-ı ilâhisine nisbet etmiş isede bu hususta kulun bu men'e sebep olan, yaptığı kötülüğü beyan ettikten sonra bu nisbeti zikr etmiştir.

Mesela bir âyeti Celilede Cenab-ı Hak, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Biz şeytanları iman etmiyen kimselerin dostları yaptık» (3)

Burada Cenab-ı Hak iman etmiyen kimseler için şeytanı dost yapmakla onları diğerlerinden ayırdığını bildirmiştir.

Yine Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«İnsanlardan kimi de Allah'ın dinî hakkında bir bilgisi olmaksızın münakaşa eder durur ve bu husûsta her azgın şeytanın ardına düşer. Öyle şeytan ki onun aleyhine şu ilâhî

(1) Zuhruf sûresi, âyet: 36-37

(2) El-A'râf sûresi, âyet: 27

(3) El-A'râf sûresi, âyet: 27

hüküm yazılmıştır: Kim bunu dost edinirse şüphesiz bu, onu saptırır ve onu o alevli ateşin azâbına götürür.» (4)

Konu ile ilgili diğer bir Âyette de me'âl olarak şöyle buyrulur:

«Biz âhirete inanmıyanların kötü amel ve hareketlerini kendileri için süslemişsiniz de (kalbleri kör olarak) şaşırıp kalmaktadırlar.» (5)

Şâirin şu sözü de yerinde olarak söylenmiştir: «Ey gâfil insan, başkasının gözünde iyi şeyler, süslendiği gibi senin gözüne de çirkin olan şeyler süslü gözükmektedir.

(4) El-Hâc sûresi, âyet: 3-4

(5) En-Neml sûresi, âyet: 4

OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

SAÂDETİN KAZANILMASINDA İNSANIN GÜCÜ DÂHİLİNDE OLANLAR

İnsan, âlemin şekil ve heyeti üzerine yaratılmış olduğundan âlemde mevcut her şeyin, bir örneği de insanda yaratılmıştır. Âlemde öyle şeyler bulunur ki onları ıslah etmek mümkün değildir. Âlemde öyle hayvanat vardır ki onlar terbiye etme imkânı yoktur. Bunun gibi insanda da öyle bir takım kuvvetler vardır ki, bunları iyileştirip temâmiyle arındırma imkânı yoktur. Bununla birlikte bu kuvvetler, insanı emrolunduğu görevleri yerine getirmekten alıkoyar, Mükellef olduğu işleri, eksik ve kusurlu yapmasına sebep olurlar. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«O kahredilesi insan, (*) ne nankördür. O Allah, onu hangi şeyden yaratmıştır. Onu bir damla sudan yaratmış ta ona şekil vermiştir. Sonra ona tutacağı yolu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürüp kabre soktu. Sonra dilediği zaman onu tekrar diriltecektir. Hakkaa ki o insan, Allah'ın, kendisine buyurduğunu hâlâ yerine getirmemiştir.» (1)

Allah Teâlâ, bu Âyet-i Kerime'de şu cihete işâret buyurmuştur ki insanın, bütün görevlerini tamamlamış olarak bu

(*) Kûfürde olan inkârcı.

(1) Abese sûresi, âyet: 17-23

dünyâdan çıkması hemen hemen mümkün değildir. Bunun içindir ki insanın, kendisi için mümkün olan nisbette görevini yerine getirmeğe olanca gücü ile çalışması gereklidir. Kolaylık bulduğu nisbette nefsinin her çeşit şâibelerden temizlemesidir. Ayrıca insan, samîmiyetle Cenâb-ı Hakk'a ilticâ etmeli ve görevlerinde yaptığı kusurların bağışlanmasını niyâz etmeli ve kendi imkânları ölçüsünde bunları gerçekleştirmelidir ki diğer husûslarda da Allah katında mazur sayılsın. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah, hiç bir nefse gücünün yettiğinden başkası ile tek-lif etmez.» (1)

İnsan, kendisi için mümkün olan çalışmayı yapınca Allah Teâlâ da keremi ile onun kusurlarını ve diğer günahlarını bağışlar. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Ey imân edenler, bir daha günaha dönmek üzere tam bir sıdk-ı hulûsa mâlik tevbe ile Allah'a dönün. Olur ki Rabbiniz, kötülüklerinizi örter Ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar.» (2)

Yine Allah Teâlâ, bir başka Âyet-i Celile'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Eğer siz, nehy olunduğunuz günahların büyüklüklerinden sakınırsanız sizin günahlarınızı örteriz Ve sizi pek şerefli bir yere (makâma) koyarız.» (3)

Bu âyetlerde beyân edilen sebeplerden dolayıdır ki Allah, bizlerin, kendisine duâ ve niyâzda bulunmağı devam ettirmemizi bize emr etmiş ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Rabbimiz eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi so-

(1) E-lBakara sûresi, âyet: 286

(2) Et-Tahrîm sûresi, âyet: 8

(3) En-Nisa sûresi, âyet: 31

rumlu tutma. Rabbimiz; bizden önceklere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz bize gücümüzün yetmiyeceği şeyi taşıtma. Bizi affet. Bizi bağışla. Bize merhamet et. Sen mevlâmızsın. Kâfirlere karşı bize yardım et.» (3)

Yine Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerimdeki bir Âyet-i celilede me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«... O gün Allah, Peygamberini ve imân edip onunla beraber olanları rusvay etmeyecek. Nurları, önlerinde ve sağlarında koşacak. Onlar şöyle diyecekler: Ey Rabbimiz, bizim nûrumuzu tamamla. Bizi yarlıga. Şüphesiz ki Sen her şeye hakkiyle kâdirsin.» (4)

Görülüyor ki Allah Teâlâ, bizim aciz kalp ta tamamlamadığımız husûsları tamamlamak ve maksada erişmemiz için Kendisinden yardım dilememizi bize emretmektedir. Yine Kur'an-ı Kerim'de Zümer sûresinde Allah Teâlâ, me'âl olarak şöyle buyuruyor:

«Doğruyu, hakikatı getirene ve tasdik edenlere (mü'minlere) gelince; işte onlar takvâya erenlerin tâ kendileridir. Onlar için Rabları nezdinde dileyebilecekleri şeyler vardır. İşte bu iyi hareket edenlerin mükâfatıdır. Çünkü Allah, onların geçmişte yaptıkları en kötü (amel ve hareketleri bile) örtecek. Yapmakta olduklarının en güzeli ile de onlara mükâfatlarını verecektir.» (5)

İşte bu hususlarla ilgili olarak, İmam Cafer Es-Sâdık (R.A.) şöyle demiştir: «Sadece kendi çalışması ve kendi gücünü sarfetmekle Hakkın rızasına erişeceğini iddia eden, yorgun ve âciz kalmıştır. Fakat çalışmadan bütün güç ve gayretini sarfetmeden bu saadete erişeceğini iddia eden de boş gurûra, temenniye kapılmıştır.»

İnsan yalnız kendi gücü ile ve tam ma'nâsı ile kendi nef-

(3) El-Bakara sûresi, âyet: 286

(4) Et-Tahrîm sûresi, âyet: 8

(5) Ez-Zumer sûresi, âyet: 33-35

sini (ruhunu) arındırmaktan âciz olduğundan dolayıdır ki Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun.) bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

«Hiç bir kimse kendi ameli ile cennete giremez.»

Bunun üzerine denilmiştir ki; «Ey Allah'ın Resûlü sizde mi ameliniz ile cennete giremezsiniz?» Hz. Peygamber cevap olarak şöyle buyurmuştur: «Evet ben de kendi amelimle cennete girecek değilim. Ancak Allah'ın rahmet ve inâyeti beni kuşatmış olması ile cennete girerim.» Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de bu husûsa işâret etmiş ve me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Ey iman edenler, şeytanın adımları ardınca gitmeyin? Kim şeytanın adımlarına uyarsa şüphesiz ki o, kötülüğü ve gayrı meşruu emreder. Eğer üzerinizde Allah'ın fazlı rahmeti olmasaydı içinizden hiç biriniz, ebedî temize çıkamazdı. Ancak Allah'dır ki kimi dilerse temize çıkarır. Allah, hakkiyle işiten ve her şeyi kemâliyle bilendir.» (1)

İnsanın kendi nefsini temâmiyle arındırmaktan âciz olduğunu gösteren bir husus ta şudur: «İnsan, düşünen ve konuşan bir hayvandır. Hayvan (canlı), ise duyan ve nefes alıp veren bir cevherdir. Nefes alıp veren ise gıda alan, büyüyen bir canlıdır ki varlığının devâmı ancak gıda alması iledir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Biz, onları yemek yemez birer ceset olarak yaratmadık. Onlar bu dünyâda ebedî de değildirler.» (2)

İnsan, dünyâda bulunduğu sürece bir yönü ile canlılara (hayvanlara), diğer bir yönü ile de bu canlılardan yırtıcı olanlarına benzer ve bu müşterek vasıflardan kendisini ayıramaz. Çünkü hayvanlar hayatlarını devam ettirmek için nelere muhtaç iseler, insan da onlara ihtiyaç duyar. Kezâ insan, di-

(1) En-Nûr sûresi, âyet: 21

(2) El-Enbiyâ sûresi, âyet: 8

ğer bir yönü ile de bitkilere ve ağaçlara benzer. Çünkü bitki ve ağaçların muhtaç olduğu gibi, o da, nefes alıp vermeğe ve beslenmeğe muhtaçtır.

O halde insan, sarp yokuşları aşamadığı, çetin hâdiseleri yenemediği, düşmüş olanların elinden tutamadığı ve bayağı sayılabilecek ihtiyaçlardan sıyrılamadığı müddetçe insanların ve cinlerin şeytanlarının hilesinden emin kalamaz. Nasıl emin olabilir ki? Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«İşte böylece her bir peygamber için insan ve cin şeytanlarını düşman olarak yaratmışsındır ki bunların kimisi. kimilerine boş güvenme olarak bâtil sözleri fısıldar dururlar.» (3)

Tefsir bilginlerinden bazıları, şöyle bir izâhta bulunmuşlardır: Kur'an-ı Kerim'de beyân buyrulduğu üzere İbrahim Peygamber, Allah Teâlâ'dan, ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini isteyip ve «Rabbim, ölmüş kimseleri nasıl dirilttiğini bana göster.» Dediğinde Allah Teâlâ da: «Ey İbrahim sen inanmadın mı?» İbrahim Peygamber de: «Ya Rab, imân ettim. Lâkin, kalbim mutma'in olsun.» Diye istiyorum, demiştir.

Bu tefsir bilginleri demişlerdir ki, İbrahim Peygamber Rabb'isinden canlılara musallat olan arızalardan temizlenmiş bir hayâtı kendisine göstermesini istemiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ona: «Sen inanmadın mı? Bunun hakikatı nezdinde sübut bulmadı mı?» Buyurmuştur. İbrahim Peygamber de: «Evet Yâ Rabbi, inandım, Fakat kalbim mutma'in olsun istiyorum.» Demiştir. Yâni benim için insan, nefsinin ihtirastan, aç gözlülük, uzun emellerden ve övünme gibi marazlardan ne suretle temizlendiğini de müşâhede etmek istiyorum. Nitekim bu marazlardan arınmış bir nefsin duru-

(3) El-En'âm sûresi, âyet: 112

mu Kur'ân-ı Kerîm'de zikr edilmiş ve me'âl olarak şöyle buyurulmuştur:

«Ey itminana kavuşmuş nefis, râzı olduğun ve senden de hoşnut bulunulduğu halde Rabbına dön? Kullarımın arasına gir. Cennetime dâhil ol.» (1)

Allah Teâlâ'da İbrahim Peygambere dört adet kuş almasını emretti. Bunlarda yemeğe çok düşkün olan ve hırsla mağlup olarak bilinen; karga; ikincisi, uzun arzu ile tanınan ve karakuş nev'inden «nesr» (gergenez), üçüncüsü, öğülmekle tanınan; «tavus kuşu»; dördüncüsü de, çiftleşme gücü fazlalığı ile bilinen, «horoz» dur. Allah Teâlâ, İbrahim Peygambere, bunları kesmesini, her birini başka yerlere bıraktıktan sonra, tekrar onları çağırmasını emretti. Hz. İbrahim de emredilen görevleri yaptıktan sonra onları çağırdı. Çok seri olarak hepsi İbrahim Peygamber nezdine geldi.

Allah Teâlâ, bu Âyet-i Celîle'de beyân edilen husûslar ile şu cihete işaret buyurmuştur: «İnsan yukarıda beyân edilen zaaflardan kendi ruhunu temizlemeğe ve kendisini bunlardan pâk tutmağa bütün gücü ile çalışsa da dünyâyâ ait beşerî durumu devam ettiği sürece bu ruhî temizliği tam ma'nâsı ile elde etmiş olmaz. Ve onun için matlup olan itmi'nan kemâl derecesinde husûl bulmaz. Bununla birlikte insanlardan, bir kısmı da şöyle bir iddiada bulunmuşlardır: İnsanlar içerisinde öyleleri vardır ki bunlar insana musallat olan beşerî ve hayvânî zaafların temâmından sıyrılıp, hatta yeme ve içme-den bile müstağni kalabilirler. Artık böyle kimselere hayvanlara âit hiç bir huy âriz olmaz . . . »

Böyle bir durum, bazı insanlar için hâsıl olsa bile bu kimse, bu durumda insan sûretinde bir melek haline gelmiş olur. Böyle bir kimseye insan adı verilmesi isimdeki müştereklik ve benzerlikten dolayıdır. Zîrâ böyle bir insanın bü-

(1) El-Fecr sûresi, âyet: 27-30

tün maddeleri değişmiş olur. Ateş, İbrahim Peygambere soğuk ve salim olması gibi veya küçük bir kurtcuğun bir kurbağa haline gelmesi, bir böceğin bir kelebek olması gibi bir kısım bitkilerde vaki değişmeler veya ipek kurdunda olduğu gibi bir takım değişmeler neticesi, önceki durumundan tamamıyla farklı bir hayvan hâline gelmesi gibi...

Bütün bunlar ilâhi kudret karşısında inkârı mümkün olmayan şeylerdir. Fakat böyle bir duruma gelmiş olan kimse, insan tarafından vücuda getirilip iyiliğe kavuşturulması gereken fiilleri yapmaktan çıkar. Halbuki insan, dünyada o fiilleri yerine getirmek için yaratılmış, yeryüzünün halîfesi ve arzın imarcısı olmuştur.

* * *

• Bilmiş ol ki herhangi bir kimse, Allah'a hicret eder, O'nun yolunda mücâhede de bulunur ise o kimseye, Allah Teâlâ, râzı olduğu yolunu gösterir. Ona hidâyet eder. Nitekim Allah Teâlâ'nın va'di böyledir. Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hak me'âl olarak şöyle buyurmuştur:

«Bizim rızamız uğruna mücâhede de bulunanlara gelince; elbette Biz, onlara yollarımızı göstereceğiz. Muhakkak ki Allah'ın yardımını iyilik edenlerle beraberdir.» (1)

Diğer Âyet-i Kerîme'de de Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«İmân edip te Allah yolunda hicret ve cihat edenler, barındıranlar, yardım edenler işte gerçek mü'min olanlar bunlardır. Mağfîret ve uçsuz bucaksız rızıklar da onlarındır.» (2)

Şüphesiz ki en büyük hicret, insanın şehvî istek ve diğer arzuların, fazlasından (meşru olmıyanından) uzaklaşmak, en büyük cihad da hevâ ve hevesâtı ile savaşımasıdır. Nitekim

(1) El-Ankebût sûresi, âyet: 69

(2) El-Enfâl sûresi, âyet: 74

Hızır Peygamber de (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun.) bir hadislerinde:

«Cihadın en büyüğü nefsinle olanıdır.»

Buyurmuştur. Her kim Cenâb-ı Hakk'ın Rızâsına giden doğru yolu bulur, bu doğru yoldaki seyrinde hayırlı işlerde sür'at göstererek, Rabbisî'nin mağfiretine erişmek için koşar ve hedefe ulaşmak için mesâfeler alırsa bu kimse «ebdâl» den olmaya hak kazanmış olur.

«Ebdâl'in ma'nâsına gelince; «ebdâl» o kimselerdir ki kötü işlerini ve huylarını terk ederek, bunların yerine iyi işler ve güzel ahlâk kazanmış olanlardır. Bunlar cehâletin yerine bilgiyi; hasislik ve cimrilğin yerine cömertliği; aç gözlülüğün yerine iffetli olmağı; zulmun yerine adâleti; hafifliğin yerine teenni ve ağırbaşlılığı kazanmışlardır, bunlar ile ahlâklanmışlardır. Nitekim bu hususlara delâlet eden âyet-i kerimelerde Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştur:

«Rahmanın kulları o mü'minler öyle kimselerdir ki, Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapmazlar (Allah'a şerik koşmazlar.) Allahın muhterem kıldığı cana haklı olanından başka kıymazlar. Zinâ etmezler. Kim bunlardan birini yaparsa, günaha uğramış olur. Kıyâmet günü de azâbı kat kat artar ve azabın içinde hor ve hakîr ebedî kalır. Meğer ki tevbe ve îmân edip iyi amel ve harekette bulunan kimseler ola. İşte Allah, onların kötülüklerini iyiliklere tebdil eder. Allah, çok yarlıgayıcı çok esirgeyicidir.» (1)

İnsan bu «ebdâl» zümresinden olunca Allah Teâlâ'nın daha sevgili kullarından olma derecesine yükselmiş olur ki bunlara «ahbab» adı verilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu «ahbab» zümresine şâret ederek Allah Teâlâ meâlen şöyle buyurmuştur:

«Allah, öyle bir kavim getirir ki onlar Allah'ı severler Al-

(1) El-Furkân sûresi, âyet: 68-70

lah da onları sever. Onlar, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah, yolunda savaşsınlar ve hiç bir kınayanın kınamasından çekinmezler. Bu, Allah'ın lûtfu inâyetidir ki onu kime dilerse ona verir. Allah ihsanı bol olan ve her şeyi lâıyık ile bilendir.» (2)

Allah Teâlâ, bu dereceye yükselmiş olan insanı beşer arasında çok büyük ve muhterem kılar. Herkes nezdinde onun kadrini çok yükseltir. Bu, insan öyle manevî bir rüt-beye (dereceye) mazhar olur ki, hayvanlar, yırtıcı canlılar, yabanî kuşlar, hatta haşerat bile Dâvût Peygamberin oğlu Hz. Süleyman'a (S.A.S.) itaât ettiği gibi ona ta'zim eder. Dâvût Aleyhisselâmın elinde olduğu gibi böyle bir kimsenin elinde demir yumuşar ve İbrahim Peygamber'e ateş soğuk ve sâlim olduğu gibi girdiği zaman bu kimseye de soğuk ve sâlim olur.

Kezâ Süleyman Peygamber'in emrine rüzgâr âmâde olduğu gibi böyle bir kimsenin emrine de rüzgâr âmâde olur. Ve istediği zaman o kimse ona biner. Ve yine sular, Hızır Aleyhisselâmın emrine musahhar kılındığı gibi böyle bir insana da musahhar kılınır. Ve bu insan suların üzerinde rahathlıkla yürür. Bu dereceye yükselmiş insana Allah Teâlâ, bitkileri, madenleri, yıldızları dahi hal dili ile konuşturur. Bunların her biri İdris Aleyhisselâm'a konuştukları gibi kendilerinin faydalarını ve iç sırlarını bu zâta haber verirler. Nitekim şöyle rivâyet edilmiştir: Allah Teâlâ, bir kulunu sevince o kuluna Kendi yüce katından dilediği şekli, sûreti ihsan eder. Allah Teâlâ o kimseye Kendi canibinden bir rûh ihsan eder. O kimseyi Allah Teâlâ, öyle mânevî dereceye yükseltir ki her şey hatta taş, toprak bile ona itaat eder. Kuşlar ve yırtıcı hayvanlar ona tevazu gösterir. Allah Teâlâ, bu kulunu öyle bir takım kerâmetlerle taltif eder ki bunla-

(2) El-Mâide sûresi, âyet: 54

ra mazhar olanlardan başkası bu ilâhi ikramın keyfiyetine, bilgisine ittila kesbetmesi mümkün olmaz.

Nitekim Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun), Rabb'isından rivâyet ettiği kûdsi bir hadiste şöyle buyurmuştur:

«Allah Teâlâ buyurur ki Ben, sâlih kullarım için hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği ve hiç bir beşerin kalbine dahî gelmemiş olan güzel şeyler hazırladım.» (1)

İşte bu mâ'nâya işâret olmak üzere Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

«Hiç bir nefis onlar için hazırlanmış ve gözleri nurlandıran ni'metleri bilemez. Bu onların amellerinin karşılığı bir mükâfattır.» (2)

Yukarıdan beri izâh edilen bu durumlar peygamberler için olduğu gibi bazen de kerâmetle taltif edilen ve mümtaz kılınan velîler (evliyâullah) için hâsıl olur. Bunlar Allah Teâlâ'nın kudreti karşısında uzak görülecek ve inkâr edilecek şeyler değildir. Bunlar Allah Teâlâ'nın hikmetine de zıd değildir. Bu mevzû kelim âlimlerinden ba'zılarının zannettiği gibi de değildir. Çünkü onlardan bir kısmı şöyle demiştir: «Allah Teâlâ, bu lutûf ve kerâmetleri, peygamberlerinden başkalarına da ihsan buyurduğu takdirde insanların, bir iptilâya, bir şüpheyi uğramaktan emin kalmaları nasıl mümkün olur? Çünkü bu durum mucize ile kerâmetin birbirine karıştırılmasına ve dolayısı ile şüpheyi düşülmesine yol açabilir.»

Şu muhakkak ki Ahkemü'l-hâkimin (hâkimlerin en güzel hükmedeni olan Allah), bu büyük ikrâmını kullarından ona ehil olanlara ihsân buyurur. Nitekim Allah Teâlâ, peygamberlik hakkında Kur'an-ı Kerimde:

(1) Şerhi meşarik, Cilt: II

(2) Es-Secde sûresi, âyet: 17

«Allah, peygamberliğini vereceği kimseyi daha iyi bilendir.» (1)

Buyurmuştur. Allah Teâlâ, kimiki bu rütbeye mazhar kılmuştur şüphesiz ona doğru yolu gösterecek ölçüde ilim ve hikmet vermiştir. Allah, o insanı Kendisi terbiye etmiş ve ona neleri tutması (hıfzetmesi) lâzım geldiğini de bildirmiştir. İşte böyle bir insan, Cenâb-ı Hak tarafından emrolunduğu üzere müstakim olur. Kendi kadr-ü kıymetini bilir. Hiç bir zaman haddini aşmaz.

(1) El-En'âm sûresi, âyet: 124

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

ÖLDÜKTEN SONRA DİRİLMENİN (MEÂDİN) İSBÂTI, ÖLÜMÜN ÜSTÜNLÜĞÜ VE ÖLDÜKTEN SONRA İNSAN İÇİN HÂSIL OLACAK SAÂDETLER

Öldükten sonra tekrar dirilmeği, âhiret âlemindeki yenden doğuş ve dirilişi, naturalistler (tabiatçılar) dan bir gurup insandan başkası inkâr etmiş değildir. Bu naturalistler (tabiatçılar) kendi düşüncelerini ihmal etmişler ve kendi ölçülerini, kadirlerini bilmez bir duruma düşmüşlerdir. Onların bu ihmalleri kendilerinin mebde ve menşelerini düşünmelerine engel olmuştur. Hissî bir takım istekler ve şehvî arzular kendilerine süslü görünmek sûretiyle onların gö-nüllerini çelmiştir. Böylece düşünemez hale geldiler. Nitekim, insana süslü görünen bu isteklerle ilgili şeylere Kur'an-ı Kerim'de işaret edilmiştir. Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurur:

«Kadınlara, oğullara yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara, (koyun, keçi gibi) hayvanlara, ekinlere muhterisâne sevgi, insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar, dünyâ hayatının (geçici) birer metâdır. Halbuki gidilecek yerin güzel olanı Allah katındadır.» (1)

Fakat, kiminki işi dosdoğru olur, akılsız canlılar gibi ve ya onlardan daha sapık bir durumda olmadığı için yüzü üs-

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 14

tüne düşmemiş ve âlemin terkip edilip vücûda getirilen canlı cansız varlıklarını iyiden-iyiye düşünmüştür, işte bu kimse, kesin olarak bilir ki âlemdeki varlıkların en üstünü hayat sâhibi olan varlıklardır. Bu canlı varlıkların da daha üstün olanları ise seçme ve irâde gücüne sâhip bulunanlardır. Bu âlemde irâde ve ihtiyar sâhibi olanların en değerlisi de işle-rin sonucunu görebilenlerdir. Bu vasıfta olan canlılar ise insanlardır.

Çünkü işlerin ve hâdiselerin sonuçlarına akıl gözü ile bakıp anlamak insanın özelliklerindendir. Allah Teâlâ, insana bu özelliği, bu sorumluluk gücünü ancak ebedî âlemde ona ihsan edeceği nimetlere lâyık olması için vermiştir. Eğer böyle olmasaydı insanda mevcut olan bu idrâk ve üstün kâbili-yetler mânâsız ve batıl olurdu.

İnsan için yorgunluk, keder ve ızdıraplarla dolu bu hasis hayattan başka varılacak bir netice olmasa bu dünyâ hayâtından sonra insan için gıpta edilecek üstün bir durum bulun-masa, hayvanların en bayağısının durumu, insanın durumundan daha iyi olurdu. Böyle bir durum ise Allah Teâlâ'nın, insan varlığında izhar buyurduğu ilâhî hikmetlerin ve Rabbanî bedîâların ma'nâsız (abes) olmasını gerektirirdi. Halbuki Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ: İnsanın başıboş ve abes olarak yaratılmadığını beyân etmiş ve şöyle buyurmuştur:

«Sizi boş yere yarattığımızı ve sonuç itibâriyle bize dön-dürülmiyeceğinizi mi zannettiniz?» (1)

Su muhakkak ki insan vücûdunu çok acıp ve bedî-i hikmetlerle sağlam olarak varetikten sonra onu sâdace yeme, içme ve fesâda uğrama hususlarında diğer canlılarla müste-rek yapmak, hayvanlarda bulunmayan diğer bir çok yorgun-luklara insanı maruz bırakmak, cehâlet ve sefihlik (şuursuz-luk) olur.

Halbuki Allah Telâ abes şeyi yaratmaktan münezzehtir.

(1) El-Mü'minûn sûresi, âyet: 115

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

ÖLDÜKTEN SONRA DİRİLMENİN (MEÂDİN) İSBÂTI, ÖLÜMÜN ÜSTÜNLÜĞÜ VE ÖLDÜKTEN SONRA İNSAN İÇİN HÂSIL OLACAK SAÂDETLER

Öldükten sonra tekrar dirilmeği, âhiret âlemindeki yeniden doğuş ve dirilişi, naturalistler (tabiatçılar) dan bir gurup insandan başkası inkâr etmiş değildir. Bu naturalistler (tabiatçılar) kendi düşüncelerini ihmal etmişler ve kendi ölçülerini, kadirlerini bilmez bir duruma düşmüşlerdir. Onların bu ihmalleri kendilerinin mebde ve menşelerini düşünmelerine engel olmuştur. Hissî bir takım istekler ve şehvî arzular kendilerine süslü görünmek sûretiyle onların gönüllerini çelmiştir. Böylece düşünemez hale geldiler. Nitekim, insana süslü görünen bu isteklerle ilgili şeylere Kur'ân-ı Kerîm'de işâret edilmiştir. Allah Teâlâ, meâl olarak şöyle buyurur:

«Kadınlara, oğullara yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara, (koyun, keçi gibi) hayvanlara, ekinlere muhterisâne sevgi, insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar, dünyâ hayatının (geçici) birer metâdır. Halbuki gidilecek yerin güzel olanı Allah katındadır.» (1)

Fakat, kiminki işi dosdoğru olur, akılsız canlılar gibi veya onlardan daha sapık bir durumda olmadığı için yüzü üs-

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 14

tüne düşmemiş ve âlemin terkip edilip vücûda getirilen canlı cansız varlıklarını iyiden-iyiye düşünmüştür, işte bu kimse, kesin olarak bilir ki âlemdeki varlıkların en üstünü hayat sâhibi olan varlıklardır. Bu canlı varlıkların da daha üstün olanları ise seçme ve irâde gücüne sâhip bulunanlardır. Bu âlemde irâde ve ihtiyar sâhibi olanların en değerlisi de işle- rin sonucunu görebilenlerdir. Bu vasıfta olan canlılar ise insanlardır.

Çünkü işlerin ve hâdiselerin sonuçlarına akıl gözü ile bakıp anlamak insanın özelliklerindendir. Allah Teâlâ, insana bu özelliği, bu sorumluluk gücünü ancak ebedî âlemde ona ihsan edeceği nimetlere lâyık olması için vermiştir. Eğer böyle olmasaydı insanda mevcut olan bu idrâk ve üstün kabiliyetler mânâsız ve batıl olurdu.

İnsan için yorgunluk, keder ve ızdıraplarla dolu bu hasis hayattan başka varılacak bir netice olmasa bu dünyâ hayâtından sonra insan için gıpta edilecek üstün bir durum bulunmasa, hayvanların en bayağısının durumu, insanın durumundan daha iyi olurdu. Böyle bir durum ise Allah Teâlâ'nın, insan varlığında izhar buyurduğu ilâhî hikmetlerin ve Rabbanî bediaların ma'nâsız (abes) olmasını gerektirirdi. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ: İnsanın başıboş ve abes olarak yaratılmadığını beyân etmiş ve şöyle buyurmuştur:

«Sizi boş yere yarattığımızı ve sonuç itibâriyle bize döndürülmiyeceğinizi mi zannettiniz?» (1)

Su muhakkak ki insan vücûdunu çok acip ve bedi-i hikmetlerle sağlam olarak varettilikten sonra onu sâdace yeme, içme ve fesâda uğrama hususlarında diğer canlılarla müşterek yapmak, hayvanlarda bulunmayan diğer bir çok yorgunluklara insanı maruz bırakmak, cehâlet ve sefihlik (şuursuzluk) olur.

Halbuki Allah Teâlâ abes şeyi yaratmaktan münezzehtir.

(1) El-Mü'minûn sûresi, âyet: 115

Allah Teâlâ insanları da «ipliğini sağlamca eğirip, katladıktan sonra bozan kadıncağzın» durumuna düşmekten men'etmiştir.

Büründüğü körlük perdesini üzerinden atan kimse nezdinde, müminlerin emiri Hz. Ali'nin (Allah ondan razı olsun) şu sözlerinin doğruluğu nekadardır açıktır. Hz. Ali (R.A.) buyurmuştur ki: «Dünya ebedî karar kılınacak bir yer değildir. O bir geçiş yurdudur. O halde geçiş yurdundan geçiniz, onu tamir ile meşgul olup kalmayınız. Çünkü siz ebediyet âlemi için yaratıldınız. Fakat siz karar bulma yurduna varıncaya kadar bir yerden diğerine nakl olunuyorsunuz.»

Bilgisiz insanlardan bir çok kimselerde, dünyâ işlerinde çok akıllı diye vasfolunan ve âhireti inkâr etmiş kimselerin zâhîrî durumlarına aldanarak onlara uymuş ve âhireti inkâr yoluna sapmışlardır. Bu bilgisizler, onların görüşlerine aldanarak şöyle dediler: «Eğer, âhiret umuru hakikat olsaydı bu tabiatçılar (naturalistler) ve benzeri insanlar, dünyâ umurunda çok akıllı ve anlayışlı olmaları hasebiyle âhireti inkâr etmezlerdi.

Bu gâfiller, bilmediler ki hakikatte akıl pek üstün ve şerefli bir cevher ise de bu cevher hangi cihete tevcih edilirse orada başarılı olur.

Eğer akıl, âhiret umurunu anlamak husûslarına samîmiyetle tevcih edilecek olsa âhiret umurunu da idrâk etmiş olur. Fakat o dünyâ umuruna tevcih edilirse dünyâ umurunu kavrar. Onunla meşgul olur, ona bağlanır, Ondan başkasını hâliyle ihmal eder. Bu durumda akıl gözü âhiret umurunu idrâk etmekte kusur eder. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de bir çok yerlerde bu husûsa işaret buyurmuştur. Bu konu ile ilgili bâzı izâhat yukardaki bölümlerde geçmiştir.

Bilki rûhun, bedenden ayrılması olarak bilinen ölüm, insanı ebedî ni'metlere eristiren sebeplerden biridir. Yukarda da işaret edildiği gibi ölüm, bir yurttan başka bir yurda göçmüş olmaktır. Nitekim Hz. Ali (R.A.) dan şöyle rivâyet edilmiştir: «Siz, ebedî bir hayat için yaratıldınız. Siz esas karar

yerinde karar buluncaya kadar bir yerden diğer bir yere intikal etmek zorundasınız.»

*Ölüm, görünüşte her nekadardır sona ermek, yok olup gitmek ise de hakikatte ölüm, ikinci bir doğustur. (neş'et-ul âhiret = âhiretteki doğuş)

Konu ile ilgili olarak şâirin şu sözü nekadardır yerinde söylenmiştir: «Her hâmilinin tamam olma müddeti olduğu gibi, ölümden insan için gelecek bir günün (kıyâmet gününün) doğum sancısıdır.» Şiirdeki bu tasvirden ana olan kadının bir hamil müddeti ve doğum sancısı ve binnetice doğum hâdisesi olduğu gibi, ölümün de bir hamil müddeti, doğum sancısı ve binnetice doğumu (neşet-i âhiret) olacağını anlatmaktadır. Burada işaret edilen husus şudur: Ölüm, âhiret hayatı için doğuş ve yeniden vücûda gelişin sebeplerinden biridir.

Bir kısım kimselerde, şöyle tasvir etmişlerdir: İnsan, dünyâda bulunduğu sürece yumurta içinde bulunan civciv gibidir. Civcivin kemâli yumurta kabuğunun yarılması ve yavrunun kabuktan kurtulup geniş dünyâyâ kavuşması ile olduğu gibi, insanın tam kemâli, bu maddî heykelden (ceset kafesinden) ayrılmasıyla olur. Eğer şu bildiğimiz ölüm olmasaydı insan kemâle eremezdi. O halde insanîyetin kemâli için ölüm zaruridir. Diğer taraftan ölüm, insanın dün derecedeki bir durumdan pek şerefli ve çok üstün bir duruma yükselmesine sebep olduğu için Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de ölmü «Tevaffi ve imsak» diye adlandırmış ve meâlen şöyle buyurmuştur:

«Allah, ölenin, ölümü zamanında; ölmeyenin de uykusunda rûhlarını alır (Tevaffi eder) bu suretle hakkında ölümü hükmettiği rûhu tutar. (İmsak eder) Diğerini muayyen bir vakte, eceli gelinceye kadar salı verir. Şüphe yok ki bunda iyi düşünecek bir kavim için kat-i ibretler vardır.» (1)

(Tefekkür sahipleri bilirler ki öldürmeye ve yaşatmaya

(1) Ez-Zümer sûresi, âyet: 42

kâdir olan Allah, ölümden sonra da tekrar diriltmeğe de kâdirdir.)

Bunun içindir ki halkın dilinde Allah, fûlan kimseyi vefat ettirdi rûhunu aldı. Fulan kimse Allah'a (Hakkın rahmetine) kavuştu. Ve benzeri deyimler kullanılmaktadır. Canlılara âit ölüm, aşağı derecede olan bir yerden pek üstün derecede olan bir makâma rihlet etmek, gitmek demek olduğu için, kendisinin Allah katında bir değeri, itibârı bulunduğuna güvenen bir kimse, ölümü sever ve ondan nefret etmez.

Ölümü ancak şu iki şahıs sevmez, hoş görmez.

Birincisi : Âhiret hayatına hiç inanmamıştır. Böyle bir kimse göre, âhiret hayatıda, nimetide yoktur. Ancak her şey dünyâdan ibârettir. Bu kimse, Allah Teâlâ'nın

«Resûlüm, onları, yaşamağa insanların en düşkününü olarak bulursun. Müşriklerden kimi, bin yıl hayat sürmeyi çok sever. Halbuki onun bu yaşaması, kendisini azaptan geri alacak değildir.» (1)

Meâlindeki Âyet-i Celile'de vafettiği kimselere benzemektedir. Âhiret hayatını inkâr eden bu kimselerden biri de kendilerinin takip ettikleri inkâr yolunu şöyle tasvir etmiştir: «Dünyâdan ayrılmazdan önce ondan nasibini al. Çünkü bu dünyâdan göçtükten sonra ondan daha iyi bir hayata kavuşacak değilsin.»

İkincisi : Âhiret hayatına inanmıştır. Lâkin günahlarından dolayı korkmakta olduğu için ölümü sevmemektedir.

Fakat bu iki sikkın dışında bulunan insanlar, iyi kimselerin (sâlihlerin) ölümü sevmeleri ve arzulamaları gibi onlarda ölümü severler. Ve arzularlar. Nitekim Hz. Peygamber (Allah'ın selât ve selâmı üzerine olsun) bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

«Kim Allah'ın likâsını, O'na kavuşmayı severse, Allah da

(1) El-Bakara sûresi, âyet: 96

o kulunun likasını sever. Kim Allah'a kavuşmayı sevmezse Allah ta onun likâsını sevmez.» (2)

Bir Âyette Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyuruyor:

«Eğer sözlerinizde samîmî ve doğrular iseniz ölmek istesenize.» (3)

Bu Âyet-i Kerîme'de şu cihete işâret edilmiştir: Allah Teâlâ, nezdinde iyi duruma sâhip bulunduğuna yakinen inancı sâbit olan bir kimse, hiç bir zaman ölümden nefret etmez. Çünkü ölüm, cennet kapılarından biridir. Cennete ancak ölüm kapısından geçtikten sonra erişilir. Eğer ölüm olmasaydı cennet de olmazdı.

Bunun içindir ki Allah Teâlâ, ölümü insan için bir nimet olarak vasıflandırmış ve Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur:

«Ne yücedir O Allah ki mülk O'nun elindedir. Ve O herşeye kâdirdir. O, Allah ki ölümü ve hayâtı, hanginizin daha iyi amellerde bulunduğunuzu göstermek için yaratmıştır.» (4)

Bu Âyet-i Kerîme'de ölümü ifâde eden (el-mevt) kelimesi hayattan daha önce zikredilmiştir. Burada şu husûsa işâret buyurulmuştur: İnsan, ancak ölüm neticesinde hakîki ve ebedî hayata erişebilir. Ayrıca Allah Teâlâ, insanlara bahşettiği nimetlere işâret ettiği bir Âyet-i Celilede ölümü de nimetler arasında saymış ve meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Nasıl olup ta Allah'ı inkâr edersiniz ki sizler, ölümler idiniz. O, sizleri diriltti, sonra öldürecek, sonra tekrar diriltecek ve sonunda O'na döneceksiniz.» (5)

Burada görüldüğü üzere Allah Teâlâ hayatı, ilâhî bir ikram saydığı gibi ölümü de bizler için bir ikram yapmıştır. Çünkü âhirete âit nimetler ve saâdetlere erişmek, ancak

(2) Buhârî, Meşârik Cild: 1, Sh. 333, Mısırdâ

(2) El-Cümüâ sûresi, âyet: 6

(4) Mülk sûresi, âyet: 1-2

(5) El-Bakara sûresi, âyet: 28

ölümle mümkün olmaktadır. Bunun için ölüm de bir nimettir. Çünkü insanı nimet ve saâdete ulaştıran sebep de o insan için bir nimettir. Ölüm, en büyük saâdete vesile olduğu için peygamberler de kendilerine ilim ve hikmet verilen insanlar da hiç bir zaman ölümden korkmamışlardır. Emir el-Mü'minin Hz. Ali (R.A.) şöyle demiştir: «Allah'a yemin ederim ki ne ölümün benim üzerime gelmesinden ne de benim ölüm üzerine gideceğimden hiç bir endişe duymamaktayım.»

Bu büyük insanlar, ölümü beklerler, hatta onlar şöyle görürlerdi: Dünyâyı kendileri için bir mahbes, ölümü de kurtuluş ve hürriyete kavuşma müjdecisi gibi kabul ederlerdi. Nitekim bir hadiste şöyle rivâyet edilmiştir: «Dünyâ mü'min için bir hapishane, kâfir için de bir cennettir.»

Denilmiştirki büyük velilerden Davud Et-Taî, vefat ettiği zaman hatiften (gâibden gelen) ve şu manada olan bir ses işitilmiştir: «Dâvud zındandan kurtulmuştur.»

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«And olsun ki ölmeniz de, öldürülmeniz de muhakkak hepiniz Allah katında toplanacaksınız.» (1)

Burada şu cihete işâret buyurulmuştur: Allah nezdinde insanların kazanacağı ebedî hayâta giden yol, ölümden geçer. Bu Âyet-i Celîleden bir önceki âyette Allah Teâlâ meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz Allahtan size onların topladıklarından daha hayırlı bir mağfiret ve rahmet vardır.» (2)

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de meâl olarak şöyle buyurmuştur:

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 158

(2) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 157

«Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar Rablari katında diridirler. Allah'ın lütfu inâyetinden kendilerine verdiği şehitlik mertebesiyle hepsi de sevinç içinde cennet nimetleri ile rızıklandırılır. Arkalarından henüz onlara katılmamış olanlar hakkında: onlara hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değildir.» diye müjde vermek isterler.» (2)

İşte bu ikinci hayâta işâret ederek Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerimde meâl olarak şöyle buyurmuştur:

«Bilâhare onu başka yaradılışla inşa ettik, sûret verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı (bak) ne yücedir. Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ölümler olacaksınız. Sonra siz kıyâmet gününde muhakkak diriltilip kaldırılacaksınız.» (3)

Meâllerini verdiğimiz bu Âyet-i Celîlelerde Allah Teâlâ şu husûslara işâret buyurmuştur: İnsanın yaratılmasındaki bütün bu değişmeler, safhalar en güzel yaratmak için, insana bahş edilmiş bu bünyeyi (vücûdu) bozmak, onu ebedî ve pek şerefli bir hayâta kavuşturmak, yeniden iâde etmek içindir.

Toprağa dikilmiş bir çekirdeğin, meyva veren bir ağaç durumuna gelmesi, toprağın altında o çekirdeğin bozulmasından sonra olur. Çekirdek, toprak altında bozulmadan meyve veren ağaç haline gelemmez. Buğdayda öyledir. Onu vücûdumuza faydalı bir gıda yapmamız için, üğütülmesi yuğrulup hamur yapılması, ekmek olarak pişirilmesi, yenilmesi lâzımdır. Böylece bir takım değişikliklere uğratılır ki görünüşte bozulup yok olmadır. Yine bunun gibi tohum, toprağa atıldığı zaman onun sonucunu düşünmiyen ve alınacak neticeyi kavrayamıyan onu bir bozulma, yok olma zannedebilir. Halbu-

(2) Âl-i İmrân sûresi, âyet: 169-179

(3) El-Mü'minûn sûresi, âyet: 14-16

ki netice hiç te öyle değildir. Ancak insanın nefsi, murdar tabiatlı olunca malum böceğin pis şeylere düşkünlüğü gibi o da dünyanın geçici menfaatlarına aldanır. Veya (iyi olduğu taktirde) kendisi için âhirette hazırlanmış iyi sonuçları bilmediğinden, bu dünyâ yurdunda devamlı kalmağı ister. Ölümü hiç arzu etmez.

OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MELEKLERDEN DAHA YÜCE KILINDIĞI ZAMAN İNSANIN ÜSTÜNLÜĞÜ VE FAZİLETİ

Yukarda zikredildiği üzere insanlar, iki bölüme ayrılırlar.

Birinci Bölümde olanlar, insanlıktan payı ancak görünen ve belirli çizgilerle sınırlandırılmış olan canlı bir varlık olmalarıdır. Bu ise uzun boylu, enli tırnaklı, gülme kabiliyeti olan, ıslık çalma ve el çırpma benzer uğultu ve ses çıkaran, bir takım değersiz konuşmalarda bulunan insandır. Bu durumda olan kimseler, behâimden (hayvanlardan) daha dün derecede sayılırlar.

İkincisi : Bu bölümde bulunanlar ise gerçek insandır. Bu bölümde bulunan insan, asıl yaratılmış olduğu gâyeye yönelmiş bulunmaktadır. Kendisi için maksût olan gâyeye yönelmiş bulunan bu insan için de, iki durum vardır.

Birinci durum : İnsan dünyâda bulunduğu müddetçe zorlukları aşmağa girişememiş ve köleyi azat edememiş olma durumudur. Bu halde bulunan insan açlığın zebûnu, tokluğun esiridir. Onu teri kokutur, haşarat kendisine elem verir. Midesini doldurması, ölümüne sebep olur. Ve bu insan, hiç bir zaman, emrolunduğu vazifeleri de yerine getirmemiştir. İşte bu insan, dünyâsında bu ahvalde bulunduğu sürece (mutlak olarak) onun meleklerden üstün olduğuna hükmedilemez.

İkinci durum: Bu durumda insan, emrolunduğu görevleri tam olarak yerine getirdikten sonra zorlukları da gerçekten aşmış, köleyi hürriyetine kavuşturmuştur. Böyle bir insan kendileri için hiç bir korku ve hüznün söz konusu olmayan mes'ut kimselerden olma mutluluğuna ermiştir. Daha doğrusu bu insan, hak meclisinde ve kudret sâhibi, mülkü çok yüce olan Allah Teâlânın bahsettiği pek âli bir makâma yükselmiştir. Artık bu kimse ölümsüz bir hayâta; fakr-ü zarûreti bulunmayan bir zenginliğe, düşmesi (alçalması) olmayan bir izzet ve şerefe, cehâleti söz konusu olmayan bir ilim ve marifete mazhar olmuştur. Melekler, böyle bir insanın hizmetinde kâim bulunur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

«Melekler, her kapıdan onların nezdine gelirler ve derler ki: Sabretmiş olmanız sebebiyle, Allah'ın selâmı üzerinize olsun. Burası dünyânın ne güzel bir karşılığıdır.» (1)

Böyle bir makâm ve şerefe mazhar olan insan bir çok meleklerden daha üstün olma saadetine ermiştir. Böyle bir makâm ve şerefe erişmek için Allah Teâlâdan bizlere yardımcı olmasını ve bizleride, rahmeti ve keremiyle böyle bir dereceye yükselmeye ehil ve namzed kıldığı kimselerden eylemesini niyâz ederiz. Muhakkak ki, dilediğini yapmağa muktedir olan, ancak Allah Teâlâdır.

«Tafsîlün-Neş'eteyn ve Tahsîlûs-Saâdeteyn» de beyân etmeyi dilediğim hususlar bundan ibarettir. Allah Teâlâ bu eseri bana ve okuyanlara, rahmeti ile faydalı kılsın. Allah, dilediğini yapmağa kâdir olan Zat-ı Kibriyâ'dır. Hamd-ü Senâ Allah'a mahsustur. Allah'ın Selât ve selâmı yarattıklarının hayırlısı olan Hz. Muhammed'e, O'nun temiz ve her bakımdan pâk olan âl ve ashâbının üzerine olsun. Âmin.

S O N

EBÜL KASIM RAĞIP EL-İSFAHANİ'nin Başlıca Eserleri:

1 — MÜFREDAT-I ELFAZIL KUR'AN veya EL MÜFREDAT Fİ GARİB-İL KUR'AN (FİL LÜGAT-İ VEL EDEBİ VETTEFSİRİ VE ULUMİL KUR'AN)

Ragıp el-İsfehani'nin en önemli eseridir. Bu kitap Kur'ân-ı Kerim Lügati bakımından yazılmış eserlerin en değerlilerinden; ilmi olması bakımından en ihatalı ve sahasında en güzel olanlarındandır. Mevzuat-ül Ülûm Sahibi Taşköprüzade merhum : «İlmi Marifet-i Garib-il Kur'ân» başlığı ile açılmış olan bölümde Kur'ân-ı Kerim'in Lügatına dair yazılan eserlerden bahsedip imam Sagani'nin «Mecma-ül Bahreyn» adlı eserini zikretmekte ve binnetice «... Lâkin bu ilimde tasnif edilen eserlerin en güzeli Ragıp İsfehani'nin Müfredatı'dır.» demektedir.

El-Müfredat Ragıp İsfehani'nin Kur'an ilimlerindeki vukufunun genişliğini ve derinliğini gösteren en güzel bir hüccettir. Bu eser müellifinin İslâm dünyasında daima rahmet ve ihtiramla anılmasını sağlayacak güzide bir kitaptır. Eser çok dakik bir araştırma ve sahasında ilmi tahkik mahsulü en faydalı eserlerden biridir.

Müellif bu kitabı, Kur'ân-ı Kerim'deki müfred lafızların harufu hece sırasına göre tertip etmiş ve kelimelerin lügatlerini açıklamıştır. Bir kelimenin Kur'ân-ı Kerim'de hangi manalara geldiği bütün incelikleriyle kitapta gösterilmiştir. Eser İslâm âleminde büyük takdire mazhar olmuştur. Bu eser Kur'an tefsiri ile uğraşan ve Kuran ilimlerinde ihtisas yapanlar için en önemli kaynaklardan biridir. Eserin değeri

bugün için daha da artmış olduğundan çeşitli ilim merkezlerinde müteaddit defalar tab edilmiştir. H. 1324 te Mısır'da, H. 1374'te Tahran'da ve yine Milâdi 1961'de Mısır'da basılmıştır. Bundan başka baskıları da vardır.

2 — EZ-ZERİA İLÂ MEKARİM - İŞ - ŞERİA

Bu eser Ragıp İsfehani'nin ilk olarak yazdığı eserlerindendir. Kitap, ahlâk ve mev'izada yazılmış eserlerin en güzellerindendir. Eser yedi fasıl üzerine tertip olunmuştur. Her fasılda ayrı ayrı bölümlere ayrılmıştır. Birinci bölümde insanın çeşitli durumları, istidatları şeref ve üstünlüğü tetkik ve tahlil edilmektedir...

İmam Ebû Hamid El-Gazalî'nin çok beğendiği ve daima yanında bulundurduğu bildirilen eser işte bu kitaptır. Bu eser ilk defa 1299 H. yılında Mısır'da Vatan Matbaasında tab olunmuştur. İlmî, ahlâkî, edebî tasavvufî ve hikemî vasıfları haiz olan bu kitab gerçekten mütalâa ve istifadeye şayandır.

Adab-ül Lûga müellifi söz konusu eserin Farsçaya'da terceme edildiğini bildirmektedir.

3 — TAFSİL - EN - NEŞ'ETEYN VE TAHSİL - ES - SAADETEYN

Tercemesi sunulan eserdir. Bu kitap bir önsöz ile otuz üç bölüme ayrılmıştır. Eserin yazma ve matbu nüshaları bulunmaktadır. Yazma bir nüshası İstanbul Ragıppaşa kütüphanesinde mevcut olup 180 numarada kayıtlıdır. Ve bu nüsha hicri 1162 tarihinde yazılmıştır. Ayrıca kitab 1319 yılında Beyrut'ta ve H. 1323 yılında Mısır'da tab edilmiştir.

4 — MUHAZARAT-ÜL ÜDEBÂ VE MUHAVERAT - ÜŞ - SUARA VEL BÜLEĞA

Ragıp İsfehani'nin bu eseri büyük eb'atta iki cilt olarak Hicri 1326 tarihinde Mısır'da matbaa-tül Amire'de tab edilmiştir. Keşf-el-Zunun müellifinin de dediği gibi eser fazıl ve edip kimselerin nezdinde muhadara ilminin bir umdesi sayılmaktadır. Müellif bu kitabı 25 had ve fasıla ayırmıştır. Ayrıca her fasılda çeşitli bölümlere ayrılmaktadır. Birinci bölümde akıl ve bilginin üstünlüğü, cehaletin zararları, alimin değeri anlatılmış; şiir, şairler ve belâğat konuları ele alınmıştır. Eser edebî yönden çok çeşitli konular ihtiva etmektedir. Eserde insanın ferdî ve içtimâî davranışları çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Konularla ilgili ayet ve hadisler zikredilmiştir. Edebi bakımdan pek çeşitli konular ihtiva eden bu eser bilhassa «Arap edebiyatının en önemli hazinelerinden biridir.» denilmeye lâyıktır.

5 — EFÂNİN-ÜL-BELÂĞE

Katip Çelebi merhum keşf-elzünûn'da «bu eser allâme Ebûl Kasım Hüseyin B. Muhammed B. Mufaddal Ragıp İsfehani'nindir» demekte ancak kitap hakkında başkaca bir bilgi vermemektedir.

6 — AHLÂK-EL-RAGIP (EL AHLÂK)

Katip Çelebi bu kitap hakkında da başka bir malûmat vermeyip, sadece müellifinin ismini bildirmekle yetinmiştir. Kitap hakkında başkaca bilgi elde edilememiştir. Bu kitabın bir nüshası Berlin kütüphanesinde 5392 numarada kayıtlı olduğu bildirilmektedir.

7 — ER-RİSALE-TÜL MÜNEBBİHETÜ ALÂ FEVAİD-İL KUR'ÂN

Müellif, bu eseri Müfredattan önce yazdığını zikretmektedir. Ancak bu kitabın bugüne kadar bulunamadığından kaybolduğu sanılmaktadır. Bazılarına göre bu eser (Mukaddimet-ül Tefsir) adlı eserinin aynısıdır ve bu eserde Abdülcebbar merhumun «Tenzih-ül Kur'ân Anıl Meta'in» adlı kitabının zeyli olarak H. 1329 yılında Kahire'de tab edilmiştir.

8 — MUKADDİMET-ÜL TEFSİR

Bu eser İstanbul Lâleli kütüphanesinde mevcut ve 171 numarada kayıtlıdır. Bu kitap usul-ü tefsire ait önemli bir eserdir. Eser bir tefsir mukaddimesi olmakla birlikte Fatiha Sûresi ile El-Bakara sûresinden birkaç âyet-i kerîmenin tefsirinden ibarettir. Usul-ü Tefsire ait olan mukaddime son derece önemlidir. Eserin baştarafında müstensih tarafından «Tefsir-ül Ragıp El İsfehani alâ suret-il Fatiha ve Eva-ili Suret-il Bakara» denilmekte ise de Mukaddimet-ül Tefsir bu kitap olsa gerektir. Tam bir usul-u tefsir olan bu kıymetli eserin yazması 19 satırlı olarak 68 varaktan ibarettir.

9 — TEFSİR-ÜL KUR'ÂN-İL KERİM

Bu eser Ayasofya kütüphanesinde mevcut olup 212 numarada kayıtlıdır. Müellifin başladığı büyük tefsirin I nci Cildi bu eser olsa gerektir. Çok değerli bir tefsir olan bu kitap nesih yazı ile yazılmıştır. Ve her sahife 25 satır olup kitabın tamamı 168 varaktan ibarettir. Bu kitabın baş tarafı mukaddimet-ül tefsir'in aynıdır. Ancak bu kitap mukaddime ile birlikte El-Bakara sûresinin 222 nci âyetine kadar olan kısmını tefsir etmiştir. Bu tefsir tamamlanmış olsaydı veya tamamlanmış ise hepsi bulunsaydı, İslâm İlim âlemi için pek faydalı olurdu.

10 — HALLÜ MÜTEŞABİHAT-İL KUR'ÂN

Müellifin bu eserinin yazma bir nüshası İstanbul Ragıp Paşa Kütüphanesinde mevcut olup 180 numarada kayıtlıdır. Bu kitabın mukaddimesinde Ragıp İsfehani kendisinin «İhticac-ül Kira'at» adlı bir eserinden bahsetmektedir. Ragıp paşa kütüphanesinde bulunan yukarıda adı zikredilen eser 1163 H. tarihinde yazılmıştır. Ancak nereden ve kim tarafından istinsah edildiği kaydedilmemiştir.

11 — TAHKİK-ÜL BEYAN Fİ-TE'VİLİL KUR'ÂN

Bu kitabın Meşhet kütüphanesinde mevcut olduğu ve 56, 34, I' de kayıtlı olduğu bildirilmektedir. Dairet-ül Maarif-il İslâmiyyenin tesbitine göre bu kitap lügat, kitabet, ahlâk akaid, felsefe ve ulûm-ül Evailden bahsetmektedir.

12 — DURRET-ÜL-TEVİL Fİ MÜTEŞABİHİL TENZİL

13 -- KİTAB-ÜL MAANİL EKBER

Katip Çelebi merhum müellifin böyle bir eserinin isminden bahsetmekte fakat başka bir bilgi vermemektedir.

F İ H R İ S T

- 1 — Ön Söz
- 2 — Müellifin ön sözü (Kitabın mukaddimesi)
- 3 — Birinci Bölüm: İnsanın kendi nefsini bilmesine dairdir.
- 4 — İkinci Bölüm: Varlıkların cinslerinin zikredilmesi ve bunlar arasında insanın yerine dairdir.
- 5 — Üçüncü Bölüm: İnsanın, kendilerinden yaratıldığı aslı unsurların zikredilmesine dairdir.
- 6 — Dördüncü Bölüm : Eşyanın kuvvet ve istidatlarının insanda özet olarak toplandığına dairdir.
- 7 — Beşinci Bölüm : İnsanın tedrici bir şekilde yaratılmak suretiyle kâmil bir insan durumuna geldiğine dairdir.
- 8 — Altıncı Bölüm : Varlıkların özellik ve istidatlarının insanda da mevcut olduğu ve zaman zaman tezahür ettiğine dairdir.
- 9 — Yedinci Bölüm: İnsanın mahiyetine dairdir.
- 10 — Sekizinci Bölüm: İnsanın iki cihan saadetini elde etmeğe elverişli olarak yaratıldığına dairdir.
- 11 — Dokuzuncu Bölüm: İnsanın zatının temsil ve tasvir ile beyan edilmesine dairdir.
- 12 — Onuncu Bölüm: Alemin yaratılışından asıl maksat insanın yaratılması olduğu ve insandan başka yaratılmışların onun için var edildiğine dairdir.

- 13 — Onbirinci Bölüm: İnsanın yaratılmasındaki asıl maksat ve hikmete dairdir.
- 14 — Onikinci Bölüm: İnsanların birbirinden farklı oldukları ve görüş ayrılıklarında bulunduklarına dairdir.
- 15 — Onüçüncü Bölüm: İnsanların birbirlerinden farklı olmalarının sebeplerine dairdir.
- 16 — Ondördüncü Bölüm: Peygamberlik şeceresi ve bu seçerenin diğer bütün yaratılmışların cevherlerine üstün olduğuna dairdir.
- 17 — Onbeşinci Bölüm: Bütün eşyaya fitrî olarak fayda ve maslahatlarına uygun doğru yol gösterildiğine dairdir.
- 18 — Onaltıncı Bölüm: İnsanın saadeti ve onun bu saadeti arzu edip özlediğine dairdir.
- 19 — Onyedinci Bölüm: İnsanın dünyasındaki durumu ve dünyadan azık olarak kazanmağa muhtac olduğu şeylere dairdir.
- 20 — Onsekizinci Bölüm: Akıl ile şer'i şerifin birbirlerine yardımcı olduğu ve birinin diğerine muhtac bulunduğu na dairdir.
- 21 — Ondokuzuncu Bölüm: Şer'i şerifin fazileti ve üstünlüğüne dairdir.
- 22 — Yirminci Bölüm: Şer'i şerife itaat ve Allah'a ibadetle mümtaz olmayan kimsenin kâmil bir insan olmadığına dairdir.
- 23 — Yirmibirinci Bölüm: İnsanın fiil ve davranışlarından dini hükümler ile ilgili bulunanlara dairdir.
- 24 — Yirmiikinci Bölüm: İbadetin tarifi ve hakikatları hakkındadır.
- 25 — Yirmiüçüncü Bölüm: İlim ve amel yönünden ibadetin nevilerine dairdir.
- 26 — Yirmidördüncü Bölüm: İbadetten maksat nefsi (ruhu) her bakımdan temizleyip arındırmak ve ona tam sıhhatini kazandırmağa dairdir.

- 27 — Yirmi Beşinci Bölüm: Temizlenip giderilmeleri ancak şer'i şerif ile mümkün olan ma'nevî hastalıklar ve murdarlıklara dairdir.
- 28 — Yirmialtıncı Bölüm: Hastalıklar ve murdarlıkları giderilmesi gerekli rûhî istidatlar ve bunları meydana getiren hususlara dairdir.
- 29 — Yirmiyedinci Bölüm: İnsanın kendi nefsini islah edecek bir fıtrata sahip bulunduğuna dairdir.
- 30 — Yirmisekizinci Bölüm: İnsanın kötülüğe, rezilete düşmesinin ve faziletten geri kalışının sebeplerine dairdir.
- 31 — Yirmidokuzuncu Bölüm: İnsanların durumları, yerleri, övülmeğe değer yahutta yerilmesi gerekir işleri ve bu işlerin yollarına dairdir.
- 32 — Otuzuncu Bölüm: İnsanların iyilik veya kötülük yolundan tekrar geri dönüp dönemiyeceklerine dairdir.
- 33 — Otuzbirinci Bölüm: Saadetin kazanılmasında insanın gücü dahilinde olanlar.
- 34 — Otuzikinci Bölüm: Öldükten sonra dirilmenin (meadın) isbatı, ölümün üstünlüğü ve öldükten sonra insan için hasıl olacak saadetlere dairdir.
- 35 — Otuzüçüncü Bölüm: Meleklerden daha yüce kılındığı zaman insanın üstünlüğü ve faziletine dairdir.

**MÜELLİFİN HAYATI VE ESERLERİ İLE İLGİLİ
OLARAK FAYDALANILAN KAYNAKLAR**

- 1 — El-Alâm (Kamûs-u Teracim) (Cilt: 2. S. 279) Hayreddin el-Zirikî
- 2 — Keşf-ez-Zunûn an Esam-il-Kutubî vel Fünun (Cilt: 1 - 2. 1941 - İstanbul baskısı)
Kâtip Çelebi (Mustafa b. Abdullah eş-Şehrîr bi Hacı Halife)
- 3 — Esas-et-Takdis Fil-Usûl El-İmam Fahrüddin el-Razî
- 4 — Buğyetül vuât
Celâleddin Abdurrahman b. Ebibekr es-Suyuti.
- 5 — Miftâhas - Seade ve Misbah es-Siyade (Mevzuat - üllüm)
Taşköprüzade Ahmed efendi
- 6 — Kâmus-el A'lâm
Şemseddin Sami
- 7 — İslâm Ansiklopedisi
97. Cüz S. 593 - 594 M.E. Basımevi İstanbul - 1971
- 8 — Tabakat-el Mütessirîn
(Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarından) Ömer Nasuhi Bilmen